

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ 2014-2016
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αντιλήψεις περί αυτοκτονίας στην Ελλάδα από το 2000 έως σήμερα

του

Μάριου-Αριστοτέλη Κουλούρη
A.M.: 3140M12

Εξεταστική επιτροπή:

Επόπτης καθηγητής:

Παπαρίζος Αντώνης, καθηγητής

Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Μέλη:

Λυδάκη Άννα, καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

Ξανθόπουλος Χρήστος, επίκουρος καθηγητής

Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειον Πανεπιστήμιο

ΑΘΗΝΑ, ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Θεωρητικό πλαίσιο	9
1.1 <i>Marx και Peuchet</i>	10
1.2 <i>Emile Durkheim</i>	16
1.3 <i>Jack D. Douglas</i>	22
1.4 <i>Η κοινωνική αναγνώριση ως θεμέλιο της ύπαρξης</i>	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η αυτοκτονία υπό την αντίληψη των Ελλήνων επιστημόνων	38
2.1 Τα επίσημα στατιστικά για τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα για την περίοδο 2000-2014	39
2.1.1 <i>Οι αυτοκτονίες ανά περιφέρεια</i>	40
2.1.2 <i>Τα μερίδια των φύλων στην αυτοκτονία</i>	44
2.1.3 <i>Οι αυτοκτονίες ανά ηλικιακή ομάδα</i>	45
2.1.4 <i>Αυτοκτονίες και οικογενειακή κατάσταση</i>	51
2.1.5 <i>Το μερίδιο της Ελλάδας στις αυτοκτονίες συγκριτικά με την Ευρώπη</i>	53
2.2 Η επιστημονική συζήτηση για τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα.....	55
2.2.1 <i>προ κρίσης έρευνες (2000-2009)</i>	55
2.2.2 <i>κατά την κρίση έρευνες (2010-)</i>	58
2.2.3 <i>Συμπεράσματα</i>	65
2.3 Το πρόβλημα της κατάθλιψης	69
2.3.1 <i>Το κοινωνικό πλαίσιο της κατάθλιψης</i>	72
2.3.2 <i>Η ιατροποίηση της ύπαρξης</i>	75
2.3.3 <i>Ο αποκλεισμός του υποκειμένου</i>	78
2.4 Αυτοκτονίες και ανεργία.....	82
2.4.1 <i>Αυτοκτονίες και ανεργία ανδρών</i>	85
2.4.2 <i>Αυτοκτονίες και ανεργία γυναικών</i>	90
2.4.3 <i>Συμπεράσματα και περαιτέρω προβληματισμοί</i>	92
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Αντιλήψεις των Ελλήνων θεολόγων για την αυτοκτονία	96
3.1 <i>Ο απόλυτος Θεός</i>	96
3.2 <i>Ο άνθρωπος ως πρόσωπο</i>	97
3.3 <i>Η ζωή ως δώρο του Θεού</i>	98
3.4 <i>Το πρόβλημα με την αυτοκτονική πράξη</i>	100
3.5 <i>Μεταξύ αυτοκτονίας κι αυτοθυσίας</i>	101
3.6 <i>Η σχέση του Εγώ και του Ιδεώδους του Εγώ με την κοινωνία</i>	103

3.7 Η αυτοκτονία ως πράξη μεταφυσική	106
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η παρουσίαση μιας αυτοκτονίας από τον Τύπο.....	110
4.1 Η Αυγή για τον Δημήτρη Χριστούλα	110
4.2 Τα Νέα για τον Δημήτρη Χριστούλα	113
4.3 Η Καθημερινή για τον Δημήτρη Χριστούλα.....	116
4.4 Σύνθεση κι αξιολόγηση δεδομένων	118
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Συζητώντας περί αυτοκτονίας.....	120
5.1 Η συνέντευξη της Έμμως Χριστούλα	121
5.2 Η συνέντευξη του Κυριάκου Παρουτιάδη	123
5.3 Η συνέντευξη του Θοδωρή Γιάνναρου	126
5.4 Η συνέντευξη του Παύλου Παπαπαναγιωτάκη.....	129
5.5 Συμπεράσματα	131
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	136
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	140

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αυτοκτονία είναι μια από τις πιο αξιοπερίεργες και αινιγματικές πράξεις, στις οποίες μπορεί να προβεί ο άνθρωπος. Αποτελεί πρόκληση για την ανθρώπινη σκέψη, αφού έχει απασχολήσει και συνεχίζει να απασχολεί κάθε τομέα της διανόησης. Από τη θρησκεία και την ηθική, μέχρι τη φιλοσοφία και τις επιστήμες κάθε κλάδου και κατεύθυνσης, η αυτοκτονία συνδράμει με ποικίλες εκφάνσεις. Άλλοτε ως πράξη απαγορευμένη και καταδικαστέα· άλλοτε ως πράξη αξιέπαινη, ένδειξης θάρρους και γενναίου ήθους· άλλοτε ως πράξη δειλίας και ύστατης ηθικής κατάπτωσης και άλλοτε ως πράξη τρέλας αλλά και ως πράξη ελευθερίας.

Όλες αυτές οι αντιφατικές κι αλληλοαποκλειόμενες προσεγγίσεις φανερώνουν την πολυπλοκότητα του φαινομένου, το οποίο ένας γαλαξίας νοηματοδοτήσεων προσπαθεί να το κατανοήσει, να το εκλογικεύσει, αλλά και να το αποτρέψει. Παρά τις φιλόδοξες προσπάθειες όμως, που έχουν γίνει, η αυτοκτονία φαίνεται ότι είναι ένα φαινόμενο με καθολική παρουσία στις ανθρώπινες κοινωνίες¹. Πώς, όμως, το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο αντιμετωπίζει την αυτοκτονία; Με άλλα λόγια, πώς μιλάμε για την αυτοκτονία;

Σκοπός της εργασίας μας με τίτλο «*Αντιλήψεις περί αυτοκτονίας στην Ελλάδα από το 2000 έως σήμερα*» είναι να εξερευνήσει και να χαρτογραφήσει τις επικρατούσες αντιλήψεις για το φαινόμενο της αυτοκτονίας, εντοπισμένο χωρικά μόνο στην ελληνική κοινωνία και χρονικά από την έναρξη του 21^{ου} αιώνα.

Αρχικά, οφείλουμε να διευκρινίσουμε, τι εννοούμε με τον όρο αυτοκτονία και να οριοθετήσουμε το πεδίο μας. Ίσως ο αναγνώστης εκπλαγεί από την έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στην ευθανασία. Η ευθανασία όμως εμπίπτει σε μια ιδιαίτερη κατηγορία ηθελημένου θανάτου, αφού συνήθως πρόκειται για μια αμυντική δράση απέναντι σε ένα αναπόφευκτο και επώδυνο τέλος. Σκοπός της ευθανασίας είναι να επιφέρει ένα όσο το δυνατόν ανώδυνο και αξιοπρεπές τέλος και έχει συνδεθεί έντονα με τον χώρο της ιατρικής και της βιοηθικής. Με άλλα λόγια, με την ευθανασία το υποκείμενο προσπαθεί να *αποφύγει* μια αναπότρεπτα θανατηφόρα κατάσταση, ενώ

¹ *List of countries by suicide rate*, en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_suicide_rate

στην αυτοκτονία *επιδιώκει* αυτή την κατάσταση, ακόμα κι αν εκλείπουν εκείνες οι συνθήκες που θα οδηγούσαν αναπόφευκτα στον θάνατο (π.χ. μια ανίατη ασθένεια).

Επίσης, αποφεύγουμε την οποιαδήποτε «αυτονόητη» ταύτιση της αυτοκτονίας, ή της αυτοκτονικής τάσης με τη χρήση ψυχοδραστικών ή μη ουσιών². Ακούγεται συχνά ότι η χρήση και η κατάχρηση ουσιών μαρτυρά κάποια αυτοκτονική τάση του χρήστη και ότι στην πραγματικότητα *επιδιώκει* τον θάνατό του. Αν όμως, προεκτείνουμε αυτήν την παραδοχή ως τις έσχατες συνέπειές της, θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε ολόκληρη τη ζωή σαν μια πορεία προς την αυτοκτονία και θα δούμε, ότι όλοι μας είμαστε δυνάμει αυτόχειρες, αφού όλοι, λίγο ή πολύ, έχουμε κάνει ή εξακολουθούμε να κάνουμε καταχρήσεις, παρά τις όποιες προειδοποιήσεις για την υγεία μας. Απεναντίας, θεωρούμε ότι η κατάχρηση και η εξάρτηση από κάποια ουσία δεν συνιστά αφ'εαυτής αυτοκτονία. Ο εξαρτημένος *επιδιώκει* καταρχάς μian υπεραπόλαυση, η οποία σε δεύτερο χρόνο ενδέχεται να τον σκοτώσει. Ήτοι, ο θάνατος δεν είναι μέσα στα συνειδητά του σχέδια, αλλά είναι παραπροϊόν της εξάρτησης. Από την άλλη, ο θάνατος για τον αυτόχειρα είναι συνειδητή επιλογή και όχι παρεπόμενο. Δεν αποκλείεται, σε ορισμένες περιπτώσεις, ο αυτόχειρας να επιλέξει ως μέσο αυτοκτονίας την όποια εξάρτησή του, ωστόσο αυτό που τον κάνει αυτόχειρα είναι η μετάθεση του σκοπού. Στον εξαρτημένο, το μέσο της απόλαυσης είναι αυτοσκοπός, ενώ στον αυτόχειρα το μέσο χρησιμοποιείται με σκοπό τον θάνατο.

Έτσι, ως αυτοκτονία εννοούμε τη συνειδητή από το υποκείμενο πράξη, η οποία εκτελείται με σκοπό το θάνατο του εαυτού του, ακόμα κι όταν εκλείπουν εκείνες οι ανεξέλεγκτες συνθήκες που θα καθιστούσαν το τέλος επώδυνο ή/και αναπόφευκτο.

Τι εννοούμε με τον όρο «αντιλήψεις»; Θεωρούμε αντιλήψεις τα αυθόρμητα εκείνα σχήματα σκέψης, τα οποία αναδύονται στο λόγο και διαμορφώνουν την προσέγγιση και αντιμετώπιση ενός ζητήματος, εν προκειμένω της αυτοκτονίας. Οι αντιλήψεις διαμορφώνονται κοινωνικά και ιστορικά και συμπυκνώνουν λανθάνουσες ιδεολογικές παραδοχές για τη φύση, τον άνθρωπο την κοινωνία, αλλά και για τη ζωή και το θάνατο εν γένει. Επίσης, οι αντιλήψεις βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση με την ταυτότητα: οι αντιλήψεις διαμορφώνουν ταυτότητα, καθώς και η ταυτότητα συγκροτεί αντιλήψεις. Αυτό ίσως γίνει κατανοητό στην πορεία της εργασίας μας,

² Δεν εννοούμε απαραίτητα ναρκωτικών. Ακόμα και το φαγητό μπορεί υπό ορισμένες συνθήκες να αποβεί καταστρεπτικό για τον οργανισμό.

αφού από τους διαφορετικούς θεσμούς που θα εξετάσουμε, προκύπτουν διαφορετικές αντιλήψεις για την αυτοκτονία.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας μας θα θέσουμε το θεωρητικό μας πλαίσιο και θα δούμε πώς αντιμετώπισαν το θέμα της αυτοκτονίας οι δύο κλασικοί της κοινωνιολογίας, Μαρξ και Ντυρκάιμ, καθώς και ο μεταγενέστερος αμερικανός Jack D. Douglas. Από αυτούς θα κατανοήσουμε ότι η αυτοκτονία είναι κοινωνική πράξη και πώς έχει νόημα. Επίσης, στο ίδιο κεφάλαιο θα προτείνουμε την κοινωνική αναγνώριση ως τη βασική λειτουργία που στηρίζει τον άνθρωπο στη ζωή και θα δούμε πώς η ματαίωση, η οποία αποτελεί τον άλλο πόλο της αναγνώρισης, είναι ικανή, υπό ορισμένες συνθήκες, να τον οδηγήσει στην αυτοκτονία. Στην κοινωνική αναγνώριση επανερχόμαστε καθ' όλη την πορεία της εργασίας, με απώτερο σκοπό να δείξουμε πώς σε κάθε αυτοκτονία αυτό που διακυβεύεται είναι μια διαμάχη μεταξύ αναγνώρισης και ματαίωσης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με τις δημοσιευμένες εργασίες Ελλήνων επιστημόνων, ώστε να εντοπίσουμε τις αντιλήψεις τους για την αυτοκτονία και στη συνέχεια θα τις αναλύσουμε. Επίσης, ο αναγνώστης εδώ θα δει σε διαγράμματα τα επίσημα στατιστικά για τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα από το 2000 έως τα πιο πρόσφατα καταγεγραμμένα στοιχεία, δηλαδή έως το 2014. Αν και τα στοιχεία αυτά έχουν επικουρικό και όχι πρωταγωνιστικό ρόλο στη συζήτησή μας, θεωρήσαμε θεμιτό να τα παραθέσουμε ώστε ο αναγνώστης να έχει μια συνολική εποπτεία της κατάστασης σε βάθος δεκαπενταετίας. Τα στοιχεία αυτά, εξ όσων γνωρίζουμε, παρατίθενται για πρώτη φορά με αυτό τον τρόπο και σε αυτό τον όγκο, σε εργασία που να αφορά την αυτοκτονία.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύουμε την αντίληψη των Ελλήνων θεολόγων για την αυτοκτονία. Λέμε «αντίληψη» στον ενικό, διότι όπως ελπίζουμε να διαφανεί, η αντίληψη των θεολόγων είναι μία και παγιωμένη εδώ και αιώνες: η αυτοκτονία είναι το έσχατο των αμαρτημάτων. Ωστόσο, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε το γιατί την αντιλαμβάνονται έτσι.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, εξετάζουμε πώς προσέγγισαν τη δημόσια αυτοκτονία του συνταξιούχου στην πλατεία Συντάγματος στις 4 Απριλίου 2012 τρεις εφημερίδες από τρεις ξεχωριστές θέσεις εντός του πολιτικού φάσματος: την *Αυγή* από την Αριστερά, τα *Νέα* από το Κέντρο και την *Καθημερινή* από τα δεξιά. Σκοπός μας είναι να κατανοήσουμε αν οι πολιτικο-ιδεολογικές τους θέσεις επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο προσέγγισαν τη συγκεκριμένη αυτοκτονία.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο αναλύουμε τέσσερις συνεντεύξεις αναφορικά με δύο αυτοκτονίες και δύο απόπειρες αυτοκτονίας, όπως αυτές δόθηκαν στην εκπομπή 360° της τηλεόρασης του Alpha. Δυστυχώς, στην προσπάθειά μας να έρθουμε οι ίδιοι σε επαφή με αποπειραθέντες και να διεξάγουμε συνεντεύξεις συναντήσαμε ανυπέβλητες δυσκολίες. Ωστόσο, οι συνεντεύξεις αυτές αποτελούν τις πρώτες συνεντεύξεις που δίνονται στη δημοσιότητα σε πανελλήνια μετάδοση που να αφορούν την αυτοκτονία και θεωρούμε ότι μπορούμε να τις αξιοποιήσουμε ώστε να αναδείξουμε, σε πειραματικό στάδιο, πώς μπορεί να νοηματοδοτηθεί μια αυτοκτονία και να διαφανεί το υποκειμενικό βίωμα, κάτι το οποίο είναι αδύνατον να γίνει μόνο με τη χρήση στατιστικών εργαλείων.

Για την εγχειρηματοποίηση του σκοπού μας χρησιμοποιούμε την ανάλυση λόγου δια του ελεύθερου συνειρμού. Σκοπός είναι να αναδειχθούν οι αυθόρμητες παραδοχές που διαμορφώνουν τις αντιλήψεις, οι οποίες με τη σειρά τους καθοδηγούν τις μεθόδους και τις αναλύσεις των συγγραφέων που θα παρουσιάσουμε. Με άλλα λόγια, σκοπός είναι η κατανόηση του γιατί μιλάμε έτσι για τις αυτοκτονίες και όχι διαφορετικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Θεωρητικό πλαίσιο

Η αυτοκτονία άρχισε να απασχολεί την κοινωνιολογία σε μια περίοδο όπου κυριαρχούσαν οι ιατρικές και ψυχολογικές πραγματείες επί του φαινομένου. Ήδη από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα εμφανίστηκαν οι πρώτες ιατρικές μελέτες για την αυτοκτονία, οι οποίες αντιτίθεντο στις ηθικές κατακραυγές των θεολόγων³. Από τότε, ο αυτόχειρας άρχισε να γίνεται αντιληπτός ως θύμα περισσότερο των εσωτερικών του παρορμήσεων, παρά ως θύτης του εαυτού του. Την πρώτη απόπειρα κοινωνιολογικής προσέγγισης της αυτοκτονίας την οφείλουμε στην Μαντάμ ντε Σταλ και την πραγματεία της *Σκέψεις περί αυτοκτονίας*, η οποία εκδόθηκε το 1813⁴. Πρόκειται για μια προσπάθεια σύνδεσης του φαινομένου με τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες και εν τέλει με συνθήκες έξω από το άτομο.

Σύμφωνα με τον Αμερικανό κοινωνιολόγο Thomas Tierney, η κοινωνιολογία αναδύεται μέσα από το ευρύτερο πλαίσιο της κυβερνησιμότητας (governmentality), του ιδιαίτερου εκείνου συνδυασμού του φιλελευθερισμού με τη γερμανική αστυνομική επιστήμη (Polizeiwissenschaft), όπως προέκυψε στην Ευρώπη, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα⁵. Πρόκειται για μια αργόσυρτη διαδικασία, τις απαρχές της οποίας τις εντοπίζει ήδη από την εποχή που ο Hobbes έγραφε τον *Λεβιάθαν* (1671). Σε αντιδιαστολή προς το παλιό μοντέλο εξουσίας, το οποίο ασκούσε την κυριαρχία του μέσω της επιβολής του θανάτου από το κράτος, το νέο μοντέλο πριμοδοτεί τη ζωή

³ Minois George, 2006, *Ιστορία της αυτοκτονίας: η δυτική κοινωνία αντιμέτωπη με τον εκούσιο θάνατο*. Αθήνα, Πολύτροπον, σελ. 205

⁴ Ο.π. σελ. 388

⁵ Tierney Thomas, 2010, “The governmentality of suicide: Peuchet, Marx, Durkheim, and Foucault”, περ. *Journal of Classical Sociology*, 10(4), Sage, σελ. 259.

και προσπαθεί να αναπτύξει γνώση γύρω από τη διαχείρησή της, σε τομείς όπως η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, η εγκληματολογία, η ψυχιατρική και κυρίως η ιατρική⁶.

Η νέα μορφή άσκησης της εξουσίας εξετάζει ορθολογικά τον πληθυσμό με σκοπό να μεριμνήσει για τη ζωή του. Η μέριμνα για τη ζωή, ωστόσο, συνεπάγεται και τη μέριμνα για τις αιτίες θανάτου του πληθυσμού. Μια μορφή θανάτου, ίσως η πιο αινιγματική, αποτελεί και η αυτοκτονία, γεγονός που προτρέπει τους πρώτους κοινωνιολόγους στη μελέτη της. Ακολουθεί η επισκόπηση των σημαντικότερων από αυτούς.

1.1 Marx και Peuchet

Το φαινόμενο της αυτοκτονίας είχε συνεπάρει τον νεαρό Μαρξ. Το 1846 δημοσιεύει στο περιοδικό *Gesellschafts Spiegel* (*Ο καθρέφτης της κοινωνίας*) το κείμενο *Peuchet: Περί αυτοκτονίας*. Πρόκειται για την μετάφραση του ίδιου του Μαρξ, ενός κειμένου του Jacques Peuchet. Ο Peuchet ήταν ένας συντηρητικός, Γάλλος γραφειοκράτης, γεννημένος το 1760, ο οποίος, μεταξύ άλλων, συνετέλεσε και αρχαιοφύλακας της αστυνομικής διεύθυνσης του Παρισίου. Ο Μαρξ χρησιμοποιεί την μαρτυρία του Peuchet περί αυτοκτονίας- η οποία συντάχτηκε στα γεράματά του και δημοσιεύτηκε οχτώ χρόνια μετά τον θάνατό του (1838)- ως δείγμα κοινωνικής κριτικής προερχόμενης όχι από έναν σοσιαλιστή ή κομμουνιστή, αλλά από κάποιον που θα θεωρείτο του αντίπαλου στρατοπέδου. Σκοπός είναι να θίξει κριτικά την «φαντασίωση των φιλόφρων αστών ότι, τάχα αρκεί να δώσουν στους προλετάριους λίγο ψωμί και λίγη μόρφωση, λες και μόνον οι εργάτες μαραίνονται κάτω από τις σημερινές κοινωνικές συνθήκες και κατά τα άλλα ο υπαρκτός μας κόσμος είναι ο καλύτερος»⁷.

Στο σχετικά άγνωστο αυτό κείμενο, διατυπώνονται από τον Peuchet κάποιες θέσεις, με τις οποίες ο Μαρξ ήταν σύμφωνος. Καταρχάς, η αυτοκτονία βγαίνει από

⁶ Tierney Thomas, 2006, "Suicidal Thoughts: Hobbes, Foucault and the right to die", περ. *Philosophy and Social Criticism*, 32(5), Sage, σελ. 605-606

⁷ Μαρξ Καρλ, 2003, *Περί αυτοκτονίας*, Αθήνα, νήσος, σελ 8.

τον χώρο της παθολογίας και του αφύσικου, όπου την είχε εντάξει η ντε Σταλ και, λόγω της κανονικότητας του ετήσιου αριθμού, γίνεται αντιληπτή, αφενός, ως «σύμπτωμα της ελλιπούς οργάνωσης της κοινωνίας»⁸, και της «διαρκώς ανανεούμενης κοινωνικής πάλης»⁹ αφετέρου, η οποία αφορά όλες τις κοινωνικές τάξεις και όχι μόνο τις φτωχές. Επίσης, «η αυτοκτονία είναι το έσχατο καταφύγιο μπρος την δυστυχία της ιδιωτικής ζωής»¹⁰.

Για την στήριξη αυτών των θέσεων παρατίθενται, εκτενώς, τέσσερις ιστορίες. Η πρώτη ιστορία αφορά την αυτοκτονία μιας νεαρής, η οποία πνίγηκε στον Σηκουάνα, το 1816. Το σφάλμα της ήταν η παραβίαση του ταμπού της παρθενίας, λίγες μέρες πριν από τον γαμό με τον αρραβωνιαστικό της. Όταν οι γονείς της, οι οποίοι ήταν ράφτες της κατώτερης εμπορικής τάξης, κατάλαβαν τι έγινε, την διαπόμπευσαν με τη συνοδεία μάλιστα των γειτόνων¹¹. Η νεαρή, μη μπορώντας να αντέξει την ντροπή, προέβη στην πράξη.

Η δεύτερη ιστορία αναφέρεται σε μια γυναίκα, την οποία ο πλούσιος σύζυγός της κρατούσε έγκλειστη στο εξοχικό του, εξαιτίας της ζήλιας του και «βασιζόμενος στον αστικό κώδικα και το δικαίωμα της ιδιοκτησίας»¹². Η γυναίκα πήρε την απόφαση να αυτοκτονήσει και πνίγηκε σε ένα ποτάμι, αφού δεν μπορούσε να αντέξει το μαρτύριο στο οποίο την είχε υποβάλει ο σύζυγός της. Εδώ μάλιστα, ο Peuchet υποστηρίζει ότι στην ουσία πρόκειται για δολοφονία από τον σύζυγο.

Στην τρίτη ιστορία, μια νεαρή ανιψία ενός παριζιάνου τραπεζίτη πνίγεται σε ένα ρυάκι στο κτήμα όπου διέμενε με τους κηδεμόνες της. Ο παντρεμένος θεός της, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τον Peuchet ως «δειλός αποπλανητής»¹³, διατηρούσε παράνομους δεσμούς με την νεαρή και την είχε αφήσει έγκυο. Η κοπέλα αυτοκτόνησε για να αποτρέψει το σκάνδαλο που θα ξεσπούσε, το οποίο θα προσέβαλλε και την ίδια και την οικογένεια του θείου της.

Η τέταρτη και τελευταία ιστορία αναφέρεται σε έναν οικογενειάρχη, πατέρα δύο κοριτσιών, ο οποίος εκδιώχθηκε από τη βασιλική φρουρά, στην οποία υπηρετούσε, λόγω περικοπών. Η προχωρημένη ηλικία και οι ελλιπείς γνώσεις του τον καθιστούσαν μη ανταγωνιστικό στην εύρεση νέας θέσης εργασίας, με αποτέλεσμα να

⁸ Ο.π. σελ. 10

⁹ Ο.π. σελ. 15

¹⁰ Ο.π. σελ. 36

¹¹ Ο.π. σελ. 18

¹² Ο.π. σελ. 23

¹³ Ο.π. σελ. 36

νώθει ότι αποτελεί βάρος στην οικογένειά του, οπότε αποφάσισε να αυτοκτονήσει για να μη την επιβαρύνει άλλο¹⁴.

Η κριτική του Peuchet και συνακόλουθα του Μαρξ, έχει διπλή κατεύθυνση. Αφενός, κατευθύνεται προς την πολιτική διοίκηση. Δεν φτάνουν μόνον οι φιλελεύθερες διακηρύξεις περί ατομικών δικαιωμάτων, χρειάζονται και κατάλληλοι θεσμοί για να υλοποιηθούν, με την υπόθεση ότι αυτές οι αυτοκτονίες ενδέχεται να είχαν αποτραπεί, αν υπήρχε ένα νομικό πλαίσιο που να προστάτευε επαρκώς τις γυναίκες, αλλά και τον οικογενειάρχη άνεργο. Αφετέρου, η κριτική στρέφεται και προς την κοινή γνώμη περί αυτοκτονίας. Δεν είναι μόνο το στίγμα της κοινής γνώμης, που οδήγησε αυτές τις γυναίκες στην αυτοκτονία, αλλά και η ίδια η πράξη της αυτοκτονίας έκανε την κοινή γνώμη να μιλάει για το θύμα με τα πιο εξευτελιστικά λόγια, ως εάν το στίγμα να συνεχίζεται μετά θάνατον. Η κοινή γνώμη είναι «αδαής και διεστραμμένη, γιατί ο καθένας είναι ξένος με τον εαυτό του και όλοι είναι ξένοι ο ένας με τον άλλον»¹⁵.

Αυτές οι θέσεις βρίσκονται σε πλήρη συμφωνία με τις θέσεις που είχαν διατυπωθεί από τον Μαρξ, δύο χρόνια πριν, και δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά το 1932, υπο τον τίτλο *Οικονομικά και Φιλοσοφικά χειρόγραφα του 1844*. Εκεί, στην προσπάθειά του να καταδείξει την αλλοτριωμένη εργασία ως αιτία της ατομικής ιδιοκτησίας, διατυπώνει τις εξής θέσεις: 1) ο εργάτης σχετίζεται με το προϊόν της εργασίας του όπως θα σχετιζόταν με ένα ξένο αντικείμενο¹⁶, 2) αν το προϊόν της εργασίας είναι η αλλοτρίωση, αναγκαστικά η ίδια η παραγωγή είναι ενεργή αλλοτρίωση¹⁷, 3) η αποξενωμένη εργασία αποξενώνει τον άνθρωπο από την ανθρώπινη διάστασή του¹⁸ και 4) η αποξενωμένη εργασία είναι η αποξένωση του ανθρώπου από τον άνθρωπο¹⁹.

Βλέπουμε, ότι αυτές οι θέσεις κλιμακώνονται προοδευτικά από το αντικείμενο παραγωγής έως τον άνθρωπο και τις σχέσεις του με άλλους ανθρώπους. Αυτό συμβαίνει αβίαστα στη σκέψη του Μαρξ, αφού δεν αποδέχεται τον μεθοδολογικό διαχωρισμό του ατόμου από την κοινωνία²⁰, γι'αυτό άλλωστε αυτές οι ιδιωτικές

¹⁴ Ο.π. σελ.36

¹⁵ Ο.π. σελ. 30

¹⁶ Μαρξ Καρλ, 2012, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα 1844*, μτφ. Αποστόλης Λυκούργος, Αθήνα, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, σελ. 86

¹⁷ Ο.π. σελ. 89

¹⁸ Ο.π. σελ. 94

¹⁹ Ο.π. σελ. 95

²⁰ Ο.π. σελ. 127

ιστορίες προβάλλονται ως βαθύτατα πολιτικές. Το άτομο είναι πάντα ον κοινωνικό και σε κάθε του σκέψη και πράξη αποκρυσταλλώνεται ολόκληρη η κοινωνία του. Η παραγωγή αποτελεί τον προνομιακό τόπο, όπου ο άνθρωπος, μέσω της εργασίας του, ιδιοποιείται τη φύση, τα νοήματα και τους άλλους ανθρώπους, με σκοπό να παράξει, τι; Κυρίως, και πριν από οτιδήποτε άλλο, τα αναγκαία για την ύπαρξή του αγαθά. Με άλλα λόγια, να παράξει ζωή.

Όταν λοιπόν ο άνθρωπος δεν αναγνωρίζει τον εαυτό του στο αντικείμενο, το οποίο ο ίδιος κατασκευάζει, αλλοτριώνεται· γίνεται ξένος προς αυτό και αυτό ξένο προς τον άνθρωπο. Συνέπεια τούτου, η διαδικασία παραγωγής, η οποία συμπυκνώνεται στο αντικείμενο, γίνεται αλλοτριωτική διαδικασία, αφού η εργασία έχει γίνει επιβεβλημένη εργασία. Ο άνθρωπος δεν αντλεί ικανοποίηση από αυτήν, αλλά την αντιμετωπίζει ως μέσο ικανοποίησης αναγκών εξωτερικών ως προς αυτήν. Έτσι, αλλοτριώνεται από την ίδια τη φύση του είδους του, αφού η εργασία είναι η ιδιοποίηση της φύσης από τον άνθρωπο. Μέσω της εργασίας ο άνθρωπος επιβεβαιώνει την φυσική του ύπαρξη και ταυτόχρονα μετατρέπει την φύση σε ανθρώπινη φύση. Όταν η εργασία είναι αλλοτριωτική, δεν μπορεί και ο ίδιος ο άνθρωπος παρά να αλλοτριώνεται από τη φύση του.

Η αλλοτρίωση, όμως, δεν αφορά μόνο τον εργάτη. Ο Μαρξ θα τονίσει: «ό,τι ισχύει για τη σχέση του ανθρώπου προς την εργασία του, προς το προϊόν της εργασίας του και τον εαυτό του, ισχύει επίσης για τη σχέση ενός ανθρώπου προς τους υπόλοιπους ανθρώπους, όπως και προς την εργασία και το αντικείμενο της εργασίας των υπόλοιπων ανθρώπων»²¹. Δηλαδή, εφόσον ο άνθρωπος αλλοτριώνεται από την εργασία του, αλλοτριώνεται ταυτόχρονα από τους άλλους ανθρώπους, αφού μέσα από την εργασία του παράγει τη σχέση άλλων ανθρώπων προς την εργασία.

Αν τώρα το αντικείμενο της εργασίας γίνεται αντιληπτό ως ξένο, τότε σε ποιον ανήκει; Φυσικά, σε άλλον άνθρωπο²². Έτσι, ο άνθρωπος τίθεται από τον άλλον άνθρωπο ως ξένη και εχθρική δύναμη, ο οποίος απολαμβάνει το αντικείμενο της εργασίας. Κατ'επέκταση, παράγοντας, ο άνθρωπος, παράγει και αναπαράγει ταυτόχρονα τις σχέσεις εκμετάλλευσης ανισότητας εντός της παραγωγικής διαδικασίας.

Αναφορικά τώρα με τις παραπάνω ιστορίες, το δίδαγμα που πρέπει να πάρουμε από τον οικογενειάρχη που έμεινε άνεργος είναι ότι η έκπτωση από την παραγωγική

²¹ Ο.π. σελ. 95

²² Ο.π. σελ. 96

δραστηριότητα σε συνθήκες γενικευμένου ανταγωνισμού, χωρίς τα απαραίτητα αντισταθμιστικά μέτρα, μπορεί να αποβεί μοιραία. Ακριβώς επειδή ο καθένας είναι ξένος για τον άλλον, αδιαφορούμε για τις όποιες επιπτώσεις έχουν οι πράξεις μας στον άλλον. Επειδή, η «παραγωγική ζωή είναι η ζωή που γεννά ζωή»²³, ο παραγωγικός θάνατος δεν μπορεί παρά να επιφέρει θάνατο. Επίσης, επειδή ο καθένας είναι ξένος με τον εαυτό του, το μόνο που μπορούσε να νιώσει ο άτυχος άνδρας ήταν βάρος προς τους άλλους. Το «βάρος» δεν είναι παρά εκείνα τα συναισθήματα ματαίωσης, που νιώθει ο άνθρωπος προς τον εαυτό του και προς τους άλλους, όταν αντιλαμβάνεται ότι ολόκληρη η κοινωνία τον έχει εγκαταλείψει, ενώ ταυτόχρονα, θεωρεί ότι η ύπαρξή του μόνο αρνητικά αποφέρει.

Όσον αφορά τις υπόλοιπες ιστορίες των γυναικών, τα πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Οι γυναίκες εδώ επουδενί δεν ανήκουν στην εργατική τάξη και, εκ πρώτης όψεως, δεν εμπλέκονται σε καμία παραγωγική δραστηριότητα. Οπότε, ποιο είναι το καθεστώς της αλλοτρίωσης σε αυτές; Αν, όπως είπαμε πιο πριν, ό,τι ισχύει για τη σχέση του ανθρώπου προς την εργασία του, προς το προϊόν της εργασίας του και τον εαυτό του, ισχύει επίσης για τη σχέση ενός ανθρώπου προς τους υπόλοιπους ανθρώπους, τότε συνέπαγεται πως αν σχετίζομαι με σχέσεις ιδιωτικής ιδιοκτησίας με το αντικείμενο, ενδέχεται να σχετίζομαι το ίδιο και με τους άλλους. Κατ'επέκταση, ο άνθρωπος μπορεί να υποπέσει στην κατηγορία αντικειμένου ιδιοκτησίας για έναν άλλον άνθρωπο.

Ο Μαρξ έχει ήδη φροντίσει να μας υπενθυμίσει, ότι «η άμεση, φυσική, αναγκαία σχέση ανθρώπου προς άνθρωπο είναι η σχέση του άνδρα προς τη γυναίκα»²⁴. Σε αυτές τις ιστορίες είναι οι γυναίκες που έχουν μετατραπεί, στην κυριολεξία, σε αντικείμενα ιδιοκτησίας. Στην πρώτη ιστορία, η νεαρή, πριν το γάμο, ανήκει στους γονείς της και επίκειται η νόμιμη μεταβίβασή της, μέσω του γάμου, στον σύζυγό της. Αυτό που ιδιοποιείται ο κάθε ιδιοκτήτης είναι το σώμα της. Οι γονείς οφείλουν να το καλλιεργήσουν και να το διατηρήσουν όσο πιο αγνό γίνεται, ώστε να το παραλάβει ο σύζυγος και να προχωρήσει στην αναπαραγωγή. Στην δεύτερη, τα πράγματα είναι πιο ξεκάθαρα: ο σύζυγος κατέχει τη γυναίκα του, όπως ακριβώς κατέχει όλα τα

²³ Ο.π. σελ. 92

²⁴ Ο.π. σελ. 122

υπόλοιπα αντικείμενα και έχει το νόμιμο δικαίωμα να την κρατήσει έγκλειστη, εξαιτίας της ζήλιας του²⁵.

Πως μπορούμε να αναγνώσουμε τις αυτοκτονίες αυτών των δύο γυναικών; Από τη μία, πρόκειται για ένα βίαιο πέραςμα στην πράξη· ήτοι, μια βίαιη ιδιοποίηση του σώματος από τη μεριά του υποκειμένου. Με άλλα λόγια, μια εξέργεση ενάντια στην αλλοτρίωση και τις υφιστάμενες σχέσεις ιδιοκτησίας και εξουσίας. Από την άλλη όμως, η αυτοκτονία αφήνει τις σχέσεις όπως έχουν, αφού ο αυτόχειρας δεν διαπραγματεύεται, ούτε επαναστατεί, αλλά αποχωρεί. Έτσι, οι αυτοκτονίες αυτές εκφράζουν έναν συμβιβασμό μεταξύ εξέργεσης και υποταγής. Είναι σαν να είπαν αυτές οι γυναίκες: «αφού δεν μπορώ να υπάρχω όπως θες, δεν θα υπάρχω καθόλου».

Η τρίτη περίπτωση μας φωτίζει με τον καλύτερο τρόπο, τι θα πει αλλοτρίωση από το αντικείμενο. Η νεαρή που αυτοκτονεί ήταν έγκυος. Η γυναίκα, με την ικανότητά της να κυοφορεί, είναι παραγωγός των παραγωγών και ταυτόχρονα, παραγωγός της ζωής εν γένει. Όταν όμως, η ίδια είναι αλλοτριωμένη από τον εαυτό της, και το σώμα της δεν της ανήκει, τότε αντιμετωπίζει και τον κυοφορούμενο άνθρωπο ως ξένο. Το παιδί που κυοφορούσε ήταν πηγή βασάνων τόσο για την ίδια, όσο και για τους άλλους, αφού δεν συνελήφθη εντός νόμιμων συζυγικών σχέσεων, ήτοι νόμιμων σχέσεων ιδιοκτησίας. Κατ'επέκταση, η εγκυμοσύνη συνεπάγετο γι'αυτήν διαπόμπευση και κατακραυγή, ενώ ο τραπεζίτης και θεός της, που την απόλαυσε ως αντικείμενο και την κατέστησε έγκυο, δεν θα υφίστατο καμία επίπτωση. Αφού λοιπόν το έμβρυο κυοφορείτο σε ένα νομικό κενό, η γυναίκα δεν βρίσκει άλλη λύση από το να πέσει η ίδια σε ένα συμβολικό κενό.

Σίγουρα, ο νεαρός Μαρξ δεν ασχολήθηκε συστηματικά με το φαινόμενο της αυτοκτονίας. Απλώς είδε αυτές τις αυτοκτονίες ως καταγγελία των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων και τις χρησιμοποίησε στον βαθμό που ταίριαζαν στη φιλοσοφική του θέση περί αλλοτρίωσης. Το σημαντικό που πρέπει να κρατήσουμε είναι, ότι *το προσωπικό είναι και πολιτικό* και πως η σχέση του ατόμου με τον εαυτό του και το σώμα του, η ιδιαίτερη δηλαδή σύνθεση συνείδησης και ύλης, μεσολαβείται πάντα από τις κοινωνικές σχέσεις εντός των οποίων αναπτύσσεται· ή, καλύτερα, η σχέση του ατόμου με τον εαυτό του είναι η ίδια σχέση κοινωνική. Κατ'επέκταση, ο αυτόχειρας, μακράν του εκτελεί την πράξη του σαν σε ένα κλειστό κύκλωμα, μονωμένο από την κοινωνία, συνδιαλέγεται πάντα με αυτήν και η πράξη του

²⁵ Ο Peuchet θα πει: «ο ζηλιάρης είναι προπάντων ιδιοκτήτης», στο Μαρξ Καρλ, 2003, *Περί αυτοκτονίας*, ό.π. σελ. 28

ενθυλακώνει την στάση της απέναντι στη ζωή και στο θάνατο. Ήτοι, η αυτοκτονία είναι πράξη κοινωνική πριν απ'όλα και αυτό το έδειξε από άλλο δρόμο και πιο συστηματικά, ο έτερος κλασσικός της κοινωνιολογίας, Εμίλ Ντυρκάιμ.

1.2 Emile Durkheim

Το 1897 και στο πλαίσιο του θετικισμού, ο Γάλλος κοινωνιολόγος Εμίλ Ντυρκάιμ, εκδίδει τις *Κοινωνικές Αιτίες της Αυτοκτονίας*, με απώτερο σκοπό την θεμελίωση της κοινωνιολογίας ως θετικής επιστήμης των κοινωνικών φαινομένων με ξεχωριστή μέθοδο. Το έργο αυτό αποτελεί τομή τόσο στην κοινωνιολογία, όσο και στον τρόπο με το οποίο σκεφτόμαστε την αυτοκτονία. Συλλέγοντας στατιστικά δεδομένα κυρίως από Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία, από το 1841 έως το 1872 με τη βοήθεια στατιστικολόγων και του ανιψιού και μαθητή του Marcel Mauss, παρατήρησε ότι τα ποσοστά των αυτοκτονιών παρουσιάζουν μια σταθερά ανοδική τάση στο πέρασμα των χρόνων και αναρωτήθηκε πού οφείλεται αυτή η σταθερότητα. Στόχος του ήταν να αποδείξει ότι, αυτό που μοιάζει σαν την κατεξοχήν ατομική πράξη με εξαιρετικά μύχια προέλευση, δεν είναι παρά προϊόν κοινωνικών συνθηκών που υπερβαίνουν κατά πολύ το άτομο.

Ο Ντυρκάιμ ορίζει την αυτοκτονία ως εξής: «κάθε περίπτωση θανάτου που προκύπτει άμεσα ή έμμεσα από μια θετική ή αρνητική πράξη του ιδίου του θύματος, που γνωρίζει ότι θα επιφέρει το αποτέλεσμα αυτό»²⁶. Ως άμεσα θετική πράξη εννοεί την θανάτωση μέσω μιας πρακτικής που εμπεριέχει την ενεργητική συμμετοχή του ατόμου, όπως η εκπαράθρωση, ο απαγχονισμός κτλ. Ενώ έμμεσα αρνητική πράξη θεωρείται κυρίως η θανάτωση εξαιτίας της παθητικής παράδοσης του ατόμου σε μια θανατηφόρα διαδικασία, όπως η μη λήψη φαρμακευτικής περίθαλψης, ή η διακοπή μηχανικής υποστήριξης. Σε κάθε περίπτωση, έμφαση δίνεται στην συνείδηση του θανατηφόρου αποτελέσματος της πράξης, ώστε να μπορούμε να κάνουμε λόγο για αυτοκτονία.

²⁶ Durkheim Emile, [1897], *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, Αθήνα, Γερ. Αναγνωστίδη, σελ. 18

Αυτό που παρατήρησε ο Ντυρκάιμ είναι ότι διαφορετικές εθνότητες και κοινωνικές ομάδες συμπεριφέρονται διαφορετικά ως προς την αυτοκτονία και κάποιες παρουσιάζουν σταθερά υψηλότερους δείκτες από άλλες. Πιο συγκεκριμένα, οι άνδρες αυτόχειρες, σε όλες τις διαθέσιμες στατιστικές που μελέτησε ήταν πολλαπλάσιοι των γυναικών. Ανάμεσά τους, οι ανύπανδροι και οι χηρευμένοι ήταν πιο πιθανό να αυτοκτονήσουν από τους παντρεμένους. Από την άλλη όμως, οι παντρεμένες αυτοκτονούσαν συχνότερα από τις διαζευγμένες και τις χήρες. Αναφορικά με την οικογενειακή πυκνότητα, όσο πιο πολλά παιδιά είχε μια οικογένεια, τόσο μειωνόταν η πιθανότητα αυτοκτονίας.

Επίσης, οι μεγάλες θρησκευτικές ομάδες έδιναν διαφορετικά ποσοστά. Οι Προτεστάντες έδιναν σταθερά τα υψηλότερα νούμερα, συγκριτικά με τους Καθολικούς, ενώ οι Εβραίοι είχαν τα χαμηλότερα και από τους δύο. Ωστόσο, η Αγγλία, η οποία είναι προτεσταντική χώρα έδινε πάντα χαμηλότερα ποσοστά από τους, επίσης, Προτεστάντες Γερμανούς. Άλλο ένα παράδοξο, έγκειται στο ότι οι Εβραίοι έχουν τους χαμηλότερους δείκτες αυτοκτονίας, ενώ ταυτόχρονα είναι η θρησκευτική ομάδα που την καταδικάζει λιγότερο.

Όσον αφορά την οικονομική δύναμη και τη σχέση της με την αυτοκτονία, παρατήρησε ότι οι οικονομικά ισχυρότερες τάξεις αυτοκτονούν πιο συχνά από τις ασθενέστερες²⁷, καθώς και ότι η αυτοκτονία ανθεί περισσότερο στις πόλεις, παρά στην επαρχία. Που οφείλονται, λοιπόν, αυτά τα μερίδια των διάφορων κοινωνικών ομάδων στην αυτοκτονία;

Ο Ντυρκάιμ θεώρησε ανεπαρκείς τις μέχρι τότε ψυχολογικές εξηγήσεις του φαινομένου και προκρίνει τα κοινωνικά αίτια για την εξήγησή του. Για να το κάνει αυτό, αναλύει τις κοινωνικές σχέσεις σε δύο άξονες. Σε αυτόν της *κοινωνικής ολοκλήρωσης* ή *συνοχής* και σε αυτόν της *κανονιστικής ρύθμισης*. Ως ολοκλήρωση εννοεί την πρόσδεση, την πειθαρχία και την αγάπη του ατόμου προς την κοινωνία του²⁸. Με άλλα λόγια, την ισχύ της συνοχής του ατόμου με μια συλλογική οντότητα, πέρα και πάνω από αυτό. Με την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αφενός και των ατομικών δικαιωμάτων αφετέρου, ο Ντυρκάιμ διείδε ότι το άτομο αποδεσμεύεται από το κοινωνικό σύνολο και στρέφεται στον εαυτό του. Αυτή η τάση, ίδιον των ανεπτυγμένων κρατών της εποχής του, παράγει αυτό που ονόμαζε *εγωιστικές αυτοκτονίες*. Με αυτόν τον τύπο ονοματίζει εκείνες τις αυτοκτονίες, όπου

²⁷ Ο.π. σελ. 292

²⁸ Ο.π. σελ. 228

το άτομο δε βρίσκει κάποιο νόημα ή σκοπό στη ζωή, αφού έχει αποσπαστεί από την κοινωνία, η οποία είναι η μόνη ικανή «να μεταδώσει μια συλλογική γνώμη για την αξία της ανθρώπινης ζωής»²⁹. Λόγω της εξασθενημένης συνοχής, το άτομο έχει εκπέσει στην κατηγορία του φυσικού ανθρώπου, στερημένου της κοινωνικής του ολοκλήρωσης³⁰.

Είναι για αυτούς τους λόγους που οι Προτεστάντες δίνουν πάντα περισσότερες αυτοκτονίες, αφού προκρίνουν την προσωπική σχέση με το Θεό και η οργάνωσή τους δεν είναι τόσο συμπαγής και ιεραρχημένη, όπως των Καθολικών, με αποτέλεσμα το άτομο να είναι περισσότερο ελεύθερο έναντι των κοινωνικών περιορισμών. Η Αγγλία, όμως, παρότι προτεσταντική χώρα, δίνει λιγότερες αυτοκτονίες από τους Γερμανούς, επειδή η οργάνωση της εκκλησίας της έχει παρόμοια συνοχή και ιεραρχία με την αντίστοιχη των Καθολικών³¹. Έτσι, δεν είναι η φύση του δόγματος που σώζει το άτομο από την αυτοκτονία, αλλά ο βαθμός συνοχής της θρησκευτικής κοινότητας στην οποία ανήκει. Συνακόλουθα, οι Εβραίοι, παρά το γεγονός ότι δεν καταδικάζουν την αυτοκτονία με το μένος των χριστιανών, δίνουν τις λιγότερες αυτοκτονίες, λόγω της εξαιρετικής συνοχής τους που προκαλείται από το ότι η ομάδα τους ήταν πάντα μειονοτική και υπό διωγμό. Η ίδια η μειονοτικοποίηση δηλαδή, σαν από ειρωνεία, σώζει το άτομο από την αυτοκτονία, αφού του δίνει έναν σκοπό να διατηρήσει την ομάδα του ζωντανή.

Ωστόσο, και η συμπαγής συνοχή του ατόμου στην κοινωνία παράγει έναν ιδιαίτερο τύπο αυτοκτονιών, τον *αλτρονιστικό*³². Πρόκειται για κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες προσιδιάζουν σε προνεωτερικές-παραδοσιακές κοινωνίες, όπου το Εγώ ανήκει στις διάφορες ομάδες που συμμετέχει, είτε αυτές είναι εθνοτικές, φυλετικές ή/και θρησκευτικές. Με παραδείγματα από την Πολυνησία, την Ιαπωνία, το Θιβέτ, την Ινδία, αλλά και από θρησκευτικές σχέτες, υποστηρίζει ότι υπάρχουν περιπτώσεις, όπου η κοινωνία ρητά ή άρρητα, τυπικά ή άτυπα επιζητά την θανάτωση του ατόμου με «δική του» θέληση³³. Το άτομο είτε μπορεί να ακολουθήσει τον νεκρό σύντροφό του στον τάφο, όπως συνέβαινε στις χήρες της Ινδίας, είτε να αυτοκτονήσει αυθόρμητα για λόγους τιμής, όπως οι Ιάπωνες με την πρακτική *χαράκιρι*. Σε κάθε

²⁹ Ο.π. σελ. 234

³⁰ Ο.π. σελ. 233

³¹ Ο.π. σελ. 165

³² Ο.π. σελ. 244

³³ Ο.π. σελ. 245-247

περίπτωση, η κοινωνία επισκιάζει το άτομο, το οποίο θυσιάζει την ύπαρξή του για χάρη της.

Ο άλλος άξονας των κοινωνικών σχέσεων είναι ο άξονας της κανονιστικής ρύθμισης. Ο Ντυρκάιμ παρατήρησε ότι όχι μόνο οι οικονομικές κρίσεις, αλλά και οι κρίσεις ευμάρειας αυξάνουν τις αυτοκτονίες και αναρωτήθηκε πού οφείλεται αυτό το παράδοξο³⁴. Αφού πραγματευτεί τα αδιέξοδα της ανθρώπινης επιθυμίας και το ανικανοποίητό της, καταλήγει να εξάρει τον θετικό ρόλο της ρυθμιστικής δύναμης της ηθικής επάνω στο άτομο.

Η ανθρωπολογική σταθερά του Ντυρκάιμ έγκειται στην παραδοχή ότι, ο άνθρωπος, ως ον κοινωνικό, χρειάζεται να θέσει τα όριά του μέσω του νόμου και της ηθικής³⁵. Εγγυήτρια αρχή της ρύθμισης δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από την εξουσία της κοινωνίας επάνω στο άτομο. Ωστόσο, απότομες αλλαγές στην κοινωνία αποδυναμώνουν, προσωρινά έστω, την ρυθμιστική της λειτουργία και εμφανίζονται καταστάσεις ανομίας. Τότε, το άτομο νιώθει χαμένο στην απόγνωση, αν η κρίση είναι αρνητική, ή απορροφάται από τα αχαλίνωτα πάθη του και τις ακόρεστες επιθυμίες του, αν η κρίση είναι θετική.

Η οικονομική ανομία συνίσταται στην ολοένα και επιταχυνόμενη απορρύθμιση των βιομηχανικών σχέσεων, από άλλες αρχές, όπως τη θρησκεία ή την πολιτική. Παρατήρησε ότι η ξέφρενη ανάπτυξη με μόνο σκοπό τη βιομηχανική ευημερία αποδιοργάνωνε κοινωνικές σχέσεις που ήταν σταθερές για αιώνες, ενώ δεν τοποθετούσε νέες στη θέση τους³⁶. Σε αυτή την πυρετώδη περιπέτεια για πρόοδο, το άτομο εθίζεται στη ακόρεστη κίνηση προς τα εμπρός, με αποτέλεσμα ο παραμικρός περιορισμός να του φαίνεται ανυπόφορος. Επίσης, έχοντας χάσει την όποια ασφαλιστική δικλείδα ρύθμισης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, δεν μπορεί να διαχειριστεί μόνο του τις πάντα επικείμενες οικονομικές κρίσεις, με αποτέλεσμα να βυθίζεται εύκολα στην απελπισία. Οι αυτοκτονίες, που διαπράττονται σε καταστάσεις ανομίας, αποτελούν έναν ιδιαίτερο τύπο αυτοκτονιών, τον *ανομικό*.

Όσο κι αν μοιάζει αυτός ο τύπος με τον αντίστοιχο των εγωιστικών αυτοκτονιών, ο Ντυρκάιμ σπεύδει να επισημάνει ότι είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους και αντλούν τα θύματά τους από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες· ο εγωιστικός από τον κόσμο της

³⁴ Ο.π. σελ. 275

³⁵ Ο.π. σελ. 284

³⁶ Ο.π. σελ. 288

σκέψης, ενώ ο ανομικός από τον εμπορικό κόσμο³⁷. Βέβαια, τονίζει ότι, στην εμπειρία αυτοί οι τύποι σπάνια εμφανίζονται στην καθαρότητά τους και ότι περισσότερο παρατηρείται ποικιλία παραγόντων³⁸. Επομένως, θα πρέπει να τους αντιμετωπίσουμε σαν ιδεότυπους που βοηθούν στην κατανόηση του φαινομένου.

Τέλος, στο άκρο της υπερβολικής ρύθμισης και «χάρι πληρότητας», τοποθετεί τον λιγότερο επεξεργασμένο τύπο αυτοκτονιών (αναπτύσσεται απλά σε υποσημείωση), τον *μοιραίο* ή *φαταλιστικό*³⁹. Αυτός ο τύπος δεν εμφανίζεται πλέον στις δυτικές κοινωνίες⁴⁰, αλλά ενδέχεται να απαντάται σε συνθήκες όπου το άτομο αποκλείεται από την κοινωνία οριστικά και αμετάκλητα και όπου η εξουσία είναι υπερβολικά δεσποτική.

Εν προκειμένω, τα μεγαλύτερα ποσοστά αυτοκτονιών εμφανίζονται στα άκρα των δύο αξόνων των κοινωνικών σχέσεων.

Προς το τέλος της μονογραφίας, ο Ντυρκάιμ καταπιάνεται με το ερώτημα, αν η αύξηση των αυτοκτονιών που παρατήρησε, είναι σύμφυτη με την πρόοδο του πολιτισμού ή αν ανήκει σε άλλους παθολογικούς, μη αναγκαίους με την πρόοδο παράγοντες. Ενώ παραδέχεται ότι οι υψηλότεροι δείκτες προέρχονται από τα πιο ανεπτυγμένα κράτη της εποχής του⁴¹, δεν θα αποδεχτεί τη θέση, ότι πρόοδος και αυτοκτονίες σχετίζονται, και μάλιστα, θετικά. Σαν αντεπιχείρημα προβάλλει το παράδειγμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όταν στο απόγειό της παρατηρήθηκε «εκατόμβη» αυτοκτονιών⁴². Ωστόσο, μετά από ένα διάστημα, το κύμα αυτοκτονιών αποκλιμακώθηκε, ενώ ο ρωμαϊκός πολιτισμός επέζησε και μετέδωσε τους καλύτερους καρπούς του στις χριστιανικές κοινωνίες, στην Αναγέννηση και τη Μεταρρύθμιση, χωρίς να παρατηρηθεί ανάλογη αυτοκτονική κρίση. Επομένως, δεν φταίει η πρόοδος καθαυτή για την αύξηση των αυτοκτονιών, αλλά άλλοι απροσδιόριστοι υποκείμενοι παράγοντες, που καθιστούν το φαινόμενο παθολογικό.

Εννοείται ότι για τη στήριξη αυτού του αντεπιχειρήματος, ο Ντυρκάιμ δεν παραθέτει καμία πηγή, ούτε στατιστική ανάλυση· από πού θα μπορούσε να βρει άλλωστε; Η σιγουριά του δεν προέρχεται από την εμπειρική ανάλυση, αλλά από την

³⁷ Ο.π. σελ. 293

³⁸ Ο.π. σελ. 330

³⁹ Ο.π. σελ. 487

⁴⁰ Αν και χρησιμοποιώντας τις κατηγοριοποιήσεις του Ντυρκάιμ, οι γυναίκες, στις ιστορίες που παραθέτει ο Μαρξ, προέβησαν σε φαταλιστικού τύπου αυτοκτονίες και συνέβησαν στη Γαλλία, λίγα χρόνια πριν γεννηθεί ο ίδιος.

⁴¹ Ο.π. σελ. 430-431

⁴² Ο.π. σελ. 431

ιδεολογία. Ο Ντυρκάιμ υιοθετούσε την τότε διαδεδομένη αστική γραμμική αντίληψη της ιστορίας, κατά την οποία ο πολιτισμός κινείται αναγκαστικά προς την πρόοδο. Επομένως, συνδέει με μια ανοδική γραμμή την ρωμαϊκή αυτοκρατορία με την εποχή του, χωρίς την παραμικρή αμφιβολία ούτε για το συνεχές της γραμμής, ούτε και για τα κριτήρια αυτής της συνέχειας. Το σκεπτικό είναι απλό: αφού ο πολιτισμός οδεύει προς την πρόοδο, ενώ τα αυτοκτονικά κύματα έρχονται και παρέρχονται, συνεπάγεται ότι πρόοδος και αυτοκτονίες δεν συσχετίζονται αναγκαστικά.

Θεωρούμε εδώ ότι ο Ντυρκάιμ υπαναχωρεί και δεν είναι συνεπής προς τις θέσεις του. Πραγματευόμενος τις ανομικές αυτοκτονίες, διατύπωσε, πως: «η απολύτρωση των επιθυμιών επιδεινώθηκε από την ίδια την ανάπτυξη της βιομηχανίας και από την σχεδόν απεριόριστη επέκταση της αγοράς»⁴³. Ενώ δηλαδή είχε καταλάβει, ότι κάτι υπάρχει στην ίδια τη διαδικασία της βιομηχανικής ανάπτυξης, που συμβάλλει στην διαρκή απορρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων, τελικά δεν κάνει το βήμα να της προσάψει την αύξηση των αυτοκτονιών. Ως γνήσιο τέκνο του Διαφωτισμού πίστευε, ότι μπορούμε να έχουμε την ανάπτυξη χωρίς τα αρνητικά της.

Αναμφίβολα, ο Ντυρκάιμ μας έμαθε ότι δεν υπάρχει η αυτοκτονία αλλά τύποι αυτοκτονιών και αυτοί οι τύποι συμπυκνώνουν τους δύο άξονες των κοινωνικών σχέσεων. Σε αντίθεση με τον Μαρξ, ο μεθοδολογικός ολισμός του Ντυρκάιμ εξετάζει αφ' υψηλού τις κοινωνικές σχέσεις και ανιχνεύει συμμεταβολές στις διάφορες μεταβλητές για την αναζήτηση αιτιακών παραγόντων, παραγκωνίζοντας το όποιο προσωπικό βίωμα. Ο Ντυρκάιμ αποδέχεται τον διαχωρισμό ατόμου και κοινωνίας και δίνει τα πρωτεία στις απρόσωπες δυνάμεις της, οι οποίες θα καθορίσουν σε τελική ανάλυση τον τρόπο πρόσδεσης στη ζωή.

Εβδομήντα περίπου χρόνια αργότερα, από την άλλη μεριά του Ατλαντικού, ένας άλλος κοινωνιολόγος θα προτείνει μια διαφορετική προσέγγιση της αυτοκτονίας, η οποία θα προσπαθήσει να συνδυάσει το κοινωνικό με το ατομικό.

⁴³ Ο.π. σελ. 288

1.3 Jack D. Douglas

Οπωσδήποτε ο Ντυρκάιμ επηρέασε σημαντικά τόσο την κοινωνιολογία όσο και την οπτική των κοινωνιολόγων στην αυτοκτονία ειδικότερα. Για δεκαετίες αργότερα, Ευρωπαίοι και Αμερικάνοι κοινωνιολόγοι, παρά τις όποιες διαφωνίες τους με τον Ντυρκάιμ, θα συνεχίσουν την θετικιστική προσέγγιση του φαινομένου⁴⁴. Το 1967 όμως ο Αμερικάνος βεμπεριανός κοινωνιολόγος, Jack D. Douglas, με το έργο του *The Social Meanings of Suicide* θα ασκήσει δριμυία κριτική τόσο στον Ντυρκάιμ, όσο και στο ευρύτερο θετικιστικό μοντέλο των μετα-ντυρκαιμιανών ερευνών, αλλά και στα ίδια τα επίσημα στατιστικά δεδομένα.

Θεωρεί πως ο Ντυρκάιμ, στην προσπάθειά του να εδραιώσει την κοινωνιολογία ως ανεξάρτητη επιστήμη, εξιδανίκευσε την δική του μέθοδο, παρακάμπτοντας τις αντιφάσεις και τις ανεπάρκειές της⁴⁵. Παρατηρεί ότι ο Ντυρκάιμ τελικά επιβάλλει τις γενικές αιτίες της αυτοκτονίας στα δεδομένα αντί να καταλήγει σε αυτές, δείχνοντας ότι χρησιμοποίησε την κοινή λογική της καθημερινότητάς του για να εξετάσει την θεωρία του⁴⁶. Επίσης, διαβλέπει εντός του έργου του Ντυρκάιμ μια σημαντική αλλαγή από το θετικιστικό μοντέλο, όπου τα κοινωνικά συμβάντα αντιμετωπίζονται ως πράγματα, προς μια θεωρία των κοινωνικών νοημάτων ως παράγοντες αυτοκτονίας. Πιο συγκεκριμένα, αυτή η αλλαγή συντελείται όταν ο Ντυρκάιμ θέλει να εξηγήσει τους διαφορετικούς δείκτες αυτοκτονίας μεταξύ ανδρών και γυναικών, οι οποίοι είτε έχουν χωρίσει, είτε έχουν χειρευτεί, όπου κάνει λόγο για τα διαφορετικά συμφέροντα των δύο φύλων από το γάμο και για τους διαφορετικούς βαθμούς κοινωνικότητας ανδρών και γυναικών⁴⁷. Άλλη μία παρόμοια αντίφαση αναδύεται στην εξήγηση που δίνει για τα υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών των Προτεσταντών και για τα χαμηλά ποσοστά των Εβραίων. Ο Ντυρκάιμ θεωρεί ότι το υψηλό μορφωτικό επίπεδο δίνει περισσότερες αυτοκτονίες. Ωστόσο, τι γίνεται όταν οι Προτεστάντες και οι Εβραίοι, που φημίζονται για το υψηλό μορφωτικό τους επίπεδο, αποδίδουν τόσο ασύμβατα στατιστικά; Ο Ντυρκάιμ θα λύσει την αντίφαση καταφεύγοντας στην

⁴⁴ Για μια επισκόπηση των μετα-ντυκκαιριμιανών ερευνών, βλέπε: Wray Matt, Colen Cyntia, Pescolido Bernice, 2011, «The Sociology of Suicide», στο *Annual Review of Sociology* (37), Annual Reviews, σελ. 508-511.

⁴⁵ Douglas D. Jack, 1967, *The Social Meanings of Suicide*, New Jersey: Princeton University Press, σελ. 73.

⁴⁶ Ο.π. σελ. 68

⁴⁷ Ο.π. σελ. 59

διαφορετική νοηματοδότηση της γνώσης από τους Εβραίους, «στην ειδική προέλευση της επιθυμίας τους για γνώση»⁴⁸. Ο Douglas θεωρεί, ότι η προσφυγή στις ειδικές νοηματοδοτήσεις του γάμου και της γνώσης από τους κοινωνικούς δρώντες αποτελεί μέγιστη αντίφαση για έναν θεωρητικό, όπως ο Ντυρκάιμ, ο οποίος διατείνεται ότι η κοινωνία βρίσκεται πέρα και πάνω από τις συνειδητές αντιλήψεις τους. Σε τελική ανάλυση, ο Douglas υποστηρίζει, ότι ο Ντυρκάιμ μιλάει εξ ονόματος της κοινωνίας της εποχής του, χωρίς μάλιστα να παρέχει αποδείξεις για την συμβατότητα των αντιλήψεών του με αυτές της κοινής γνώμης⁴⁹.

Αναφορικά με την άποψη των διαφορετικών συμφερόντων των δύο φύλων από το γάμο, πρέπει να πούμε ότι, πράγματι, είναι πολύ προβληματική στον Ντυρκάιμ. Στο θεωρητικό του οικοδόμημα, το διαζύγιο είναι έκφραση συζυγικής ανομίας· ήτοι, απορρύθμιση της ρυθμιστικής δύναμης που επιτελεί ο γάμος πάνω στα ένστικτα και τα αισθήματα⁵⁰. Οπότε ήρθε αντιμέτωπος με το φαινόμενο, κατά το οποίο στις κοινωνίες όπου το διαζύγιο δεν είχε ακόμα θεσμοθετηθεί, οι παντρεμένες είχαν μεγαλύτερο μερίδιο στην αυτοκτονία από τις ανύπαντρες· φαινόμενο αντίστροφο από τη σχέση παντρεμένων κι ανύπαντρων ανδρών με την αυτοκτονία. Μάλιστα τη σχέση αυτή τη διατύπωσε και ως νόμο: «από την άποψη της αυτοκτονίας, ο γάμος είναι ευνοϊκότερος για τη σύζυγο όσο περισσότερο ευρύτερα συνηθίζεται το διαζύγιο και αντίστροφα»⁵¹.

Για να εξηγήσει αυτό το φαινόμενο θεωρεί ως δεδομένο, ότι η γυναίκα είναι περισσότερο φυσικό ον παρά κοινωνικό και υπόκειται σε περιορισμούς που υποβάλλονται από τον οργανισμό της, δηλαδή είναι από τη φύση της μονογαμική. Από την άλλη, ο άνδρας, επειδή συμμετέχει ενεργά στην κοινωνική ζωή είναι πιο περίπλοκος πνευματικά, οπότε η σεξουαλική του διαστηριότητα αποδεσμεύεται από τους φυσικούς περιορισμούς και χρειάζεται ρύθμιση, δηλαδή να υπόκειται σε κοινωνικό έλεγχο. Άρα, με το γάμο η γυναίκα υπόκειται σε περιορισμούς που δεν της είναι απαραίτητοι, αφού είναι ούτως ή άλλως από τη φύση περιορισμένη, ενώ ο άνδρας χρειάζεται τους περιορισμούς του γάμου, για να μη μείνουν τα πάθη ανεξέλεγκτα. Είναι με αυτό τον τρόπο, που ο παντρεμένος προφυλάσσεται από την αυτοκτονία περισσότερο από τον ανύπαντρο ή τον διαζευγμένο, ενώ από την άλλη η

⁴⁸ Ο.π. σελ. 65

⁴⁹ Ο.π. σελ. 59

⁵⁰ Durkheim Emile, [1897], *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, ό.π. σελ. 309

⁵¹ ό.π. σελ. 307

παντρεμένη, χωρίς την διέξοδο του διαζυγίου, ασφυκτιά εντός του γάμου και είναι περισσότερο εκτεθειμένη στην αυτοκτονία.

Επομένως, τα διαφορετικά συμφέροντα των δύο φύλων από το γάμο εδράζονται τρόπον τινά, κατά τον Ντυρκάιμ, στη διαφορετική φύση τους και όχι στα διαφορετικά κοινωνικά νοήματα που αποδίδονται από τους δρώντες. Δεν λέμε ότι δεν είναι ορθή η κριτική του Douglas, αλλά δεν αντιμετωπίζει τον Ντυρκάιμ στο χώρο του. Αυτό που κάνει είναι να ανάγει τη γνώση της εποχής του, στην εποχή του Ντυρκάιμ.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να ανοίξουμε μια παρένθεση και να πούμε πως ο Ντυρκάιμ ήρθε αντιμέτωπος με ένα παράδοξο, τη λύση του οποίου προσπάθησε βρει μέσω της ιδεολογίας. Αναμφίβολα, ο Ντυρκάιμ, όπως και ο Μαρξ, έζησε σε μια εποχή όπου άρχισαν να γίνονται συνειδητές οι απορρυθμιστικές συνέπειες της εκβιομηχάνισης και της επικράτησης του καπιταλισμού γενικότερα. Το όλο θεωρητικό οικοδόμημα του Ντυρκάιμ εδράζεται στην αγωνία να σώσει η κοινωνία κάτι από τις παλιές της συνεκτικές και ρυθμιστικές της ιδιότητες. Επομένως, παραδέχεται ότι η κοινωνία είναι ο τόπος της τάξης και της ηθικής, ο οποίος σώζει το άτομο από την εγωιστική και ανομική αυτοκτονία. Επίσης, παραδέχεται ότι οι άνδρες, οι οποίοι, μην ξεχνάμε, αυτοκτονούν περισσότερο από τις γυναίκες σε πολλαπλάσιο βαθμό, εμπλέκονται περισσότερο στις κοινωνικές διαδικασίες από τις γυναίκες και είναι περισσότερο ηθικοί.

Από την άλλη, όμως θα πάρει θέση και θα καταλήξει στο ότι η αυτοκτονία είναι πράξη ανήθικη, γιατί αρνείται τη «θρησκεία της ανθρωπότητας»⁵², και παθολογική. Αν λοιπόν, η αυτοκτονία είναι πράξη ανήθικη και παθολογική και ταυτόχρονα αντλεί τα θύματά της κυρίως από τον ανδρικό πληθυσμό, γιατί επιμένει να αποδέχεται τους άνδρες ως πνευματικά και ηθικά ανώτερους; Επίσης, γιατί στις «φυγόκεντρες» από το γάμο τάσεις των ανδρών, λόγω των ακόρεστων επιθυμιών τους, δεν βλέπει μια εγγενή ανηθικότητα από μέρους τους; Θέση μας είναι, ότι αν παραδεχόταν κάτι τέτοιο θα έπρεπε να αποδώσει τέτοια τιμή στις γυναίκες -ως όντα καλύτερα κοινωνικοποιούμενα (ή μήπως συμμορφούμενα;), αφού ούτε αυτοκτονούν όσο οι άνδρες, ούτε έχουν φυγόκεντρες τάσεις από το γάμο, ο οποίος αποτελεί έκφανση της κοινωνικής συνοχής, αφού είναι εγγενώς μονογαμικές, κατά τον Ντυρκάιμ πάντα- που θα προσέκρουε στην ιδεολογία της εποχής. Αποδίδοντας αυτήν την ηθικότητα

⁵² Ο.π. σελ. 393

στη βιολογική φύση της γυναίκας, ο Ντυρκάιμ πετυχαίνει ένα διπλό στόχο. Από τη μία, μένει συνεπής ως προς τα στατιστικά του και από την άλλη, μένει συνεπής ως προς την ιδεολογία της εποχής του, που ήθελε τη γυναίκα κοινωνικά υποδεέστερη από τον άνδρα και την κοινωνία υπόθεση των ανδρών⁵³.

Επανερχόμενοι τώρα στο επιχείρημα του Douglas περί της διαφορετικής νοηματοδότησης της γνώσης από τους Εβραίους, λόγω της παράδοσής τους, πρέπει να πούμε, ότι το γεγονός ότι πρόκειται περί νοηματοδότησης, δεν την καθιστά λιγότερο αντικειμενική. Το ότι μια συλλογική αναπαράσταση είναι πέρα και πάνω από τις επιμέρους ατομικές αντιλήψεις, δε σημαίνει απαραίτητα ότι αυτή η αναπαράσταση δεν αναγνωρίζεται από τη συνείδηση.

Οι συλλογικές αναπαραστάσεις για τον Ντυρκάιμ έχουν ομογενοποιητικό και αντικειμενικό χαρακτήρα, αλλά όχι και ασυνείδητο· εξάλλου, πώς θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι έχει πρόσβαση σε αυτές αν ήταν ασυνείδητος; Αυτή η προσέγγιση απέρρευε από την αντίληψη της κοινωνίας ως ακόμα συμπαγούς οντότητας. Στην εποχή του Douglas, έχει επισυμβεί η αλλαγή του παραδείγματος από τον μεθοδολογικό ολισμό στον μεθοδολογικό ατομικισμό, γι' αυτό και μπορεί να κάνει λόγο για νοήματα που ενώνουν το ατομικό με το κοινωνικό. Η αλλαγή αυτή αποτελεί σύμπτωμα του κατακερματισμού του κοινωνικού πεδίου, τις απαρχές του οποίου προσπαθούσε να συλλάβει ο Ντυρκάιμ.

Παράλληλα, ο Douglas θα ασκήσει κριτική στα επίσημα στατιστικά. Παρατήρησε ότι δεν υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στους εθνικούς και τους τοπικούς νόμους για το πώς θα καθοριστεί η αυτοκτονία και η απόπειρά της⁵⁴. Πρόκειται περί αμερικανικού προβλήματος, αφού ενίοτε οι ομοσπονδιακοί νόμοι ενδέχεται να διαφέρουν από τους εκάστοτε πολιτειακούς. Άλλο σημαντικό μειονέκτημα αποτελεί το γεγονός ότι στην πράξη οι ιατροδικαστές χρησιμοποιούν διαφορετικούς ορισμούς της αυτοκτονίας, καθώς επίσης, διαφορετικά ιατροδικαστικά γραφεία εφαρμόζουν διαφορετικές

⁵³ Παράλληλα, αναφορικά με την ικανότητα της γυναίκας προς την ανθρωποκτονία, θα τη θεωρήσει εξίσου ικανή με τον άνδρα, απλώς δεν συμβαίνει τόσο συχνά, επειδή δεν έχει την ίδια άμεση πρόσβαση στα δολοφονικά μέσα, ή επειδή «απολαμβάνει επιείκεια στις προκαταρκτικές έρευνες» (*Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, σελ. 399-400).

Επομένως, για τον Ντυρκάιμ, τα όποια ηθικά χαρακτηριστικά της γυναίκας εδράζονται στη φύση της, οπότε δεν έχουν αξία ως ηθική επιλογή, αφού είναι έμφυτα, ενώ της αποδίδει ισότητα μόνο στα ανήθικα χαρακτηριστικά, τα οποία μπορούν να εξηγηθούν με κοινωνικούς όρους. Η ιδεολογία στα καλύτερά της.

⁵⁴ Douglas D. Jack, 1967, *The Social Meanings of Suicide*, ό.π. σελ. 228

διαδικασίες έρευνας, ώστε να καταλήξουν στην κατηγοριοποίηση του θανάτου⁵⁵. Το γεγονός αυτό καθιστά προβληματική την σύγκριση των επίσημων στατιστικών σε τοπικό, πόσο μάλλον σε διεθνές επίπεδο.

Από τα παραπάνω έπεται ότι θεωρεί προβληματική και την μετα-ντυρκαιμιανή έρευνα της αυτοκτονίας. Αφού ασκήσει κριτική στις γνωστότερες κοινωνιολογικές θεωρίες μέχρι την εποχή του, θα τις κατηγορήσει για επιβολή της θεωρίας πάνω στα δεδομένα, για μη κριτική επεξεργασία των επίσημων στατιστικών, καθώς και για μονόπλευρη ενασχόληση με την μακρο-δομή⁵⁶. Το σημαντικότερο, όμως, μειονέκτημά τους υποστηρίζει, πως είναι η αντίληψη της πολιτισμικής ομοιογένειας, σύμφωνα με την οποία οι κοινωνιολόγοι υποθέτουν πως οι αντιλήψεις μιας κοινωνίας είναι λίγο πολύ ίδιες στην επικράτειά της⁵⁷. Παράγωγο αυτής της αντίληψης αποτελεί και η υπόθεση των κοινωνιολόγων, ότι χρησιμοποιούν τον ίδιο ορισμό της αυτοκτονίας με τους υπεύθυνους για την καταχώρηση των στατιστικών⁵⁸.

Εν τέλει, ο Douglas θεωρεί προβληματική την ίδια την ιδέα περί «πραγματικού δείκτη» αυτοκτονιών⁵⁹ και προτείνει μια διαφορετική προσέγγιση του φαινομένου. Αποδεχόμενος την βεμπεριανή προσέγγιση της κατανόησης (Verstehen) των κοινωνικών φαινομένων, βλέπει την αυτοκτονία ως μια πράξη γεμάτη νόημα, το οποίο αποδίδεται από τους ίδιους τους δράντες. Η πράξη μπορεί να φαίνεται ίδια σε έναν εξωτερικό παρατηρητή, ωστόσο οι δράντες ενδέχεται να την νοηματοδοτούν εντελώς ξεχωριστά από τον ίδιο⁶⁰. Σκοπός, λοιπόν, του κοινωνιολόγου είναι να κατανοήσει, όσο είναι δυνατόν, αυτά τα αποδιδόμενα νοήματα, των οποίων η φύση είναι κατ'εξοχήν κοινωνική κι όχι ατομική.

Για την κατανόηση των νοημάτων, ο Douglas προτείνει την μέθοδο του συγκεκριμενικού καθορισμού (contextual determination of meanings), σύμφωνα με την οποία ο κοινωνιολόγος μετακινείται από το ειδικό στο γενικό και το αντίστροφο⁶¹. Η υπόθεση πίσω από αυτή την μέθοδο είναι ότι το δρων υποκείμενο δεν νοηματοδοτεί μια πράξη εν πολιτισμικό κενώ, αλλά συνδιαλέγεται πάντα με τις ευρύτερες αντιλήψεις της κοινωνίας στην οποία ζει, ακόμα κι αν τις αγνοεί συνειδητά. Ο κοινωνιολόγος οφείλει να γνωρίζει το ευρύτερο πολιτισμικό πεδίο και να διακρίνει,

⁵⁵ Ο.π. σελ. 228

⁵⁶ Ο.π. σελ. 153

⁵⁷ Ο.π. σελ. 155

⁵⁸ Ο.π. σελ. 229

⁵⁹ Ο.π. σελ. 231

⁶⁰ Ο.π. σελ. 236

⁶¹ Ο.π. σελ. 242, 257

από τον λόγο του δρώντος, με ποιον τρόπο αυτές οι αντιλήψεις αξιολογούνται και επηρεάζουν την νοηματοδότησή του. Χωρίς να παρουσιάζει εξαντλητικά την μέθοδό του, θα λέγαμε ότι μοιάζει με μια πρόωρη κριτική ανάλυση λόγου, όπου το προσωπικό βρίσκεται σε άμεση συνδιαλλαγή με το κοινωνικοπολιτικό πεδίο.

Αναλύοντας μερικές προσωπικές μαρτυρίες ατόμων που στράφηκαν στην βοήθεια ψυχολόγων και ψυχιάτρων, εντόπισε έναν πλούτο νοηματοδοτήσεων, που αντιτίθενται στην στείρα αντίληψη της αυτοκτονίας ως θέληση για παύση της ζωής. Ενδέχεται, επομένως, η αυτοκτονία να είναι ένας τρόπος *μεταμόρφωσης* του εαυτού εντός μιας νέας ύπαρξης⁶². Επίσης, μπορεί κάποιος να αυτοκτονήσει, όχι για να πεθάνει, αλλά από μια *υπέρμετρη αγάπη* για τη ζωή και για να ζήσει περισσότερο⁶³. Τέλος, η αυτοκτονία μπορεί να δηλώνει επιθυμία να αλλάξουν οι σημαντικοί άλλοι του δρώντος ή/και να αποτελεί ένδειξη *προσήλωσης* σε κάποιον, ή ακόμα να είναι μέσο *απειλής* ή *εξιλέωσης*⁶⁴.

Η πρόταση του Douglas δεν βρήκε την ανταπόκριση που επεδίωκε και οι επόμενοι κοινωνιολόγοι συνέχισαν στα χνάρια του Ντυρκάιμ. Ωστόσο, στις μέρες μας, αναδύεται η ανάγκη έρευνας των αντιλήψεων περί αυτοκτονίας σε κοινωνικό και ατομικό επίπεδο και στις μεταξύ τους συνάψεις⁶⁵, κάτι που θα προσπαθήσουμε να κάνουμε στο τελευταίο κεφάλαιο, αναλύοντας τέσσερις μαρτυρίες.

1.4 Η κοινωνική αναγνώριση ως θεμέλιο της ύπαρξης

Από τις τρεις παραπάνω θεωρήσεις, παρά τις όποιες θεωρητικές και μεθοδολογικές τους διαφορές, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι η αυτοκτονία είναι πράξη κοινωνική. Και οι τρεις θεωρητικοί παραδέχονται ότι η αυτοκτονία έχει νόημα και δη κοινωνικό, που σημαίνει, ότι, με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο, ο αυτόχειρας

⁶² Ο.π. σελ. 286

⁶³ Ο.π. σελ. 288

⁶⁴ Ο.π. σελ. 301-302

⁶⁵ Wray Matt, Colen Cyntia, Pescolido Bernice, 2011, «The Sociology of Suicide», στο *Annual Review of Sociology* (37), Annual Reviews, σελ. 522

βρίσκεται σε άμεσο διάλογο με τον άλλον και την ευρύτερη κοινωνία του, εντός της οποίας ζει και πεθαίνει.

Τι σημαίνει ότι ο άλλος αναγνωρίζεται ως ξένος από τον άνθρωπο και ταυτόχρονα ο ίδιος αποξενώνεται από τον εαυτό του; Θα πει, ότι η ατομική ύπαρξη του καθενός στηρίζεται στη σχέση του με έναν άλλον άνθρωπο, και πως τα χαρακτηριστικά αυτής της σχέσης θα έχουν επιπτώσεις στην ίδια την ύπαρξη. Ως εάν η ίδια η ύπαρξη να είναι κοινωνικό γεγονός και να θεμελιώνεται εντός της κοινωνίας και της ιστορίας και όχι σε κάποιο α-ιστορικό ένστικτο επιβίωσης και αυτοσυντήρησης.

Αν λοιπόν σε συνθήκες αλλοτρίωσης, όπως μας περιέγραψε ο Μαρξ, ο άνθρωπος αναγνωρίζει τον άλλον ως ξένο και ταυτόχρονα αποξενώνεται από τον εαυτό του, κι αν η σχέση του ανθρώπου με την κοινωνία του, άλλο δε σημαίνει από τη σχέση του ανθρώπου με τον άλλον, τότε συνεπάγεται, ότι η κοινωνία αναγνωρίζεται ως ξένη δύναμη από τον άνθρωπο και ο ίδιος αναγνωρίζεται ως ξένος από αυτήν. Επομένως, νομιμοποιούμαστε να υποθέτουμε, ότι η θεώρηση της κοινωνίας από τον Ντυρκάιμ, ως δύναμης πέρα και πάνω από τον άνθρωπο, μόνον εντός συνθηκών αλλοτρίωσης, στις απαρχές της νεωτερικότητας, θα μπορούσε να καταστεί εφικτή. Επίσης, η θεώρηση της αυτοκτονίας ως αποτέλεσμα δυνάμεων που υπερβαίνουν το άτομο, άλλο δε σημαίνει από την επιβεβαίωση του γεγονότος ότι ο άνθρωπος έχει αλλοτριωθεί από τον ίδιο του τον εαυτό και από την κοινωνία. Κατ'επέκταση, θεωρούμε, ότι ο τρόπος αναγνώρισης του εαυτού, της κοινωνίας και του άλλου από τον άνθρωπο ως αλλοτριωμένες οντότητες, βρίσκεται στην καρδιά της θεώρησης του Ντυρκάιμ.

Έτσι, στο βαθμό που αποδεχόμαστε τους δύο άξονες των κοινωνικών σχέσεων, όπως διατυπώθηκαν από τον Ντυρκάιμ, αυτούς της κοινωνικής ολοκλήρωσης και ρύθμισης, οφείλουμε να ρωτήσουμε: πώς γνωρίζουμε ποιους θα συμπεριλάβουμε στο κοινωνικό σώμα και ποιους θα αποκλείσουμε; Από ποιους θα απαιτήσει η προνεωτερική κοινωνία την αυτοκτονία και από ποιους όχι; Και γιατί οι νεωτερικές κοινωνίες δεν απαιτούν πλέον κάτι τέτοιο; Με άλλα λόγια, ποια είναι η πρώτη ύλη της κοινωνικής ολοκλήρωσης και ρύθμισης; Θέση μας είναι ότι υπάρχει μια ιδιαίτερη κοινωνική λειτουργία που διαπερνά όλες τις κοινωνικές σχέσεις και είναι ικανή να διατηρήσει το άτομο στη ζωή ή να το σκοτώσει. Αυτή είναι η λειτουργία της *κοινωνικής αναγνώρισης*, κατά την οποία οι σημαντικοί άλλοι, ο νόμος, το έθιμο, η

κοινωνία εν γένει, αναγνωρίζουν καθημερινά το ξεχωριστό υποκείμενο⁶⁶ με διάφορους τρόπους (φίλος, εχθρός, σύντροφος, πρόσφυγας, ανώτερος ή κατώτερος, ο κατάλογος είναι ατελείωτος), η σύνθεση των οποίων είναι ικανή είτε να γεμίσει τη ζωή του με νόημα, είτε να οδηγήσει στην αυτοκτονία.

Η κοινωνική αναγνώριση είναι η λειτουργία που στηρίζει την ύπαρξη ως τέτοια, έχοντας στο άλλο άκρο της τη *ματαίωση*. Αν η κοινωνική αναγνώριση περιγράφει τη διαδικασία μέσω της οποίας το έμβιο ον μετατρέπεται σε ανθρώπινο υποκείμενο ικανό να συμμετέχει σε μια κοινωνία, η *ματαίωση* περιγράφει την ακύρωση αυτής της διαδικασίας, η οποία μπορεί να επέλθει οποτεδήποτε και κάτω από αυτήν υπάρχει το κενό. Το αντίκρουσμα του κενού που θα επέλθει από τη *ματαίωση* αποτελεί μια εξαιρετικά τραυματική εμπειρία, ύστατο αντίκτυπο της οποίας είναι η αυτοκτονία.

Από πού έρχεται η κοινωνική αναγνώριση; Η χρήση του επιθέτου «κοινωνική» μαρτυρά το γεγονός, ότι η αναγνώριση δεν μπορεί να επέλθει παρά από τον άλλον, από έναν άλλον άνθρωπο. Προτού ο άνθρωπος αυτοαναγνωριστεί ως ξεχωριστό άτομο, κάποιοι άλλοι το έχουν αναγνωρίσει ως τέτοιο και μόνο έτσι θα μπορέσει να ξεκινήσει να αυτοαναγνωρίζεται και να αναγνωρίζει άλλους. Μόνο έτσι δηλαδή, θα μετατραπεί σε υποκείμενο αναγνώρισης με την διπλή σημασία του όρου υποκείμενο: ως προϊόν και ταυτόχρονα ως φορέας αναγνώρισης.

Για να αναγνωρίσει, πρέπει πρώτα να αναγνωριστεί. Χρονικά, η πρώτη αναγνώριση έρχεται από τον γονεϊκό άλλον. Ο μικρός άνθρωπος έρχεται βιολογικά και νευρολογικά πρόωρα στον κόσμο, και συνεπώς είναι έμβιο ον και όχι υποκείμενο ακόμα. Χωρίς τον άλλον, είναι θέμα ημερών το νεογέννητο να επιστρέψει στην ανόργανη ύλη.

Τις περισσότερες φορές όμως, κάποιος θα βρεθεί και θα φροντίσει το εξαιρετικά ανήμπορο ον. Αυτός που θα αναλάβει τη φροντίδα του θα είναι και ο γονεϊκός άλλος, και θα είναι τέτοιος εξαιτίας αυτής της ανάληψης φροντίδας και όχι εξαιτίας της βιολογίας. Το γεγονός ότι συνήθως γεννήτωρ και γονέας συμπίπτουν επουδενί δε σημαίνει ότι η γονεϊκή σχέση εδράζεται στη βιολογία ή στη σύζευξη ωαρίου και σπερματοζωαρίου. Τα επιτεύγματα της σύγχρονης γενετικής αποκάλυψαν αυτό που ούτως ή άλλως ίσχυε για τον άνθρωπο, ότι δηλαδή γονέας είναι αυτός που

⁶⁶ Δεν λέμε «άτομο», γιατί το άτομο είναι άλλος ένας ξεχωριστός ιστορικός τρόπος κοινωνικής αναγνώρισης, με εντελώς νέα ρύθμιση, που αρχίζει να εδραιώνεται μετά τον Διαφωτισμό.

αναγνωρίζεται ως τέτοιος από τον νόμο, γραπτό ή άγραφο⁶⁷. Επομένως, η κοινωνία, δια μέσου του νόμου, είναι ήδη παρούσα από την αρχή και αποτελεί τον τρίτο όρο που μεσολαβεί και συνέχει τη δυαδική σχέση γονέα-παιδιού. Ας θυμηθούμε εδώ, τον τρόπο με τον οποίο ο νόμος αναγνώριζε τις γυναίκες, την εποχή του Μαρξ και θα καταλάβουμε το πώς ο νόμος συγκροτεί και συνοδεύει το άτομο καθόλη τη ζωή του και σε όλες τις σχέσεις του, και πώς είναι ικανός να οδηγήσει το άτομο στην αυτοκτονία.

Ο γονέας, λοιπόν, επιφορτίζεται με την υποχρέωση να φροντίζει για την ανάπτυξη του μικρού ανθρώπου, παρέχοντάς του όλα εκείνα τα απαραίτητα μέσα για το σκοπό αυτό. Όμως, η ανατροφή δε συμβαίνει σε κάποια στυγνή ωφελμιστική βάση· το παιδί δε λαμβάνει απλά τροφή και νερό. Ταυτόχρονα με αυτά, ενδύεται και όλες τις κοινωνικές σημασίες της εποχής του. Ο γονέας, με τη φροντίδα του, αναγνωρίζει σε πρώτο χρόνο, ότι το παιδί αξίζει να ζήσει. Πρώτο σκαλοπάτι της αναγνώρισης είναι, με άλλα λόγια, η αναγνώριση της αξίας της ζωής ως τέτοιας. Αυτό επιτελείται καθημερινά, μέσω του βλέμματος, του αγγίγματος, της φωνής και μετέπειτα του λόγου.

Σε δεύτερο χρόνο, ο γονέας θα αναγνωρίσει το παιδί ως μέλος της κοινωνίας εντός της οποίας γεννήθηκε. Πρόκειται για τη δεύτερη φάση αναγνώρισης, όπου τώρα το παιδί όχι μόνο αξίζει να ζει γενικά, αλλά αξίζει να ζει και εντός της κοινωνίας. Είναι ως εάν μια δεύτερη γέννηση να περιμένει το παιδί. Η βάπτισμα, ως τελετή, άλλο δεν κάνει από το να αναπαριστά αυτή τη δεύτερη γέννηση. Για παράδειγμα στις χριστιανικές βαπτίσεις, ο μικρός άνθρωπος αναγνωρίζεται ως μέλος της εν Χριστώ κοινωνίας. Πέρα από τις όποιες διαφορές στα δόγματα, η βάπτισμα είναι πριν απ'όλα κοινωνικό γεγονός, γι'αυτό και συναθροίζεται όλη η κοινωνία, ώστε να αναγνωρίσει το νέο μέλος της και να του αποδώσει όνομα. Το όνομά μας, δηλαδή αυτό που μας χαρακτηρίζει και μας καθιστά ξεχωριστούς, μας έχει αποδοθεί από άλλους και έχει αξία στο βαθμό που αναγνωρίζεται από τους άλλους.

Συνακόλουθα, η ίδια η ταυτότητά μας δομείται δια μέσου του άλλου και έχει αξία στο βαθμό που την αναγνωρίζει ο άλλος. Αυτό σημαίνει, ότι όταν ο άλλος πάψει να αναγνωρίζει την ταυτότητά μας, χάνεται εκείνος ο συγκροτητικός πόλος που τη

⁶⁷ Για παράδειγμα, είναι πλέον εφικτό μια γυναίκα να δίνει το ωάριό της, άλλη να κυοφορεί το παιδί κι άλλη να το αναθρέφει. Στη Γαλλία, η τελευταία αναγνωρίζεται ως η κοινωνική μητέρα και αυτή αποτελεί τον νόμιμο κηδεμόνα του.

στήριζε και το άτομο ίσως εκπέσει στη ματαίωση. Όπως πολύ ορθά το θέτει ο Καναδός φιλόσοφος και θεωρητικός της ταυτότητας Charles Taylor:

Αφού η ταυτότητά μας συγκροτείται εν μέρει από την αναγνώριση ή την απουσία της- και ενίοτε από την εσφαλμένη αναγνώριση που μας επιφυλάσσουν οι άλλοι- ένα άτομο ή μια ομάδα μπορούν να υποστούν σοβαρή ζημιά ή παραμόρφωση, εάν οι άνθρωποι στην κοινωνία που ζουν τους μεταδίδουν την περιοριστική, μειωτική και περιφρονητική εικόνα που διατηρούν γι'αυτά. Η απουσία αναγνώρισης ή η εσφαλμένη αναγνώριση μπορούν να αποβούν επιζήμιες και να αποτελέσουν μια μορφή καταπίεσης, η οποία καταλήγει στον εγκλωβισμό και σε έναν εσφαλμένο, διαστρεβλωμένο τρόπο ύπαρξης⁶⁸.

Αν κι αυτή η θέση προέρχεται από το χώρο των θεωριών της πολυπολιτισμικότητας, περιγράφει με εύγλωττο τρόπο τη ζωτική σημασία που έχει η αναγνώριση από τον άλλον για το άτομο και την ταυτότητά του.

Η ζωτική σημασία της κοινωνικής αναγνώρισης μπορεί να διαφανεί από τις έρευνες που πραγματοποίησε ο αυστρο-αμερικανός ψυχαναλυτής Rene Spitz, το 1945, σε παιδιά τα οποία είχαν στερηθεί από τις πρώτες μέρες της ζωής τους τη μητέρα τους⁶⁹. Συγκρίνοντας 61 παιδιά ενός οικοτροφείου, με παιδιά τα οποία είχαν κανονικές σχέσεις με τη μητέρα τους, καθώς και με παιδιά ανήλικων κρατούμενων γυναικών, που μεγάλωναν σε νηπιοκομείο, αλλά διατηρούσαν σχέσεις, παρατήρησε πως ο δείκτης ανάπτυξής τους όχι μόνο έμενε στάσιμος, αλλά σημείωνε και πτώση με την πάροδο των μηνών. Συγκεκριμένα, μετά τον αποθηλασμό τους από τις τροφούς κατά τον τρίτο μήνα, τα παιδιά μεταφέρονταν σε ατομικούς κλωβούς και λάμβαναν την απολύτως απαραίτητη φροντίδα από αυτές, στερούμενα κοινωνικών επαφών.

Αν και από άποψη υγιεινής το περιβάλλον του οικοτροφείου ήταν πλήρως αποστειρωμένο, τα παιδιά ήταν επιρρεπή στις αρρώστιες, δεν μπορούσαν να αναπτύξουν ομιλία, να φάνε μόνα τους ή να ελέγξουν τους σφιγκτήρες τους και παρουσίασαν εξαιρετικά υψηλούς δείκτες θνησιμότητας. Από την άλλη, όλα τα παιδιά των υπόλοιπων ομάδων, που έχαιραν της μητρικής φροντίδας και είχαν κοινωνικές επαφές, παρουσίασαν ομαλή ανάπτυξη. Αυτό μας δείχνει ότι τα παιδιά του οικοτροφείου δεν μπορούσαν, καταρχήν, να αναπτύξουν επιθυμία για ζωή, με

⁶⁸ Taylor Charles, 1997, *Πολυπολιτισμικότητα: εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Αθήνα: Πόλις, σελ. 71-72

⁶⁹ Καραπάνου Φ., 2002[1952], «Η πρώιμη μητρική αποστέρηση», στο περ. *Εκ των υστέρων*, 7, Αθήνα, Εξάντας, σελ. 130-142. Επίσης, για οπτικό υλικό της έρευνας, βλέπε: *Emotional Deprivation in Infancy: Study by Rene A. Spitz 1952* www.youtube.com/watch?v=VvdOe10vrs4

αποτέλεσμα, μέρα με τη μέρα, να υποκύπτουν σε μια θανατηφόρα ματαιωμένη κατάσταση.

Μπορεί οι έρευνες εκείνες να επικεντρώνοντο στις συνέπειες της μητρικής αποστέρησης από τις πρώτες μέρες της ζωής, είναι δυνατόν ωστόσο να κατανοήσουμε πόσο σημαντική είναι η κοινωνική αναγνώριση για τον άνθρωπο. Ο Spritz αναφέρει, πως οι ανήλικες κρατούμενες μητέρες συνήθιζαν να περιφέρουν τα παιδιά τους στους διαδρόμους και να ανταγωνίζονται για το ποια έχει το πιο όμορφο, έξυπνο κτλ⁷⁰. Έτσι, βλέπουμε ότι, η σχέση μητέρας-παιδιού δεν εξαντλείται εντός της дуάδας, αλλά επικοινωνεί με τον υπόλοιπο κόσμο. Κατ'επέκταση, θα λέγαμε ότι ήταν ο πλούτος των κοινωνικών ερεθισμάτων που κατέστησε αυτά τα παιδιά εύρωστα, παρά τις όποιες επισφαλείς συνθήκες υγιεινής.

Συνεπώς, η θέληση για ζωή μεταδίδεται μέσω της κοινωνικής αναγνώρισης και δεν είναι ούτε αυτονόητη, ούτε εντοπίζεται σε κάποιο ένστικτο επιβίωσης. Αν ο άνθρωπος είχε ένστικτα, ήτοι «σύνθετα πρότυπα συμπεριφοράς γενετικά καθορισμένα»⁷¹, επιτελούμενα δηλαδή χωρίς εκ των προτέρων μάθηση, όπως τα ζώα, τότε εκείνα τα παιδιά θα μπορούσαν να αναπτυχθούν χωρίς περαιτέρω επιλοκές. Ο άνθρωπος μπορεί να χάσει τη θέλησή του για ζωή, ή μπορεί και να παίζει με το θάνατο και να αυτοκτονήσει ακριβώς επειδή δεν έχει ένστικτα. Με άλλα λόγια, ίσως η δυνατότητα προς αυτοκτονία να είναι το τίμημα που καλείται να πληρώσει ο άνθρωπος για την απέκδυση των ζωικών ενστίκτων και την είσοδό του στην τάξη του πολιτισμού και οι όποιες προσπάθειες αποκήρυξης αυτού του παραδόξου ίσως να μαρτυρούν μια τάση απάρνησης αυτής της ειδοποιούς διαφοράς, η οποία καθιστά τον άνθρωπο άνθρωπο.

Τα παιδιά του οικοτροφείου έγιναν οι μάρτυρες των συνεπειών που μπορεί να επιφέρει η ματαίωση από τον άλλον. Μας έδειξαν επίσης, ότι δεν αρκούν μόνο οι αναγκαίες υλικές συνθήκες για να διατηρηθεί κάποιος στη ζωή. Ο άνθρωπος χρειάζεται, πέρα και πάνω από την υλική επάρκεια, την αναγνώριση στο βλέμμα του άλλου, που σε αυτή την ηλικία θα λάβει τη μορφή της αγάπης και της στοργής, οι οποίες θα αποτελέσουν τις πρώτες σχέσεις, εντός των οποίων θα δημιουργηθεί η ταυτότητα⁷². Όπως, λοιπόν, η θέληση για ζωή έχει κοινωνική προέλευση, έτσι και η θέληση για θάνατο, η αυτοκτονία δηλαδή, έχει την ίδια προέλευση.

⁷⁰ Ο.π. σελ. 137

⁷¹ Giddens Anthony, 2002, *Κοινωνιολογία*, μτφ. Τσαούσης Δ. Γ., Αθήνα, Gutenberg, σελ. 72

⁷² Taylor Charles, 1997, *Πολυπολιτισμικότητα: εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, ό.π., σελ. 84

Πρέπει να διευκρινήσουμε εδώ, ότι ακόμα και σε μια κατά το δυνατόν ομαλή παιδική ανάπτυξη, οι ματαιώσεις που θα βιώσει το παιδί είναι αναπόφευκτες και μάλιστα πολύ οδυνηρές. Ήδη από τους πρώτους μήνες ζωής, κατά το στάδιο αυτού που ο Φρόιντ ονόμαζε πρωτογενή ναρκισσισμό, οι γονείς αναγνωρίζουν στο παιδί μια «τελειότητα» και μια «αναστολή των πολιτισμικών επιτευγμάτων», εμπρός σε ένα υπέρτατο μεγαλείο: «His majesty the Baby, όπως θεωρούσε κανείς άλλοτε τον εαυτό του⁷³». Όλα όμως, συνηγορούν στο αντίθετο. Η σωματική ανημπόρια του μικρού παιδιού δεν ανταποκρίνεται στην φαντασιακή παντοδυναμία που καλλιεργείται από τους γονείς. Σαν αποτέλεσμα, η ματαίωση, που προκαλείται από την ασυμφωνία αυτή, επιφέρει απανωτά ναρκισσιστικά πλήγματα στην ψυχική οικονομία του παιδιού.

Αφού, λοιπόν, και κατά την ομαλή ανάπτυξη το κάθε παιδί θα βιώσει τη ματαίωση, σε τι διαφέρει από τα παιδιά του οικοτροφείου στην έρευνα του Spitz; Πώς μπορεί και επιβιώνει; Η βασική διαφορά έγκειται στο ότι τα παιδιά του οικοτροφείου αποστερήθηκαν την αναγνώριση του άλλου *απότομα*, μετά τον αποθηλασμό και από κει και έπειτα η μόνη τους επαφή με άλλα άτομα ήταν για την ικανοποίηση βασικών αναγκών τους. Δεν υπήρχε κανείς εκεί για να αναπληρώσει το κενό από τη ματαίωση. Από την άλλη, σε μια ομαλή ανάπτυξη ο άλλος της αναγνώρισης είναι σταθερά παρών και βοηθάει το παιδί να αντέξει τη ματαίωση.

Η ματαίωση δεν είναι από μόνη της αρνητική, ούτε η αναγνώριση είναι πάντα θετική. Είδαμε, ότι ματαίωση χωρίς αναγνώριση, όταν ο άλλος είναι πάντα απών, οδηγεί στο κενό. Επίσης, μια αναγνώριση χωρίς επίγνωση της ματαίωσης, όπου ο άλλος είναι υπερβολικά παρών, ίσως οδηγήσει στην παράνοια και στα παραλληλήματα μεγαλομανίας και από εκεί πάλι στο κενό, γιατί η ματαίωση από την αρχή της πραγματικότητας θα έρθει, αργά ή γρήγορα. Συνεπώς πρέπει να συμπληρώσουμε τη θέση του Taylor και να πούμε ότι η «εσφαλμένη αναγνώριση» δεν παίρνει πάντα αρνητική μορφή, αλλά μπορεί να έχει και θετική, η οποία αν λάβει υπερβολικές διαστάσεις, ίσως εθίσει το άτομο σε μια κατάσταση από την οποία δύσκολα θα αποκοπεί, όταν επέλθει η ματαίωση. Αυτό που σώζει τον μικρό άνθρωπο είναι η γνώση και των δύο πόλων της διαδικασίας και η απόκτηση εφοδίων για να αντέξει τα ναρκισσιστικά πλήγματα.

⁷³ Φρόιντ Σίγκμουντ, 1991, *Ναρκισσισμός, μαζοχισμός, φεαχισμός*, μτφ. Αναγνώστου Λ., Αθήνα, Επικούρος, σελ. 29.

Αυτό θα επιτευχθεί μέσα από τη *σταθερότητα του κοινωνικού πλαισίου*, εντός του οποίου αναπτύσσεται το παιδί. Η σταθερότητα του πλαισίου είναι η βασική συνιστώσα, η οποία δίνει τον τόνο στην κοινωνική αναγνώριση. Το θέμα δεν είναι να αποφύγουμε τη ματαιώση, αλλά να τη διαχειριστούμε, κάτι που ένα σταθερό οικογενειακό πλαίσιο διευκολύνει. Το σταθερό πλαίσιο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι θα ανταποκρίνεται πλήρως σε κάποια πρότυπα οικογενειακής αρμονίας, αλλά ότι εντός του δεν υφίστανται απότομες διακυμάνσεις, για παράδειγμα αιφνίδιοι θάνατοι, χωρισμοί, ή ανούσιες τιμωρίες και μια περιρρέουσα συναισθηματική αστάθεια.

Επίσης, σταθερό πλαίσιο δε σημαίνει δύσκαμπτο. Χρειάζονται εκείνοι οι συμβιβασμοί και οι υποχωρήσεις, που θα καταστήσουν τις ματαιώσεις πιο ανώδυνες. Η αξία της ευκαμψίας μπορεί να φανεί, όταν το παιδί από αντικείμενο αναγνώρισης γίνει και αυτό υποκείμενο αναγνώρισης και αναγνωρίσει με τη σειρά του τους γονείς του. Σε μια πρώτη φάση ανάπτυξης το παιδί τους (παρα)αναγνωρίζει ως τους ιδανικούς γονείς, τέλειους και παντοδύναμους, ως εάν να τους επιστρέφει την αναγνώριση που το ίδιο δέχεται⁷⁴. Σε μια επόμενη φάση, όμως, το παιδί όταν καταλάβει, ότι οι γονείς του δεν ανταποκρίνονται σε αυτό το φανταστικό εγκώμιο που είχε πλέξει, θα γευτεί άλλη μια ματαιώση και τότε ίσως γίνει εχθρικό και απόμακρο. Ο γονέας, όμως, πρέπει να μεταδώσει τη ριζική του ανικανότητα να ανταποκριθεί στην παιδική φαντασίωση, ή, με φροϊδικούς όρους, να αποδεχτεί τον ευνουχισμό του και να βοηθήσει το παιδί να αντέξει και αυτό το πλήγμα.

Όλα αυτά όμως συμβαίνουν σε διατομικό επίπεδο. Μπορούμε να κατανοήσουμε ποιο είναι το καθεστώς της κοινωνικής αναγνώρισης σε επίπεδο διομαδικών σχέσεων και πώς η σταθερότητα του κοινωνικού πλαισίου συμβάλει στην εξομάλυνση της ματαιώσης και την αποτροπή από την αυτοκτονία; Γιατί, για παράδειγμα οι μειονότητες δεν είναι επιρρεπείς στην αυτοκτονία, αν και ματαιώνονται καθημερινά από την ευρύτερη κοινωνία;

Μπορεί μια μειονοτική ομάδα να ματαιώνεται και να αποκλείεται από την ευρύτερη κοινωνία, αλλά ταυτόχρονα αναγνωρίζεται ως ομάδα κι ως τέτοια αποκλείεται. Ο ομαδικός αποκλεισμός, οδηγεί στη δημιουργία σταθερών κοινωνικών δεσμών εντός της αποκλεισμένης ομάδας, πολλές φορές ιεραρχικών, με αποτέλεσμα

⁷⁴ Για την παραγνώριση των γονέων από το παιδί βλέπε: Φρόντ Σίγκμουντ, 2009 [1909], «Το οικογενειακό μυθιστόρημα των νευρωτικών», στο *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Ν., Σαμαρτζή Κ., Πάτρα, Ορportuna, σελ 21-26.

το κάθε άτομο της μειονοτικής ομάδας να μεριμνά για την επιβίωσή της και την αλλαγή στην αναγνώρισή της και αυτό αμέσως γεμίζει τη ζωή του με νόημα και σκοπό. Έτσι, μπορεί η μειονοτική ομάδα να ματαιώνεται από την κοινωνία, το κάθε μέλος της όμως, αναγνωρίζεται από την μειονότητα ως απολύτως απαραίτητο για την ίδια. Για παράδειγμα, μπορεί οι Εβραίοι της εποχής του Ντυρκάιμ να ήταν αποκλεισμένοι σε γκέτο, ο αποκλεισμός, όμως, ως ξεχωριστή ομάδα τους ανάγκασε να αναπτύξουν μια εξαιρετική συνοχή και αυστηρή ρύθμιση, ήτοι ένα σταθερό ενδοομαδικό πλαίσιο, χωρίς απότομες διακυμάνσεις.

Από την άλλη, η ματαίωση γίνεται δυσβάσταχτη για κάποιον όταν *αποκλείεται ως άτομο μεμονωμένο*, κάτι που υφίσταται κατεξοχήν εντός των κυρίαρχων ομάδων στις σύγχρονες κοινωνίες. Ο κανόνας της κοινωνικής κινητικότητας, χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών, σημαίνει ότι το κοινωνικό πλαίσιο δεν είναι σταθερό. Ο καθένας μπορεί να ανέλθει αλλά και να κατέλθει. Όσο πιο ψηλά είναι όμως κάποιος σε ασταθείς συνθήκες, τόσο πιο επώδυνη θα είναι η πτώση. Αυτό σημαίνει ότι το άτομο βρίσκεται διαρκώς εκτεθειμένο σε απότομες διακυμάνσεις στην κοινωνική του ζωή, τις οποίες ίσως δυσκολευτεί να διαχειριστεί, αφού η σύγχρονη κοινωνία το έχει παραμελήσει και παράλληλα έχει αναγάγει τον γενικευμένο ανταγωνισμό και ατομικισμό σε ύψιστη αρετή. Η ανομική αυτοκτονία ανθεί εκεί όπου η κυρίαρχη πλειονότητα αδυνατεί να αναπτύξει αντανεκλαστικά αλληλεγγύης σε κρίσιμες στιγμές, αφού η ίδια η κυριαρχία της την έκανε να επαναπαύεται και τα μέλη της δεν έχουν από πού να πιαστούν πλέον.

Στο ευρύτερο πολιτισμικό επίπεδο, ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Peter Berger εντοπίζει δύο διακριτές ιστορικές μορφές κοινωνικής αναγνώρισης: την *τιμή* και την *αξιοπρέπεια*⁷⁵. Η τιμή αναφέρεται στην εδραίωση της ύπαρξης σε αρχετυπικά πρότυπα συμπεριφοράς και ήταν κυρίως τρόπος αναγνώρισης των προνεωτερικών κοινωνιών. Στους κώδικες τιμής το κοινωνικό πρόσωπο δομεί την ταυτότητα και η ατίμωση επιφέρει αυστηρές κυρώσεις. Σήμερα επιβιώνει σε οργανώσεις με ιεραρχική δομή, όπως ο στρατός ή η εκκλησία.

Η αξιοπρέπεια, από την άλλη, είναι η επικρατούσα σήμερα μορφή κοινωνικής αναγνώρισης. Η νεωτερικότητα επέφερε την παρακμή των κωδικών τιμής και των

⁷⁵ Berger Peter, 1983, «On the obsolescence of the concept of Honour», στο *Revisions: Changing Perspectives in Moral Philosophy*, επιμ. Stanley Hauerwas, Alasdair MacIntyre, Notre Dame (Indiana), Notre Dame University Press, σελ. 172-181

αυστηρών ιεραρχικών δομών και κατά συνέπεια η νέα μορφή αναγνώρισης έχει χαλαρότερη σχέση με την κοινωνική θέση, απ'ό,τι ο κώδικας τιμής. Τα κοινωνικά προσώπια εδώ, μοιάζουν να καταπιέζουν τον «πραγματικό εαυτό», ο οποίος βρίσκεται πέρα από αυτά. Με άλλα λόγια, με την αξιοπρέπεια αναγνωρίζεται στον άνθρωπο μια εγγενής «ανθρωπινότητα», η οποία διαπερνά οριζόντια και κάθετα την κοινωνία, ανεξάρτητα από θεσμικούς ρόλους.

Έτσι, ενώ και οι δύο έχουν υλικές συνέπειες και χρειάζονται προσπάθεια για τη διατήρησή τους, διαφέρουν στον τρόπο με τον οποίο γεφυρώνουν το άτομο με την κοινωνία, ήτοι στον τρόπο δόμησης της ταυτότητας. Στους κώδικες τιμής, η κοινωνία είναι η εγγυήτρια του νοήματος και επιφυλάσσει για τον καθέναν μία θέση, την οποία οφείλει να σέβεται και να διαφυλάσσει. Σε αυτό το σύμπαν είναι που πραγματοποιούνται οι αλτρουιστικές και φαναλιστικές αυτοκτονίες, κατά την τυπολογία του Ντυρκάιμ. Η ζωή αξίζει στο βαθμό που προσδένεται με την τιμή και απαιτείται από το άτομο να τη διαφυλάξει ακόμα και με τίμημα το θάνατο.

Από την άλλη, σε συνθήκες αναγνώρισης εντός της αξιοπρέπειας, η κοινωνία αναγνωρίζει το υποκείμενο ως άτομο ρευστό και αναξιόπιστο⁷⁶, με αποτέλεσμα το τελευταίο να αναζητά μόνο του να προσδώσει νόημα και σταθερότητα στην ύπαρξή του. Η αστάθεια και η ρευστότητα των θεσμών είναι βασικό χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας⁷⁷ και σαν συνέπεια δομούνται ασταθείς και ρευστές ατομικές ταυτότητες, αφού όπως τονίζει ο Berger, οι σταθερές ταυτότητες μπορούν να αναδυθούν μόνο αμοιβαία με σταθερά κοινωνικά πλαίσια και καταλήγει στο ότι «υπάρχει μια εγγενής κρίση ταυτότητας στη σημερινή κατάσταση»⁷⁸. Σε αυτή την κατάσταση βρίσκουν πρόσφορο έδαφος και αναδύονται οι εγωιστικές και ανομικές αυτοκτονίες, οι οποίες μαρτυρούν πριν απ'όλα την εγκατάλειψη του ατόμου από την κοινωνία, την αστάθεια του κοινωνικού πλαισίου και την ανά πάσα στιγμή έκπτωση στη ματαίωση.

⁷⁶ Ο.π. σελ. 178

⁷⁷ Αρκετά χρόνια πριν, στα πρώτα βήματα της νεωτερικότητας, οι Μαρξ και Ένγκελς θα πουν: «Οι συνεχής ανατροπή της παραγωγής, ο αδιάκοπος κλονισμός όλων των κοινωνικών σχέσεων, η αιώνια αβεβαιότητα και κίνηση, διακρίνουν την αστική εποχή από όλες τις προηγούμενες. Διαλύονται όλες οι στέρεες και σκουριασμένες σχέσεις με την ακολουθία τους από παλιές σεβάσιμες αναπαραστάσεις κι αντιλήψεις κι όλες όσες καινούριες διαμορφώνονται παλιώνουν πριν προλάβουν να αποστεωθούν. Καθετί το κλειστό και στεκούμενο εξατμίζεται, καθετί που ήταν ιερό βεβηλώνεται...» στο *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού κόμματος*, 1984, Αθήνα: Σύγχρονη εποχή, σελ. 23.

⁷⁸ Ο.π. σελ. 178

Συγκεφαλαιώνοντας, θεωρούμε ότι η κοινωνική αναγνώριση αποτελεί τη βασική κοινωνική λειτουργία, η οποία διατηρεί τον άνθρωπο στη ζωή και του μεταδίδει τη θέληση για ζωή. Η αυτοκτονία, δηλαδή η θέληση για θάνατο, είναι πιθανό να επέλθει όταν το υποκείμενο χάσει την αναγνώριση που κάποτε έχαιρε και υποπέσει στη ματαίωση. Οι πιθανότητες και οι τύποι αυτοκτονίας θα εξαρτηθούν από τη σταθερότητα του κοινωνικού πλαισίου, εντός του οποίου ζει το υποκείμενο. Σε ένα δύσκαμπτο κοινωνικό πλαίσιο, όπου το υποκείμενο αναγνωρίζεται με όρους τιμής, τότε ίσως εμφανιστούν αλτρουιστικές και φαταλιστικές αυτοκτονίες. Από την άλλη, σε ένα ασταθές πλαίσιο, όπου το υποκείμενο αναγνωρίζεται με όρους αξιοπρέπειας, δηλαδή στο κυρίαρχο σήμερα υπόδειγμα, θα εμφανιστούν εγωιστικές κι ανομικές αυτοκτονίες.

Υποστηρίζουμε, ότι η λειτουργία της κοινωνικής αναγνώρισης και ματαίωσης αποτελεί το αναγκαίο συμπλήρωμα στη ντυρκαϊμιανή τυπολογία, αφού μέσω του τρόπου με τον οποίο η κοινωνία αναγνωρίζει το υποκείμενο μπορούμε να καταλάβουμε από πού αντλεί, αλλά και χάνει τη συνεκτική της δύναμη. Θα επανερχόμαστε στην κοινωνική αναγνώριση σε όλη την πορεία της εργασίας και δη στο τελευταίο κεφάλαιο, όπου αναλύοντας τις συνεντεύξεις, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε πώς αρθρώνεται στο λόγο των συνεντευξιζόμενων η αυτοκτονία ως μια ύστατη διαμάχη ανάμεσα στην αναγνώριση και τη ματαίωση.

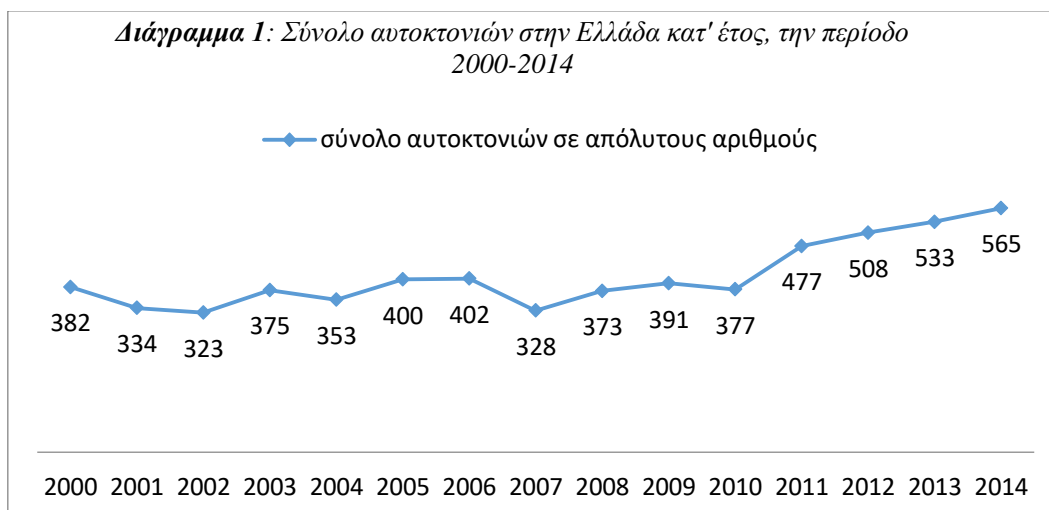
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

Η αυτοκτονία υπό την αντίληψη των Ελλήνων επιστημόνων

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζουμε πώς αντιλαμβάνονται την αυτοκτονία οι Έλληνες επιστήμονες. Αρχικά παρατίθενται τα επίσημα στατιστικά στοιχεία για τις αυτοκτονίες της περιόδου 2000-2014, όπως συνελλέγησαν από την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, ώστε ο αναγνώστης να αποκτήσει μια συνολική ενοπτεία της εξέλιξης του φαινομένου σε βάθος δεκαπενταετίας, αλλά και για να διευκολυνθεί ως προς την παρακολούθηση της συζήτησης.

Στο δεύτερο μέρος θα προβούμε στην επισκόπηση της επιστημονικής γραμματείας για τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα. Από εκεί θα εντοπίσουμε τις βασικές τους αντιλήψεις για την αυτοκτονία, ήτοι την αυτοκτονία ως αποτέλεσμα της κατάθλιψης και της ανεργίας. Στη συνέχεια, σε ξεχωριστά κεφάλαια, προσπαθούμε να κατανοήσουμε τι είναι η κατάθλιψη κι αν η ανεργία σχετίζεται με την αυτοκτονία και με ποιο τρόπο.

2.1 Τα επίσημα στατιστικά για τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα για την περίοδο 2000-2014

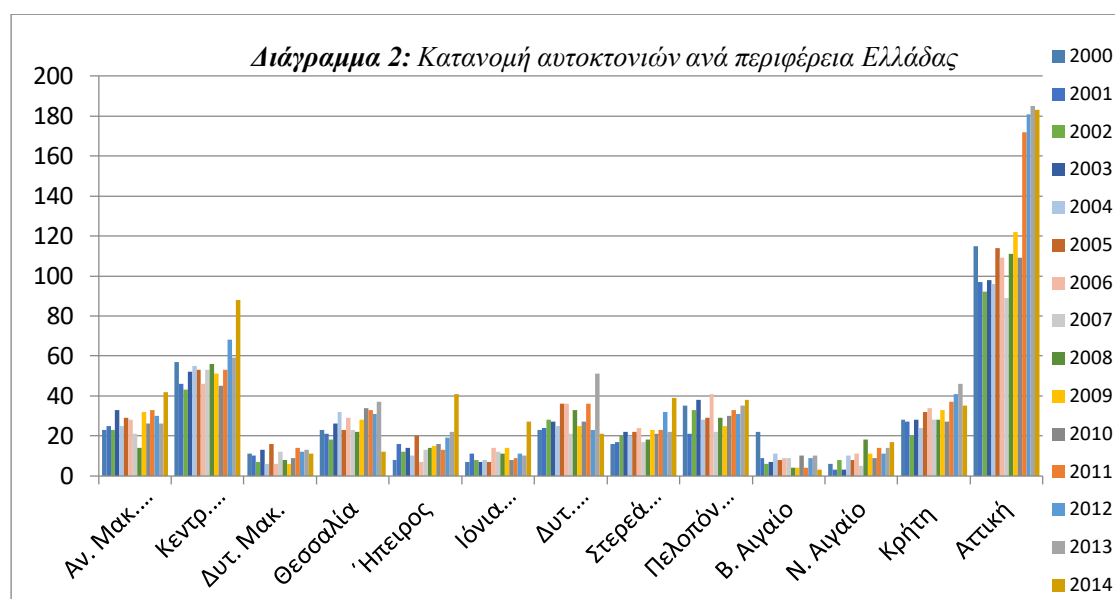

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Στο διάγραμμα 1 παραθέτουμε το σύνολο των αυτοκτονιών, όπως καταγράφηκαν την περίοδο 2000-2014, όπου συνολικά ανήλθαν στις 6.121, με μέσο όρο 408 αυτοκτονίες το χρόνο. Η λιγότερο θανάσιμη χρονιά ήταν το 2002, με 323 αυτοκτονίες, ενώ η περισσότερη θανάσιμη το 2014 με 565. Η μεγαλύτερη όξυνση του φαινομένου παρατηρείται στο πέρασμα μεταξύ 2010-2011, με απότομη αύξηση 100 αυτοκτονιών, ή 26,5%, ενώ η αμέσως προηγούμενη όξυνση ήταν της τάξης του 13,7% κατά την περίοδο 2007-2008.

Από το 2010 καταγράφονται τα υψηλότερα νούμερα που έχουν παρατηρηθεί στην Ελλάδα, από τότε που υπάρχει επίσημη καταμέτρηση. Επίσης, αλματώδης είναι και η αύξηση των αυτοκτονιών από το 2011 έως το 2014, με μέσο όρο 30 αυτοκτονίες το χρόνο.

2.1.1 Οι αυτοκτονίες ανά περιφέρεια

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Στο διάγραμμα 2 βλέπουμε την κατανομή των αυτοκτονιών ανά ελληνική περιφέρεια. Πολύ εύκολα γίνεται ευκρινές, ότι η μεγαλύτερη συγκέντρωση αυτοκτονιών, σε απόλυτους αριθμούς, εντοπίζεται στην περιφέρεια της Αττικής· γεγονός λογικό, αφού μόνο στην Αττική συγκεντρώνεται το περίπου 35% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας.

Συγκεκριμένα, την δεκαεπταετία 2000-2014, διεπράχθησαν στην Αττική 1.873 αυτοκτονίες, ήτοι το 30% του συνόλου των καταγεγραμμένων αυτοκτονιών. Η πιο θανατηφόρα χρονιά για την Αττική ήταν το 2013, με 185 αυτοκτονίες, γεγονός που μεταφράζεται σε 4,8 αυτοκτονίες ανά 100.000 κατοίκους. Απότομη αύξηση παρατηρείται μεταξύ 2010 και 2011, όταν οι αυτοκτονίες από 109 εκτοξεύτηκαν στις 172, δηλαδή σημειώθηκε αύξηση της τάξης του 57,8%. Έκτοτε, οι τιμές φαίνονται να σταθεροποιούνται, ωστόσο σε υψηλά για την περιφέρεια επίπεδα, όταν από το 2000 έως το 2010 ο ετήσιος μέσος όρος κυμαινόταν γύρω στις 105 αυτοκτονίες.

Δεύτερη σε συγκέντρωση περιφέρεια είναι αυτή της Κεντρικής Μακεδονίας, στην οποία διεπράχθησαν 825 αυτοκτονίες, δηλαδή το 13,4% του συνόλου των καταγεγραμμένων αυτοκτονιών. Η πιο θανατηφόρα χρονιά ήταν το 2014 με 88 αυτοκτονίες, που μεταφράζεται σε 4,6 αυτοκτονίες ανά 100.000 κατοίκους. Βλέπουμε, ότι ενώ σε απόλυτους αριθμούς διαφέρει κατά πολύ από τους αντίστοιχους

της Αττικής, αναλογικά όμως με τον πληθυσμό⁷⁹ της, η Κεντρική Μακεδονία δεν διαφέρει τόσο, γεγονός που δείχνει μια ισοκατανομή των αυτοκτονιών στις δύο μεγαλύτερες περιφέρειες της χώρας.

Απότομες αυξήσεις παρατηρούμε και σε μικρότερες περιφέρειες. Συγκεκριμένα, στην περιφέρεια της Ηπείρου έχουμε αύξηση από 22 αυτοκτονίες το 2013 σε 41 το 2014, δηλαδή αύξηση της τάξης του 86%, όταν ο μέσος ετήσιος όρος της από το 2000-2013 κυμαινόταν στις 14 ετησίως. Επίσης, άλλη απότομη αύξηση εμφανίζεται και στα Ιόνια νησιά, όπου από τις 10 αυτοκτονίες το 2013, έχουμε 27 το 2014, δηλαδή αύξηση κατά 170%, με μέσο ετήσιο όρο από το 2000-2013 γύρω στις 10 αυτοκτονίες.

Ωστόσο, δεν παρουσιάζουν όλες οι περιφέρειες αύξηση των αυτοκτονιών με το πέρασμα των χρόνων. Για παράδειγμα, η περιφέρεια του Β. Αιγαίου από τις 22 αυτοκτονίες το 2000 έπεσε στις 3 το 2014, δηλαδή μειώθηκαν κατά 86%. Επίσης, απότομη μείωση της τάξης του 67,5% παρατηρείται στην περιφέρεια της Θεσσαλίας, όπου από τις 37 αυτοκτονίες το 2013 πέφτει στις 12 το 2014, ενώ ο μέσος ετήσιος όρος της για την περίοδο 2000-2013 κυμαινόταν στις 27 περίπου αυτοκτονίες.

Επιπλέον, παρατηρούνται και περιφέρειες με σχετικά σταθερές στο χρόνο τιμές αυτοκτονίας, όπως για παράδειγμα η Πελοπόννησος. Με εξαίρεση την πιο θανατηφόρα της χρονιά, το 2006 με 41 αυτοκτονίες, για όλα τα υπόλοιπα έτη ο μέσος όρος της κυμαίνεται στις 31 αυτοκτονίες το χρόνο (min: 21, max: 41). Σταθερές στο χρόνο τιμές παρατηρούμε και στην περιφέρεια της Δυτ. Μακεδονίας, με μέγιστη τιμή 16 αυτοκτονίες το 2005, ενώ για όλη την δεκαπενταετία ο μέσος ετήσιος όρος κυμαίνεται στις 10 το χρόνο.

Ποιες περιφέρειες, όμως, είναι πιο επιρρεπείς στην αυτοκτονία αναλογικά με την κατανομή του πληθυσμού τους;

⁷⁹ Για την κατανομή του μόνιμου πληθυσμού ανά περιφέρεια χρησιμοποιούμε τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 2011. Δηλαδή, 3.828.434 κάτοικοι στην Αττική και 1.882.108 στην Κεντρική Μακεδονία. Βλέπε όλα τα στοιχεία στο *Η Ελλάδα με αριθμούς*, 2015, ΕΛΣΤΑΤ, www.statistics.gr/documents/20181/300673/GreeceInFigures_2015Q3_GR.pdf/e0897735-44e7-4d40-aff5-79f14317f7e2 σελ. 19

Πίνακας 1: Δείκτες αυτοκτονιών ανά 100.000 κατοίκους και ανά περιφέρεια Ελλάδας, σύμφωνα με την εθνική απογραφή του 2001 και του 2011

Περιφέρειες	Εκτιμήσεις με βάση την απογραφή του 2001				Εκτιμήσεις με βάση την απογραφή του 2011			
	2000	2001	2002	M.O.	2010	2011	2012	M.O.
Αν. Μακεδ. & Θράκη	3,8	4,1	3,8	4	4,2	5,4	4,9	4,8
Κεντρ. Μακεδονία	3	2,4	2,2	2,5	2,3	2,8	3,6	3
Δυτ. Μακεδον.	3,7	3,3	2,3	3	3,1	4,9	4,2	4
Θεσσαλία	3,1	2,8	2,4	2,7	4,6	4,5	4,2	4,4
Ήπειρος	2,3	4,7	3,5	3,5	4,7	3,8	5,6	4,7
Ιόνια νησιά	3,3	5,2	3,8	4	3,8	4,3	5,2	4,4
Δυτ. Ελλάδα	3,2	3,3	3,9	3,4	3,9	5,2	3,4	4,2
Στερεά Ελλάδα	2,8	3	3,5	3,1	3,8	4,2	5,8	4,6
Πελοπόννησος	5,8	3,5	5,5	5	5,2	5,7	5,3	5,4
Αττική	2,9	2,4	2,3	2,5	2,8	4,4	4,7	4
Β. Αιγαίο	10,7	4,3	2,9	6	5	2	4,5	3,8
Ν. Αιγαίο	2	1	3,6	2,2	2,9	4,5	3,5	3,6
Κρήτη	4,7	4,5	3,3	4,2	4,3	5,9	6,5	5,6

Πηγή: *ΕΛΣΤΑΤ* (οι υπολογισμοί δικοί μας). Για τα στατιστικά στοιχεία και των δύο απογραφών βλέπε: el.wikipedia.org/wiki/Ελληνική_απογραφή_2011

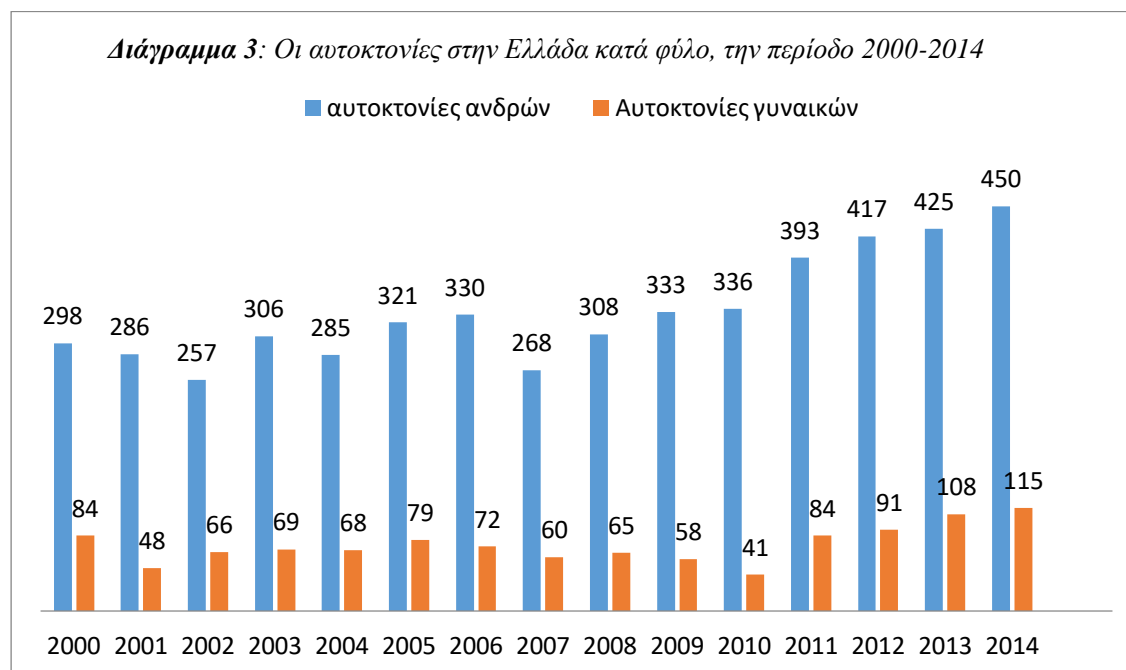
Για να μπορέσουμε να συγκρίνουμε τις περιφέρειες σε βάθος δεκαετίας και να κατανοήσουμε σε ποιες εντοπίζεται περισσότερο το φαινόμενο, αναγάγαμε τις τιμές των αυτοκτονιών ανά περιφέρεια στους 100.000 κατοίκους. Για τον πληθυσμό της εκάστοτε περιφέρειας εμπιστευθήκαμε τα στοιχεία των εθνικών απογραφών του μόνιμου πληθυσμού των ετών 2001 και 2011. Προς αποφυγήν περαιτέρω αυθαιρεσιών, στεκόμαστε μόνο στη σύγκριση των ετών *κατά* την απογραφή και ενός έτους πριν και μετά από αυτήν, θεωρώντας ότι η κατανομή του πληθυσμού κατά τα έτη αυτά δεν θα παρουσιάζει στατιστικά σημαντικές αποκλίσεις από το έτος απογραφής.

Στον πίνακα 1 παρατηρούμε, ότι, σταθερά, και για τις δύο εξεταζόμενες περιόδους, οι πιο επιρρεπείς στην αυτοκτονία είναι οι περιφέρειες της Πελοποννήσου και της Κρήτης. Υπάρχει η περίπτωση της περιφέρειας του Β. Αιγαίου που δίνει δείκτη με μέσο όρο 6/100.000 κατ. για την τριετία 2000-2002, ωστόσο αυτό συμβαίνει λόγω της ακραίας τιμής του 2000, γεγονός που μας κάνει να θεωρούμε ότι πρόκειται για εξαίρεση (κάτι που επιβεβαιώνεται κι από το διάγραμμα 2), τα αίτια της οποίας δεν μπορούμε να εντοπίσουμε.

Οι λιγότερο επιρρεπείς στην αυτοκτονία περιφέρειες για την τριετία 2000-2002 ήταν εκείνες του Ν. Αιγαίου, της Κεντρικής Μακεδονίας και της Αττικής. Η Κεντρική Μακεδονία θα παραμείνει η λιγότερο επιρρεπής στην αυτοκτονία και την τριετία 2010-2012, αν και με αυξητικές τάσεις, κάτι που ισχύει για όλες τις περιφέρειες (με εξαίρεση την ιδιάζουσα περίπτωση του Β. Αιγαίου). Η Αττική θα χάσει από το 2011 τις προστατευτικές της ιδιότητες, αν και θα κυμανθεί σε συγκριτικά χαμηλά επίπεδα.

Το σημαντικό εδώ έγκειται στο γεγονός, ότι ενδέχεται πιο επιρρεπείς στην αυτοκτονία να είναι αγροτοκτηνοτροφικές περιοχές, ενώ οι περιφέρειες με τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα (Αττική και Κεντρ. Μακεδονία), να εμφανίζουν προστατευτικές ιδιότητες. Είναι πολύ νωρίς ακόμα να διακινδυνεύσουμε κάποιες υποθέσεις, ωστόσο πιθανολογούμε ότι το φαινόμενο εμφανίζεται με διαφορετικές μορφές στις αγροτικές περιοχές απ'ό,τι στις αστικές και μάλλον αντλεί τα θύματά του από διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες.

2.1.2 Τα μερίδια των φύλων στην αυτοκτονία

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Από το διάγραμμα 3 καθίσταται ολοφάνερη η συντριπτική πρωτοκαθεδρία των ανδρών, αναφορικά με τα μερίδιά τους στην αυτοκτονία. Σε όλες τις εξεταζόμενες χρονιές, τα μερίδια των ανδρών είναι σχεδόν τετραπλάσια από τα αντίστοιχα των γυναικών. Μάλιστα, μόλις την περίοδο 2013-2014 τα μερίδια των γυναικών ανήλθαν σε τριψήφιο αριθμό.

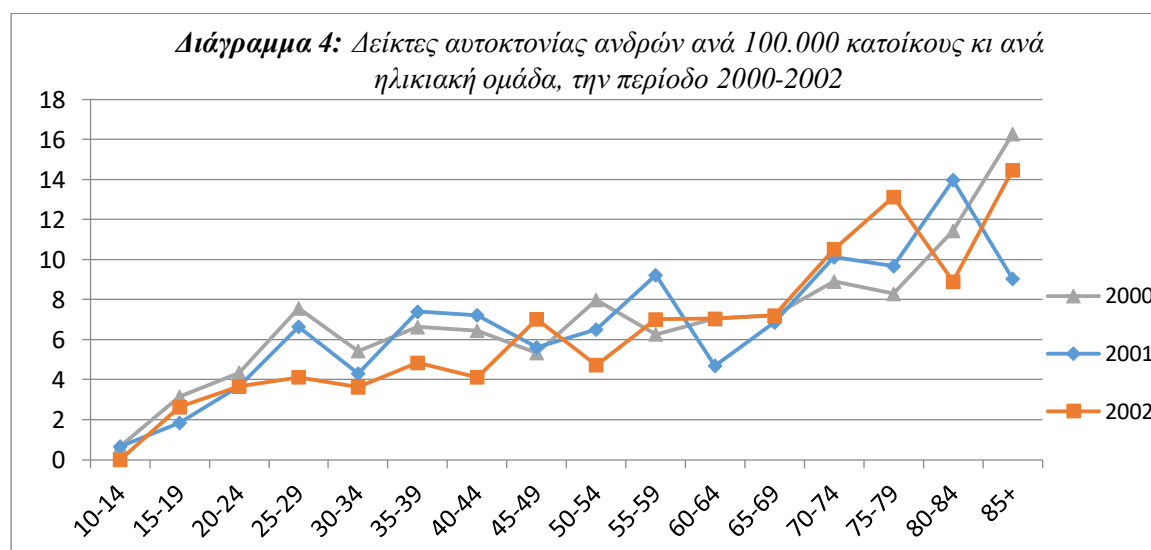
Η λιγότερο θανάσιμη χρονιά για τους άνδρες ήταν το 2002, με 257 αυτοκτονίες, ενώ για τις γυναίκες ήταν το 2010, με 41. Από την άλλη, η περισσότερο θανάσιμη χρονιά υπήρξε και για τα δύο φύλα το 2014, με 450 αυτοκτονίες για τους άνδρες και 115 αντίστοιχα για τις γυναίκες.

Η πιο απότομη αύξηση σε απόλυτους αριθμούς για τους άνδρες παρατηρείται την περίοδο 2010-2011 με αύξηση κατά 57 αυτοκτονίες. Αυτό ποσοστιαία μεταφράζεται σε μια αύξηση της τάξης του 16,96%, ωστόσο η μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση για τους άνδρες παρατηρείται την περίοδο 2002-2003, με ποσοστό 19%.

Για τις γυναίκες, η πιο απότομη αύξηση του μεριδίου τους στην αυτοκτονία, τόσο σε απόλυτους αριθμούς, όσο και ποσοστιαία, συμπίπτει κατά την περίοδο 2010-2011, με αύξηση κατά 43 αυτοκτονίες, ήτοι κατά 104,88%!

Σε γενικές γραμμές όμως, η Ελλάδα δεν ξεφεύγει από τον κανόνα, που θέλει τις γυναίκες πιο καλά προστατευμένες έναντι της αυτοκτονίας και τους άνδρες να υπερτερούν κατά πολύ.

2.1.3 Οι αυτοκτονίες ανά ηλικιακή ομάδα

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ **Σημείωση:** Η αναγωγή στους 100.000 κατοίκους έγινε με βάση τα στοιχεία της εθνικής απογραφής του μόνιμου πληθυσμού του 2001. Οι υπολογισμοί είναι δικό μας. Για την ηλικιακή κατανομή του ανδρικού πληθυσμού βλέπε: Στατιστική εφημερίδα της Ελλάδος 2009-2010, http://dlib.statistics.gr/Book/GRESYE_01_0002_00061.pdf, σελ 59.

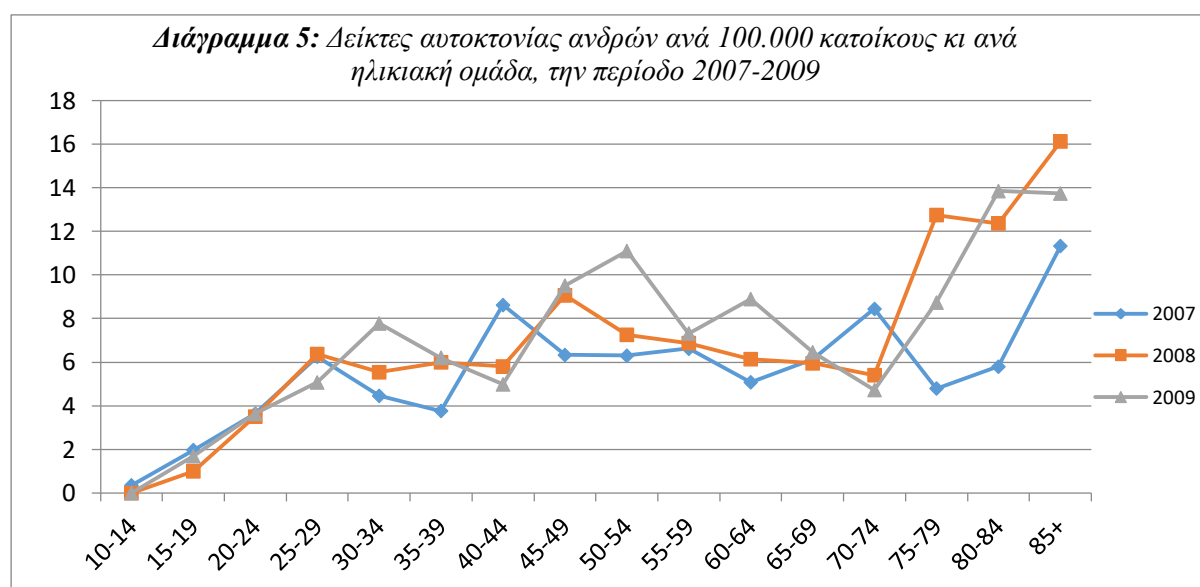
Στο διάγραμμα 4 βλέπουμε πώς κατανέμονται οι αυτοκτονίες των ανδρών ανά ηλικιακή ομάδα για την περίοδο 2000-2002. Για τις ηλικίες 0-9 δεν υπάρχει καμία καταγραφή αυτοκτονίας. Χρησιμοποιώντας ως σημείο αναφοράς την εθνική απογραφή του 2001 και θεωρώντας ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στην ηλικιακή κατανομή του ανδρικού πληθυσμού για το αμέσως προηγούμενο (2000) κι αμέσως επόμενο (2002) της απογραφής έτος, αναγάγαμε τις τιμές των αυτοκτονιών των ανδρών ανά ηλικιακή ομάδα στους 100.000 κατοίκους της εκάστοτε

ηλικιακής ομάδας, ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε, με τη μικρότερη δυνατή αυθαιρεσία, ποιες ηλικιακές ομάδες είναι πιο επιρρεπείς στην αυτοκτονία.

Στο διάγραμμα 4 καθίσταται προφανές, ότι οι πιο επιρρεπείς στην αυτοκτονία ηλικιακή ομάδα ανδρών είναι η ομάδα των ηλικιωμένων άνω των 75 ετών και ιδιαίτερα οι ηλικίες 85+, οι οποίες, τα έτη 2000 (16,2/100.000 κατ.) και 2002 (14,5/100.000 κατ.) αποδίδουν τους υψηλότερους δείκτες από όλες τις άλλες ηλικίες.

Φαίνεται, ότι η αυτοκτονική τάση κλιμακώνεται σταθερά καθώς ο άνδρας μεγαλώνει σε ηλικία, με τις νεότερες ηλικίες να είναι καλύτερα προστατευμένες έναντι της αυτοκτονίας. Η τάση παίρνει απότομα την ανιούσα μετά την ηλικία των 65-69, οπότε παρατηρείται μια όξυνση του δείκτη κατά 1,5 φορά περίπου, κατά το πέρασμα στις ηλικίες 70-74.

Ας δούμε τώρα, πώς συμπεριφέρεται το φαινόμενο κατά τα επόμενα έτη.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Σημείωση: Η αναγωγή στους 100.000 κατοίκους έγινε με βάση τον υπολογιζόμενο, από την ΕΛΣΤΑΤ, κατά φύλο και ηλικία πληθυσμό, συγκεκριμένα για τα έτη 2007-2009. Οι υπολογισμοί είναι δικό μας. Βλέπε: Στατιστική επετηρίδα της Ελλάδος 2009-2010, ό.π., σελ 44.

Στο διάγραμμα 5 βλέπουμε την εξέλιξη του φαινομένου κατά τα έτη 2007-2009. Δυστυχώς, για τα έτη 2003-2006 δεν έχουμε εκτιμήσεις της ηλικιακής κατανομής του πληθυσμού, οπότε διατρέχουμε τον κίνδυνο να αυθαιρετήσουμε ως προς την κατασκευή των δεικτών αυτοκτονίας.

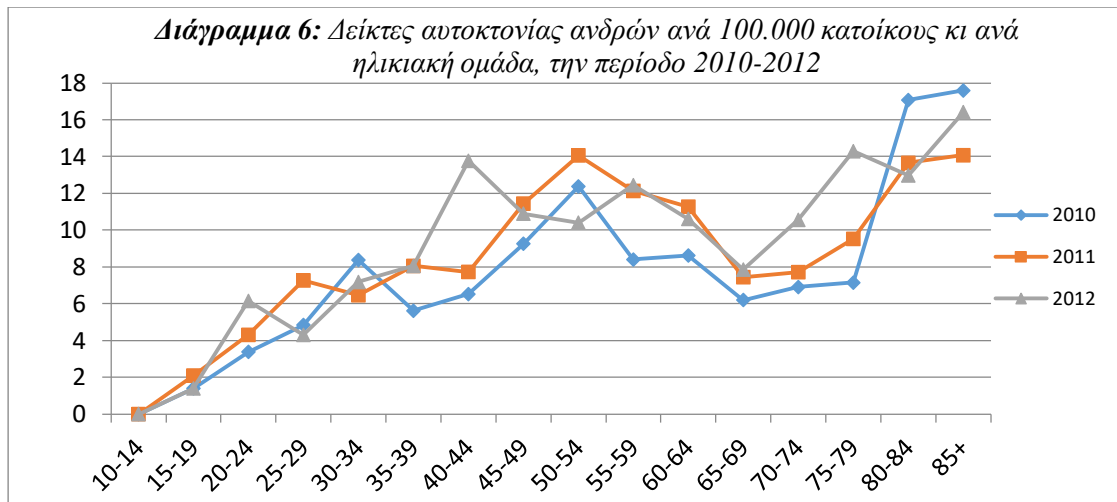
Και εδώ οι ηλικιωμένοι άνω των 75 αποδίδουν τους υψηλότερους δείκτες συγκριτικά με τις νεότερες ηλικιακές ομάδες. Συγκεκριμένα, οι δείκτες των ηλικιών

85+ παραμένουν και για αυτή την τριετία σε υψηλά επίπεδα, με 11,3 το 2007, 16,1 το 2008 και 13,7/100.000 κατοίκους το 2009.

Το καινούριο που παρατηρούμε σε αυτή την τριετία, συγκριτικά με την προηγούμενη (2000-2002), είναι ότι η όξυνση των δεικτών των ηλικιωμένων μετατοπίζεται από τα 65-69 έτη στα 70-74. Με εξαίρεση το 2007, η αυτοκτονική τάση, κατά το πέρασμα στα 75-79 έτη, οξύνεται κατά 2,3 φορές το 2008 και κατά 1,8 φορές το 2009.

Επίσης, παρατηρούμε μια άνοδο των δεικτών στη μέση ηλικία. Συγκεκριμένα, οι δείκτες στις ηλικίες 45-49 παρουσίασαν άνοδο κατά 1,5 φορά κατά τα έτη 2008-9. Παρόμοια αύξηση εμφανίζουν και οι ηλικίες 50-54 το 2009, συγκριτικά με την απόδοσή τους το 2007. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα ημιτονοειδές σχήμα στο διάγραμμα, που σημαίνει ότι η αυτοκτονική τάση κλιμακώνεται σταθερά από τις νεότερες ηλικίες προς τη μέση ηλικία, απ'όπου αρχίζει η αποκλιμάκωση (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι ηλικίες 55-64 προστατεύονται καλύτερα από την προηγούμενη τριετία), για να εκτοξευθεί από τα 75-79 έτη. Αυτό σημαίνει, ούτε λίγο, ούτε πολύ, ότι η αυτοκτονία αρχίζει να αντλεί θύματα από περισσότερες ηλικιακές ομάδες· ήτοι, αρχίζει να αφορά περισσότερους.

Ακολουθεί η παρουσίαση της συμπεριφοράς του φαινομένου κατά την επόμενη τριετία, 2010-2012. Για την αναγωγή των τιμών της αυτοκτονίας, ανά ηλικιακή ομάδα, στους 100.000 κατοίκους χρησιμοποιήσαμε τα στατιστικά στοιχεία της εθνικής απογραφής του 2011, θεωρώντας πάλι, ότι η ηλικιακή κατανομή των ανδρών για τα έτη 2010 και 2012 δεν θα παρουσιάζει στατιστικά σημαντικές διαφορές από το έτος απογραφής.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (οι υπολογισμοί δικοί μας)

Στο διάγραμμα 6 επιβεβαιώνεται ξεκάθαρα η αύξηση των δεικτών αυτοκτονίας στη μέση ηλικία. Πράγματι, οι ηλικίες 40-59, και δη κατά τα έτη 2011-2012, αποδίδουν τους υψηλότερους δείκτες από όλες τις υπόλοιπες χρονιές. Η εντυπωσιακότερη αύξηση παρατηρείται στις ηλικίες 40-44, όπου από 6,5 το 2010, ο δείκτης τους εκτοξεύτηκε στο 13,7/100.000 κατ. το 2012, δηλαδή αυξήθηκε κατά 2 φορές περίπου. Άλλη σημαντική αύξηση κατά 1,5 φορά, από το 2010 στο 2012, παρατηρούμε στις ηλικίες 55-59.

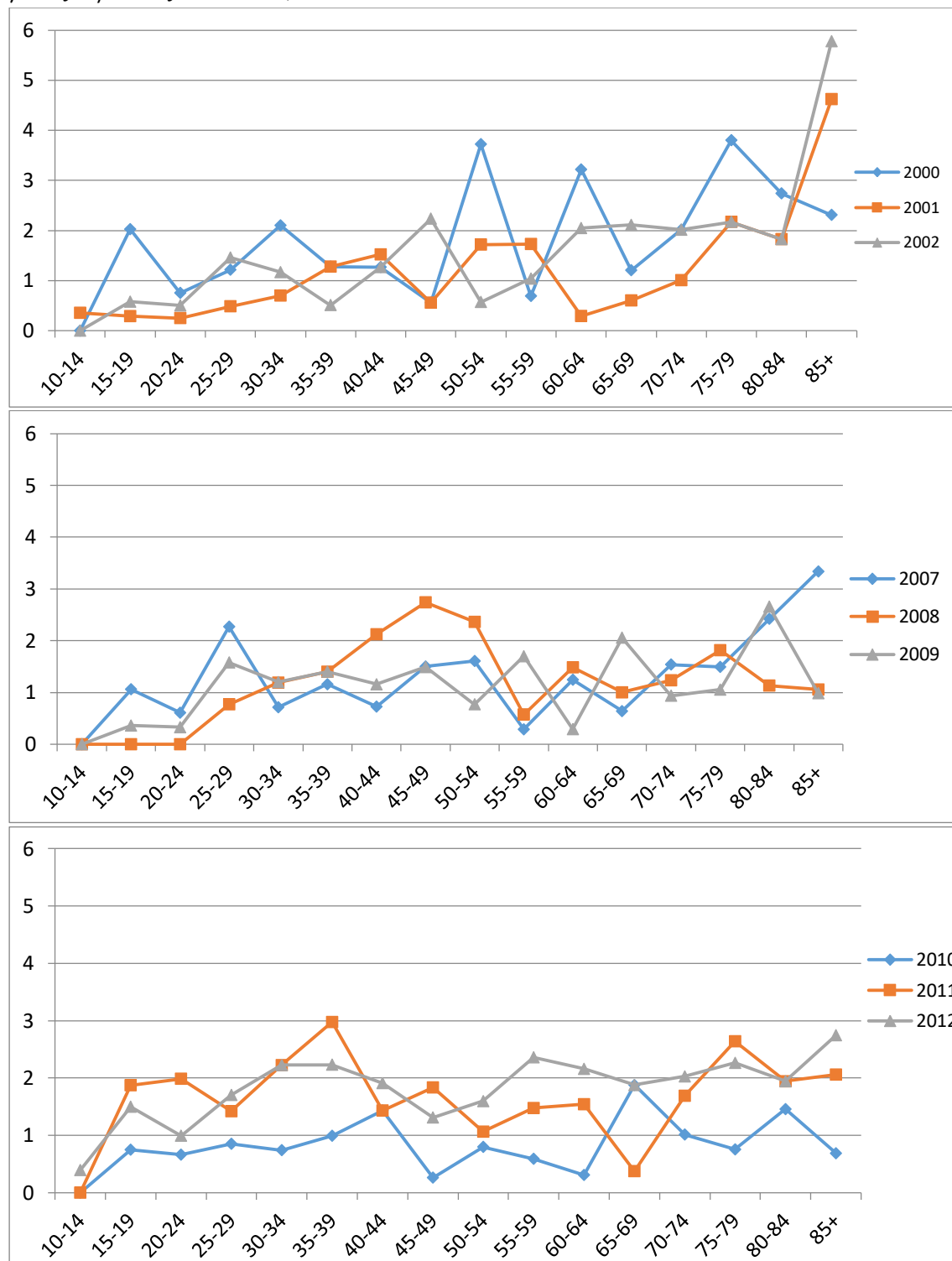
Ανησυχητική είναι και η αύξηση που παρατηρείται και στους νέους 20-24, ο δείκτης των οποίων αυξήθηκε κατά 1,8 φορές από το 2010 στο 2012, ενώ αυξητικές τάσεις, μικρότερης έντασης παρουσιάζουν οι ηλικίες 30-39.

Από την άλλη, οι ηλικιωμένοι εξακολουθούν να αποδίδουν τους υψηλότερους δείκτες από όλες τις υπόλοιπες ηλικίες και μάλιστα, αυτή την τριετία είναι ακόμα πιο αυξημένοι. Συγκεκριμένα, το 2010 ήταν η πιο θανάσιμη χρονιά για τις ηλικίες άνω των 80, με τους 85+ να δίνουν δείκτη 17,6/100.000 κατ.

Εν τέλει, οι μόνες ηλικιακές ομάδες, οι οποίες μένουν ανέπαφες στο πέρασμα των χρόνων, μοιάζουν να είναι οι ηλικίες των 10-19, 25-29 (με εξαίρεση ένα ξέσπασμα το 2011, αποδίδουν σταθερά χαμηλούς δείκτες) και 65-69 ετών. Με εξαίρεση τους σταθερά υψηλούς δείκτες των ηλικιωμένων άνω των 75, όλες οι υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις, άλλες σε μικρότερη (20-24, 30-39) κι άλλες σε μεγαλύτερη ένταση (40-64).

Ακολουθεί η παρουσίαση των δεικτών αυτοκτονίας των γυναικών ανά ηλικιακή ομάδα

Διάγραμμα 7: Δείκτες αυτοκτονίας γυναικών ανά 100.000 κατοίκους κι ανά ηλικιακή ομάδα, για τις περιόδους 2000-2002, 2007-2009 και 2010-2012

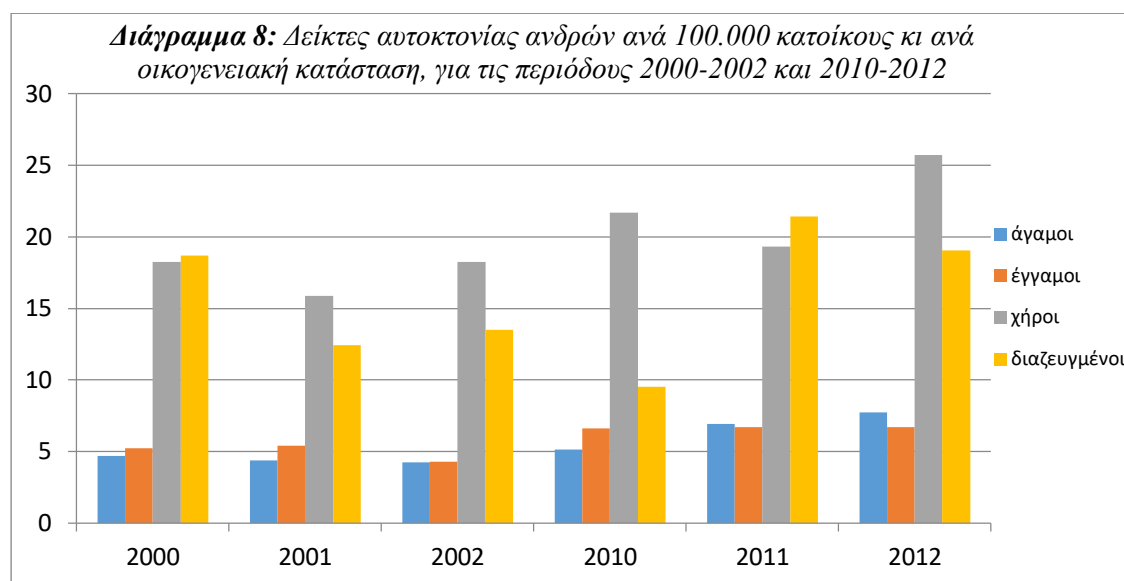
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Σημείωση: Για τα έτη 2000-2 ισχύει ό,τι και για το διάγραμμα 4. Για τα έτη 2007-9 ισχύει ό,τι και για το διάγραμμα 5. Και για τα έτη 2010-12, όπως στο διάγραμμα 6. Οι αναγωγές στους 100.000 κατοίκους έχουν γίνει στον αντίστοιχο γυναικείο πληθυσμό, της εκάστοτε ηλικιακής ομάδας. Οι υπολογισμοί δικό μας.

Στο πολυδιάγραμμα 7 βλέπουμε πώς κατανέμονται οι δείκτες αυτοκτονίας των γυναικών, ανά ηλικιακή ομάδα. Οι εξαιρετικά τεθλασμένες γραμμές μαρτυρούν πως το φαινόμενο δεν παρουσιάζει κάποια κανονικότητα στην ηλικιακή κατανομή του, όσον αφορά τις γυναίκες, σε αντίθεση με τους άνδρες, οι δείκτες των οποίων μαρτυρούν διακριτές τάσεις στο πέρασμα των χρόνων.

Αν μπορούσαμε να διακρίνουμε κάποια πιο επιρρεπή ηλικιακή ομάδα, αυτή θα ήταν η ομάδα των ηλικιωμένων γυναικών άνω των 85 ετών, η οποία αποδίδει το 2001 και το 2002 τους υψηλότερους δείκτες, που καταγράφονται σε όλα τα εξεταζόμενα έτη, ενώ και το 2007 δίνουν τον υψηλότερο δείκτη από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες.

Από κει και πέρα, άλλες ηλικιακές ομάδες μπορεί να αποδίδουν υψηλούς δείκτες κάποια χρονιά, τα ξεσπάσματά τους ωστόσο μοιάζουν παροδικά. Για παράδειγμα, το 2000 η ομάδα των 50-54 δίνει δείκτη 3,7/100.000 κατ., ο οποίος αποτελεί τον υψηλότερο της συγκεκριμένης ομάδας και για τα 9 εξεταζόμενα έτη, ενώ το 2002 θα πέσει στο 0,6, ήτοι θα μειωθεί κατά 6 φορές περίπου. Ή το 2011 οι γυναίκες των 35-39 ετών θα αποτελέσουν την πιο ευαίσθητη ομάδα της χρονιάς (3/100.000 κατ. με αύξηση από το 2010 κατά 3 φορές), για να πέσει στο 2,2 το 2012.

2.1.4 Αυτοκτονίες και οικογενειακή κατάσταση

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ **Σημείωση:** Η αναγωγή στους 100.000 κατοίκους για την τριετία 2000-2002 έγινε με βάση την κατανομή των ανδρών ανά οικογενειακή κατάσταση, όπως καταγράφηκε στην εθνική απογραφή του 2001. Η αναγωγή στους 100.000 κατοίκους για την τριετία 2010-2012 έγινε με βάση την κατανομή των ανδρών ανά οικογενειακή κατάσταση, όπως καταγράφηκε στην εθνική απογραφή του 2011. Οι υπολογισμοί δικοί μας.

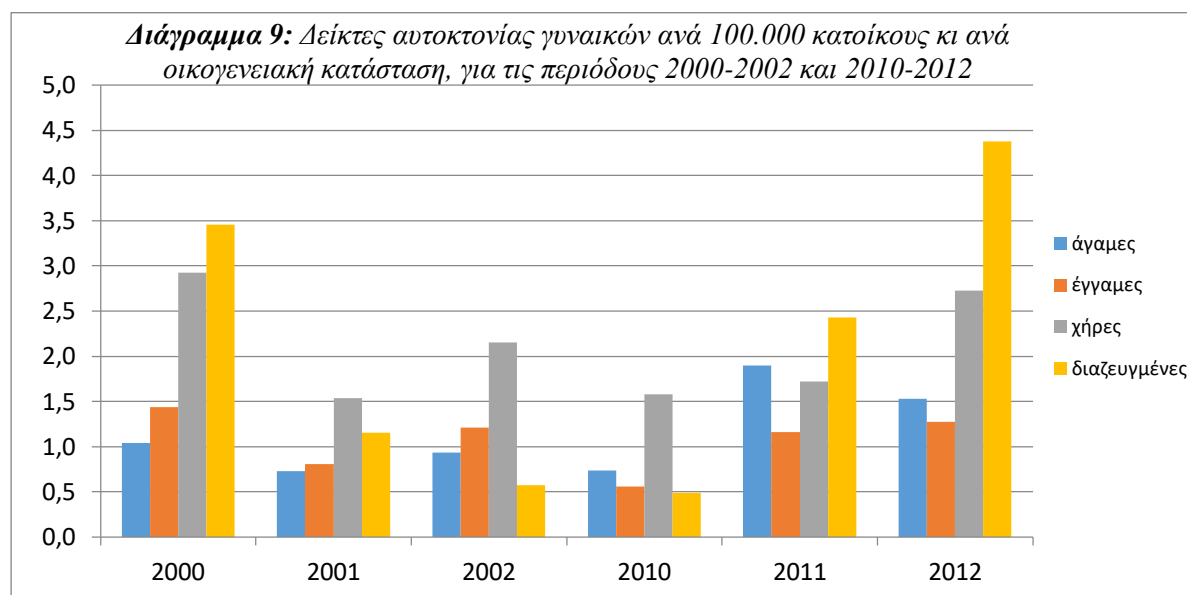
Στο διάγραμμα 8 βλέπουμε πώς κατανέμονται οι δείκτες αυτοκτονίας των ανδρών ανά οικογενειακή κατάσταση. Αμέσως γίνεται φανερό, ότι οι υψηλότεροι δείκτες συγκεντρώνονται σε εκείνες τις οικογενειακές καταστάσεις που σχετίζονται με την απώλεια και τη ματαίωση.

Πιο συγκεκριμένα, η ομάδα των χήρων αποδίδει σταθερά και για τις δύο εξεταζόμενες τριετίες τους υψηλότερους δείκτες, με εξαίρεση τις χρονιές 2000 και 2011, κατά τις οποίες ξεπεράστηκαν από τους διαζευγμένους, όχι όμως με σημαντική διαφορά. Το γεγονός, ότι οι χήροι είναι πιο επιρρεπείς στην αυτοκτονία εξηγεί την διαχρονική πρωτοκαθεδρία των ανδρών ηλικιωμένων, άνω των 75 ετών, στους υψηλούς δείκτες αυτοκτονίας. Δυστυχώς, τα μέχρι τώρα στοιχεία δεν μπορούν να μας υποδείξουν την ηλικιακή κατανομή των αυτόχειρων σε συνδυασμό με την οικογενειακή τους κατάσταση. Ωστόσο, δεδομένου ότι οι γυναίκες έχουν υψηλότερο προσδόκιμο ζωής από τους άνδρες, έχουμε βάσιμες υποψίες, ότι η πλειοψηφία των χήρων ανδρών εντάσσεται στις ηλικίες άνω των 75 ετών, οπότε και είναι πιο πιθανό να χηρεύσει κάποιος.

Στη δεύτερη θέση επικινδυνότητας έρχονται οι διαζευγμένοι. Αν και με λιγότερο σταθερές αποδόσεις στους δείκτες τους, μοιάζουν εξαιρετικά επιρρεπείς στην αυτοκτονία και σταθερά πιο ευαίσθητοι από τους διαχρονικά καλύτερα προστατευμένους άγαμους και έγγαμους.

Οι άγαμοι και οι έγγαμοι, αν και παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις από το 2010 (κάτι που όπως είδαμε στο διάγραμμα 6 ισχύει για τις περισσότερες ηλικιακές ομάδες και δη για τους 40-64), αποδίδουν σταθερά τους χαμηλότερους δείκτες αυτοκτονίας έναντι των άλλων δυο οικογενειακών καταστάσεων.

Ας δούμε τώρα τι ισχύει για τις γυναίκες.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ **Σημείωση:** Ισχύει ό,τι και για το διάγραμμα 8, με τη διαφορά ότι οι αναγωγές στους 100.000 κατοίκους έχουν γίνει στον αντίστοιχο γυναικείο πληθυσμό. Ο αναγνώστης καλείται να προσέξει τη διαφορά στις τιμές του κάθετου άξονα, πριν προβεί σε συγκρίσεις με το διάγραμμα 8.

Η κατάσταση μοιάζει πιο συγκεχυμένη για τις γυναίκες. Σε γενικές γραμμές, και εδώ φαίνεται, πως οι χήρες και οι διαζευγμένες είναι πιο επιρρεπείς στην αυτοκτονία σε σχέση με τις άγαμες και τις παντρεμένες. Ωστόσο εμφανίζονται κραυγαλέες εξαιρέσεις, όπως τις χρονιές 2002 και 2010, όπου οι διαζευγμένες μοιάζουν καλύτερα προστατευμένες έναντι της αυτοκτονίας σε σχέση με όλες τις άλλες οικογενειακές καταστάσεις.

Συνολικά και στις δύο τριετίες, αυτές που διατηρούνται σε σταθερά υψηλά επίπεδα είναι οι χήρες. Πρέπει να σημειώσουμε όμως, πριν προβούμε σε βεβαιωμένα

συμπεράσματα συγκρίνοντας τους δείκτες των δύο φύλων από την ίδια οικογενειακή κατάσταση, ότι αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι η χηρεία βιώνεται το ίδιο από τα δύο φύλα. Ο συνολικός πληθυσμός των γυναικών χήρων είναι (με βάση τις δύο εθνικές απογραφές) σχεδόν εξαπλάσιος από τον αντίστοιχο των ανδρών, ωστόσο οι άνδρες χήροι αυτοκτονούν υπερπολλαπλάσιες φορές από τις χήρες. Επομένως, θεωρούμε ότι η χηρεία είναι πολύ πιο δυσβάσταχτη για τον άνδρα απ' ό,τι για τη γυναίκα.

Το μόνο που μπορούμε να πούμε με σιγουριά, προς το παρόν και με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, είναι ότι η λιγότερο επιρρεπής οικογενειακή κατάσταση στην αυτοκτονία, και για τα δύο φύλα, είναι αυτή των παντρεμένων. Αν λοιπόν, στην εποχή του Ντυρκάιμ τα δύο φύλα είχαν διαφορετικά συμφέροντα από το γάμο, σήμερα βλέπουμε ότι μάλλον έχουν κοινά συμφέροντα, κάτι το οποίο φαίνεται να επιβεβαιώνεται κι από τη σύγχρονη διεθνή βιβλιογραφία⁸⁰.

Δυστυχώς τα διαθέσιμα στοιχεία δεν μας βοηθούν να κατανοήσουμε τι συμβαίνει με την κατηγορία των άγαμων αυτόχειρων. Χωρίς να γνωρίζουμε τις ηλικίες τους, η κατηγορία αυτή μοιάζει αρκετά συγκεχυμένη, αφού εντός της εμπίπτουν εντελώς διαφορετικές ηλικιακές ομάδες, όπως για παράδειγμα ανήλικοι και μεσήλικοι εργένηδες, οι οποίοι επουδενί δεν μπορούν να τεθούν σε σύγκριση μεταξύ τους. (Πίνακας)

2.1.5 Το μερίδιο της Ελλάδας στις αυτοκτονίες συγκριτικά με την Ευρώπη

Ποια θέση καταλαμβάνει η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αναφορικά με τις αυτοκτονίες; Στο παρακάτω διάγραμμα αναπαριστούνται γραφικά οι δείκτες

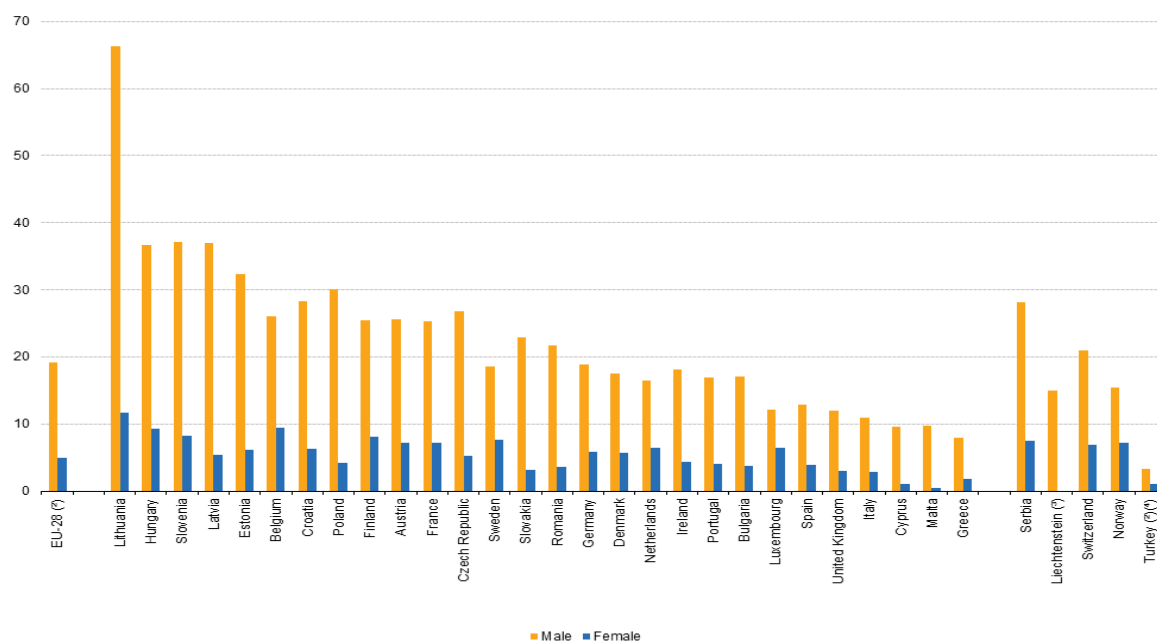
⁸⁰ Steven Stack, 2000, «Suicide: A 15-year review of the sociological literature part II: Modernization and Social Integration Perspectives», στο *Suicide & Life - Threatening Behavior*, 30, 2; Research Library, σελ. 167-169.

αυτοκτονίας ανά 100.000 κατοίκους και ανά φύλο, των 28 κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με καταγραφή της Eurostat το 2012.

Γίνεται εύκολα αντιληπτό, ότι η Ελλάδα αποδίδει τους χαμηλότερους δείκτες αυτοκτονίας στην Ευρώπη. Γενικά ο ευρωπαϊκός νότος παρουσιάζει πολύ χαμηλούς δείκτες διαχρονικά, γεγονός που έχει κάνει πολλούς συγγραφείς να εξάρουν το μεσογειακό κλίμα ως προστατευτική δικλείδα έναντι της αυτοκτονίας, ωστόσο βλέπουμε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο και το Λουξεμβούργο αποδίδουν δείκτες ανάλογους με του νότου, ενώ το κλίμα τους είναι εκ διαμέτρου αντίθετο από το μεσογειακό.

Οι μεγαλύτεροι δείκτες εμφανίζονται στα κεντρικά και ανατολικά της Ευρώπης, με την Λιθουανία να αποδίδει διαχρονικά εξαιρετικά υψηλούς δείκτες.

Διάγραμμα 10: Δείκτες αυτοκτονίας ευρωπαϊκών κρατών ανά 100.000 κατοίκους και η θέση της Ελλάδας το 2012

(*) The figure is ranked on the average of male and female.

(*) For the age standardisation, among older people, the age group aged 85 and over was used rather than separate age groups for 85–89, 90–94 and 95 and over.

(*) Female: not available.

(*) 2012.

Source: Eurostat (online data code: h1th_cd_as_dir2)

2.2 Η επιστημονική συζήτηση για τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα

Θελήσαμε να εξετάσουμε ποιους επιστημονικούς κλάδους αφορά το φαινόμενο της αυτοκτονίας στην Ελλάδα, τι είδους επιστημονικές δημοσιεύσεις έχουν εκπονηθεί και πώς μιλάνε οι Έλληνες επιστήμονες για την αυτοκτονία.

Αναζητήσαμε στην ιστοσελίδα επιστημονικών δημοσιεύσεων [researchgate.net](https://www.researchgate.net) τις εργασίες Ελλήνων επιστημόνων από το 2000 έως σήμερα. Θέλαμε η αυτοκτονία να είναι κεντρικό θέμα της πραγματείας και όχι περιφερειακό, γι'αυτό και πληκτρολογήσαμε τους όρους «αυτοκτονία-Ελλάδα», και «suicide-Greece».

Τα αποτελέσματα της αναζήτησης έδειξαν ότι μας αφορούν τουλάχιστον 27 δημοσιεύσεις, οι οποίες δημοσιεύτηκαν από το 2000 έως σήμερα και φέρουν στον τίτλο τους την λέξη αυτοκτονία/αυτοκτονίες. Σαφώς ενδέχεται να υπάρχουν και άλλες έρευνες, ωστόσο εξετάζοντας τις βιβλιογραφικές αναφορές εντός των ίδιων των δημοσιεύσεων, θεωρούμε ότι το δείγμα είναι επαρκώς αντιπροσωπευτικό της συζήτησης.

Όπως θα γίνει και στη συνέχεια φανερό, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα στιγματίζει την συζήτηση τόσο, ώστε μπορούμε να διαχωρίσουμε τις δημοσιεύσεις σε δύο χρονολογικές κατηγορίες: α) στις προ κρίσης (2000-2009) και β) στις κατά την κρίση (2010 και εξής).

2.2.1 προ κρίσης έρευνες (2000-2009)

Η πρώτη κατηγορία είναι εξαιρετικά ολιγάριθμη. Η αναζήτηση απέδωσε μόλις 5 δημοσιεύσεις, ήτοι περίπου το 19% του δείγματός μας. Όλες οι έρευνες είναι

ποσοτικής προσέγγισης. Οι 3 αφορούν την συσχέτιση της αυτοκτονίας με την ηλιοφάνεια και εστιάζουν στην περιοδικότητά της⁸¹. Έχουμε μια μεγάλη έρευνα για τις αυτοκτονίες την περίοδο 1980-1997⁸² και μία εξαιρετικά εστιασμένη έρευνα που αφορά τις αυτοκτονίες των νέων στην Ήπειρο⁸³.

Από την μεγάλη έρευνα της ψυχιατρικής ομάδας του Ζαχαράκη (2003) θα πληροφορηθούμε για το αυτοκτονικό προφίλ της Ελλάδας από το 1980 έως το 1997. Εντός αυτής της περιόδου οι αυτοκτονίες ανέρχονται στις 6703, από τις οποίες οι 4961 (74%) αφορούν άνδρες και οι 1742 (26%) γυναίκες. Επιπλέον, οι συγγραφείς παρατηρούν πως αυξάνεται η τάση αυτοκτονίας στους άνδρες άνω των 65 ετών.

Τα αίτια των χαμηλών δεικτών αυτοκτονίας τα αποδίδουν σε κοινωνικούς παράγοντες, όπως οι στενοί οικογενειακοί δεσμοί, η μικρή κοινωνική απομόνωση, η αποδοχή της εξωτερικεύσης του θυμού και ίσως, η αρνητική στάση της Εκκλησίας απέναντι στο φαινόμενο⁸⁴.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται η εργασία των Vougiouklakis και συνεργατών, του τμήματος Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας του πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τις αυτοκτονίες των νέων ηλικίας 10-24 ετών στην περιοχή της Ηπείρου, την περίοδο 1998-2008. Σύμφωνα με τους ερευνητές, η Ήπειρος παρουσιάζει τα χαμηλότερα ποσοστά αυτοκτονίας στην Ελλάδα⁸⁵. Οι παράγοντες που συμβάλλουν σε αυτό είναι πάλι κοινωνικοί, όπως οι ηθικοί κανόνες της Εκκλησίας, που προσδίδουν κοινωνική σταθερότητα και κυρίως, η εκτεταμένη οικογένεια θεωρείται παράγοντας προστασίας. Ωστόσο ενδέχεται «οι δυτικές επιδράσεις και οι αλλαγές στον ελληνικό τρόπο ζωής», να διαβρώσουν τα προστατευτικά κοινωνικά δίκτυα, γεγονός που καθιστά την εξέλιξη του φαινομένου «απρόβλεπτη»⁸⁶.

⁸¹ Petridou Eleni, Papadopoulos Fotios C, Fragkakis Constantine E, Skalkidou Alkistis, Trichopoulos Dimitrios, 2002, «A Role of Sunshine in the Triggering of Suicide», στο *Epidemiology* 13(1), σελ. 106-109· Papadopoulos Fotios C, Fragkakis Constantine E, Skalkidou Alkistis, Petridou Eleni, Stevens Richard G, Trichopoulos Dimitrios, 2005, «Exploring lag and duration effect of sunshine in triggering suicide», στο *Journal of Affective Disorders*, τμ. 88, σελ. 287-297· Christodoulou C, Papadopoulos I N., Douzenis A, Kanakaris N, Leukidis C, Gournellis R, Vlachos K, Papadopoulos F C, Lykouras, L, 2009, «Seasonality of Violent Suicides in the Athens Greater Area», στο *Suicide and Life-Threatening Behavior* 39(3), The American Association of Suicidology, σελ. 321-331.

⁸² Ζαχαράκης Κ, Μαδιανός Μ, Παπαδημητρίου Γ, Στεφανής Κ., 2003, «Επιδημιολογία της αυτοκτονίας στην Ελλάδα 1980-1997», στο *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής* 20(2), σελ. 191-199.

⁸³ Vougiouklakis Theodore, Tsiligianni Christina, Boumba Vasiliki, 2009, «Children, adolescents and young adults suicide data from Epirus, northwestern Greece», στο *Forensic Science Medicine and Pathology*, Humana Press, Doi: 10.1007/s12024-009-9105-9.

⁸⁴ Ζαχαράκης και συν., 2003, «Επιδημιολογία της αυτοκτονίας στην Ελλάδα 1980-1997», ό.π. σελ. 193.

⁸⁵ Κάτι, που όπως είδαμε παραπάνω στον πίνακα 1, δεν επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία μας.

⁸⁶ Vougiouklakis και συν., 2009, «Children, adolescents and young adults suicide data from Epirus, northwestern Greece», ό.π.

Μέχρι εδώ, γίνονται φανεροί οι κοινωνιολογικοί απόηχοι των συμπερασμάτων αυτών των ερευνών. Μονολότι οι έρευνες δεν εκπονούνται από κοινωνιολόγους, τα αίτια των χαμηλών δεικτών αυτοκτονίας στην Ελλάδα αποδίδονται στους οικογενειακούς δεσμούς, στην θρησκεία και την κοινωνική συνοχή εν γένει. Στα ίδια συμπεράσματα, για την περίοδο που μελετάμε, καταλήγουν και οι μεταγενέστες εργασίες των ερευνητικών ομάδων των ψυχιάτρων Κοκκέβη⁸⁷ και Θελερίτη⁸⁸.

Οι εργασίες της Πετρίδου και του Παπαδόπουλου εστιάζουν στην επίδραση της ηλιοφάνειας στην αύξηση των αυτοκτονιών. Στην Ελλάδα, οι πιο επικίνδυνοι μήνες είναι ο Μάιος και ο Ιούνιος, με 50% αύξηση των κρουσμάτων συγκριτικά με τον πιο ακίνδυνο Δεκέμβριο⁸⁹.

Ο Παπαδόπουλος παρατηρεί πως τα δύο φύλα σχετίζονται διαφορετικά με την έκθεση στην ηλιοφάνεια⁹⁰. Η πολυήμερη συνεχόμενη έκθεση (έως και 9 ημέρες πριν από το συμβάν) επηρεάζει περισσότερο τους άνδρες, ενώ οι γυναίκες μοιάζουν πιο περίπλοκες, αφού «η έκθεση στον ήλιο κατά την τριήμερη περίοδο ανάμεσα στην τέταρτη και την πέμπτη μέρα πριν από την αυτοκτονία, καθώς και η έκθεση κατά την πενήντημερη περίοδο ανάμεσα στην τέταρτη και την όγδοη μέρα πριν από το αυτοκτονικό συμβάν», σχετίζονται περισσότερο με την αύξηση του αυτοκτονικού κινδύνου.

Και οι δύο έρευνες έρχονται αντιμέτωπες με το παράδοξο του πώς η ηλιοφάνεια πυροδοτεί αυτοκτονίες, ενώ αποδεδειγμένα έχει εξαιρετικά θετικές συνέπειες στην ψυχική διάθεση, με αντικαταθλιπτική επίδραση. Ο Παπαδόπουλος υποθέτει πως η ηλιοφάνεια βραχυπρόθεσμα βελτιώνει την ψυχοκινητικότητα (motivation) και μόνο μακροπρόθεσμα εμφανίζονται τα αντικαταθλιπτικά αποτελέσματα⁹¹. Επίσης, η διαφορετική συσχέτιση των φύλων με την έκθεση στον ήλιο και την αυτοκτονία, πιθανόν να ωφείλεται «στα διαφορετικά νευροβιολογικά μονοπάτια που μεσολαβούν

⁸⁷ Kokkevi Anna, Rotsika Vassiliki, Arapaki Aggeliki, Richardson Clive, 2012, «Changes in associations between psychosocial factors and suicide attempts by adolescents in Greece from 1984 to 2007», στο *European Journal of Public Health*, Oxford University Press, doi:10.1093/eurpub/ckq160.

⁸⁸ Theleritis Christos, Economou Marina, 2014, «Suicidality And Financial Crisis», στο *Pluralism in Psychiatry*, Medimond, σελ. 221-227.

⁸⁹ Petridou και συν., 2002, «A Role of Sunshine in the Triggering of Suicide», ό.π., σελ. 108.

⁹⁰ Papadopoulos και συν., 2005, «Exploring lag and duration effect of sunshine in triggering suicide», ό.π., σελ. 295.

⁹¹ Κάτι, που όπως θα δούμε στη συζήτηση για την κατάθλιψη παρακάτω, ισχύει και για τα αντικαταθλιπτικά χάπια.

την επίδραση της ηλιοφάνειας», καθώς οι αναπαραγωγικές ορμόνες της γυναίκας αλληλεπιδρούν διαφορετικά με το νευρικό σύστημα⁹².

Τέτοιου είδους προσεγγίσεις της αυτοκτονίας ήταν ήδη διαδεδομένες στην εποχή του Ντυρκάιμ. Ο ίδιος άσκησε κριτική στην εξήγηση του φαινομένου με βάση την ηλιοφάνεια ή/και την θερμότητα⁹³. Για τον Ντυρκάιμ, δεν είναι το ηλιακό φως και η ζέστη που επηρεάζουν τους νευροδιαβιβαστές και προκαλούν την αυτοκτονική συμπεριφορά, αλλά η ένταση της κοινωνικής ζωής που αυξάνεται όσο μεγαλώνει η μέρα⁹⁴. Από την αρχή της άνοιξης αυξάνονται οι μετακινήσεις, οι συναλλαγές κάθε είδους, άρα μεγαλώνουν οι προσδοκίες, κατ'επέκταση και οι αποτυχίες, θα συμπληρώσουμε εμείς. Με άλλα λόγια, για τον Ντυρκάιμ το ηλιακό φως είναι το μέσο που βοηθάει στην έξαψη της κοινωνικής ζωής. Αυτή η έξαψη είναι που πυροδοτεί τις αυτοκτονίες κι όχι η ηλιοφάνεια καθαυτή.

Επίσης, για να ξεκαθαρίσουμε ότι οι γυναίκες δεν είναι πάντα προστατευμένες έναντι της αυτοκτονίας, λόγω κάποιων ιδιαίτερων ορμονών τους, να αναφέρουμε την περίπτωση της Κίνας. Οι δείκτες αυτοκτονίας μόνο της Κίνας αντιπροσωπεύουν το 25% του συνόλου των αυτοκτονιών παγκοσμίως (όπου τουλάχιστον υφίσταται επίσημη καταγραφή) και αποτελεί τη μόνη μέχρι στιγμής γνωστή περίπτωση, όπου οι γυναίκες αυτοκτονούσαν έως και 40% περισσότερο από τους άνδρες και σχεδόν πέντε φορές περισσότερο από τον παγκόσμιο μέσο όρο των γυναικών⁹⁵, βάσει στοιχείων των χρόνων 1987-1990, 1992 και 1994. Τα γεγονότα αυτά μας κάνουν να έχουμε σοβαρές αμφιβολίες για την προστασία των γυναικών από την αυτοκτονία, λόγω της φύσης τους, εκτός κι αν παραδεχτούμε ότι οι Κινέζες έχουν ιδιαίτερη ορμονική σύσταση.

2.2.2 κατά την κρίση έρευνες (2010-)

Από το 2010, με την είσοδο της Ελλάδας στον μηχανισμό στήριξης της Ε.Ε. και του ΔΝΤ, η χώρα βρίσκεται, επίσημα πλέον, στην δίνη της οικονομικής κρίσης. Το

⁹² Ο.π. σελ. 295

⁹³ Durkheim Emile, [1897], *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, ό.π., σελ. 99-117.

⁹⁴ Ο.π. σελ. 117

⁹⁵ Zhang J., Jiang C., Shuhua J., Wiczorek W., «An Overview of Suicide Research in China», στο *Arch Suicide Res*, 6(2), σελ. 167-184, doi:10.1080/13811110208951174.

συμβάν προβάλλεται μέχρι και σήμερα με τα μελανότερα χρώματα και πυροδότησε τις υποψίες για ραγδαία αύξηση των αυτοκτονιών. Ας δούμε τώρα τον αντίκτυπο στις επιστημονικές εργασίες.

Από το 2010 έως σήμερα δημοσιεύτηκαν 22 εργασίες από Έλληνες ερευνητές, που έχουν κεντρικό θέμα τους τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα. Από τις 22, οι 14 έχουν εκπονηθεί από ψυχιάτρους σε συνεργασία με ευρύτερο προσωπικό του τομέα ψυχικής υγείας⁹⁶. Τέσσερις εργασίες έχουν πραγματοποιηθεί από οικονομολόγους⁹⁷, δύο από ψυχολόγους⁹⁸, μία από βιολόγο⁹⁹ και μία από κοινωνιολόγο¹⁰⁰.

⁹⁶ Branias Charles C, Kastanaki Anastasia E, Michalodimitrakis Manolis, Tzougas John, Kranioti Elena, Theodorakis Pavlos, Carr Brendan, Douglas Wiebe, 2015, «The impact of economic austerity and prosperity events on suicide in Greece: a 30-year interrupted time-series analysis», στο *BMJ Open*, τμ. 5, <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2014-005619>. Christodoulou Christos, Efstathiou Vasiliki, Michopoulos Ioannis, Ferentinos Panagiotis, Korkoliakou Panagiota, Gkerekou Maria, Bouras Georgios, Papadopoulou Athanasia, Papageorgiou Charalambos, Douzenis Athanasios, 2016, «A case-control study of hopelessness and suicidal behavior in the city of Athens, Greece. The role of the financial crisis», στο *Psychology, Health & Medicine*, doi: 10.1080/13548506.2016.1164872. Fountoulakis Konstantinos, Savopoulos Christos, Prodromos Zannis, Apostolopoulou Martha, Fountoukidis Ilias, Kakaletsis Nikolaos, Kanellos Ilias, Dimellis Dimos, Hyphantis Thomas, Tsikerdekis Athanasios, Pompili Maurizio, Hatzitolios Apostolos, 2016, «Climate change but not unemployment explains the changing suicidality in Thessaloniki Greece (2000–2012)», στο *Journal of Affective Disorders* (193), Elsevier B.V., <http://dx.doi.org/10.1016/j.jad.2016.01.008>, σελ. 333-338. Kokkevi Anna, Rotsika Vassiliki, Arapaki Aggeliki, Richardson Clive, 2012, «Changes in associations between psychosocial factors and suicide attempts by adolescents in Greece from 1984 to 2007», στο *European Journal of Public Health*, Oxford University Press, doi:10.1093/eurpub/ckq160. Kontaxakis V., Papaslanis Th., Havaki-Kontaxaki B., Tsouvelas G., Giotakos O., Papadimitriou G.N., 2013, «Suicide in Greece: 2001–2011», *Psychiatriki* 24(3), σελ. 170-174. Paraschakis Antonios, Michopoulos Ioannis Christodoulou Christos, Koutsaftis Filippos, Lykouras Lefteris, Douzenis Athanasios, 2013a, «Characteristics of immigrant suicide completers in a sample of suicide victims from Greece», *International Journal of Social Psychiatry*, doi: 10.1177/0020764013496081. Paraschakis Antonios, Michopoulos Ioannis Christodoulou Christos, Koutsaftis Filippos, Lykouras Lefteris, Douzenis Athanasios, 2013b, «Switching Suicide Methods in Order to Achieve Lethality: A Study of Greek Suicide Victims», *Death Studies*, doi: 10.1080/07481187.2013.780111. Paraschakis Antonios, Michopoulos Ioannis, Christodoulou Christos, Koutsaftis Filippos, Lykouras Lefteris, Douzenis Athanasios, 2015a, «A 2-Year Psychological Autopsy Study of Completed Suicides in the Athens Greater Area, Greece», *Psychiatry Investig* 12(2), σελ. 212-217. Paraschakis Antonios, Michopoulos Ioannis, Christodoulou Christos, Koutsaftis Filippos, Douzenis Athanasios, 2015b, «Characteristics of suicide victims who had verbally communicated suicidal feelings to their family members», *Psychiatria Danubina* 27(3), Zagreb, Medicinska naklada, σελ. 230-235. Paraschakis Antonios, Michopoulos Ioannis, Christodoulou Christos, Koutsaftis Filippos, Lykouras Lefteris, Douzenis Athanasios, Vassilopoulou Konstantina, 2012, «Late onset suicide: Distinction between “young-old” vs. “old-old” suicide victims. How different populations are they?», *Archives of Gerontology and Geriatrics* 54, σελ. 136-139. Rachiotis George, Stuckler David, Mckee Martin, Hadjichristodoulou Christos, 2015, «What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants (2003-2012)», *BMJ Open*, doi: 10.1136/bmjopen-2014-007295. Theleritis Christos, Economou Marina, 2014, «Suicidality And Financial Crisis», στο *Pluralism in Psychiatry*, Medimond, σελ. 221-227. Vadoros Sotiris, Kavetsos Georgios, 2015, «Now or later? Understanding the etiologic period of suicide», *Preventive Medicine Reports* 2, doi: 10.1016/j.pmedr.2015.09.009, σελ. 809-811. Kondilis Elias, Ierodiakonou Ioanna, Ganava Magda, Giannakopoulos Stathis, Benos Alexis, 2013, «Suicide mortality and economic crisis in Greece: men’s Achilles’ heel», στο *Journal of Epidemiology and Community Health* (67), doi:10.1136/jech-2013-202499.

Δεκαεπτά έρευνες είναι ποσοτικής προσέγγισης, ενώ οι πέντε της επιστημονικής ομάδας του Paraschakis υιοθετούν την μέθοδο της ψυχολογικής αυτοψίας. Πρόκειται για τις πρώτες εφαρμογές αυτής της μεθόδου στην Ελλάδα, την οποία πρότεινε ο αυτοκτονολόγος Edwin S. Schneidman και αφορά την συλλογή πληροφοριών του αυτόχειρα τόσο από τα ιατροδικαστικά αρχεία, όσο και από το στενό του περιβάλλον, καθώς πραγματοποιούνται συνεντεύξεις συγγενών, συνήθως μετά το πέρας 2 μηνών από το συμβάν και πριν τον έναν χρόνο, με σκοπό την καλύτερη οικοδόμηση ενός εξατομικευμένου αυτοκτονικού προφίλ¹⁰¹.

Με την παραπάνω μέθοδο, οι ερευνητές εξέτασαν τα αυτοκτονικά συμβάντα στην Αθήνα από τον Νοέμβριο του 2007 έως τον Οκτώβριο του 2009, με βάση τα στοιχεία της Ιατροδικαστικής Υπηρεσίας Αθηνών. Εξετάστηκαν συνολικά 335 περιπτώσεις, εκ των οποίων οι 250 αφορούσαν άνδρες και οι 85 γυναίκες. Σύμφωνα με τους ερευνητές, περισσότερο πλήττονται άνδρες χωρισμένοι ή άγαμοι και κυρίως οι συνταξιούχοι και οι άνεργοι¹⁰². 121 αυτόχειρες του διαθέσιμου δείγματος είχαν αποκαλύψει άμεσα ή έμμεσα τα αυτοκτονικά τους σχέδια στο συγγενικό τους περιβάλλον. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν άνδρες ηλικιωμένοι, λιγότερο μορφωμένοι, συνήθως χωρισμένοι και με ασθενέστερη σωματική και ψυχική υγεία συγκριτικά με εκείνους που δεν επικοινωνήσαν τα σχέδιά τους¹⁰³. 59 είχαν αποπειραθεί στο παρελθόν να αυτοκτονήσουν κυρίως με την μέθοδο της δηλητηρίασης και του κοψίματος των φλεβών, ενώ παρατηρείται αλλαγή σε πιο

⁹⁷ Antonakakis Nikolaos, 2013, «Fiscal Austerity, Unemployment and Suicide Rates in Greece», στο Munich Personal RePEc Archive: mpra.ub.uni-muenchen.de/45198/. Antonakakis Nikolaos, Collins Alan, 2014, «The impact of fiscal austerity on suicide: On the empirics of a modern Greek tragedy», στο *Social Science & Medicine* 112, σελ. 39-50. Antonakakis Nikolaos, Collins Alan, 2015, «The impact of fiscal austerity on suicide mortality: Evidence across the 'Eurozone periphery'», στο *Social Science & Medicine* 145, σελ. 63-78. Drydakos Nick, 2015, «The effect of unemployment on self-reported health and mental health in Greece from 2008 to 2013: A longitudinal study before and during the financial crisis», στο *Social Science & Medicine* 128, σελ. 43-51.

⁹⁸ Tsounis Andreas, 2013, «Η σχέση της ανεργίας με την κατάθλιψη και τις αυτοκτονίες: η "κλινική" αντανάκλαση της οικονομικής κρίσης», *Τετράδια Ψυχιατρικής* 122, σελ. 24-32. Kavalidou Katerina, 2013, «Suicidal thoughts and attitudes towards suicide among medical and psychology students in Greece», *Suicidology Online* 4, σελ. 4-11.

⁹⁹ Giotakos Orestis, Nisianakis Paul, Tsouvelas George, Giakalou Vera-Varvara, 2013, «Lithium in the Public Water Supply and Suicide Mortality in Greece», *Biological Trace Element Research*, DOI: 10.1007/s12011-013-9815-4

¹⁰⁰ Alexopoulos Evangelos C., Kavalidou Katerina, Messolora Fani, 2015, «Suicide Mortality Across Broad Occupational Groups in Greece: A Descriptive Study», *Safety and Health at Work*, dx.doi.org/10.1016/j.shaw.2015.09.004.

¹⁰¹ Paraschakis Antonios και συν., 2015b, «Characteristics of suicide victims who had verbally communicated suicidal feelings to their family members», *ό.π.*, σελ. 230.

¹⁰² Paraschakis Antonios και συν., 2015a, «A 2-Year Psychological Autopsy Study of Completed Suicides in the Athens Greater Area, Greece», *ό.π.*, σελ. 213-214.

¹⁰³ Paraschakis Antonios και συν., 2015b, «Characteristics of suicide victims who had verbally communicated suicidal feelings to their family members», *ό.π.*, σελ. 231-232.

βίαιες και αποτελεσματικές μεθόδους, όπως η πτώση από ύψος και ο απαγχονισμός, κατά την δεύτερη απόπειρα¹⁰⁴.

53 υποθέσεις από το δείγμα αφορούσαν μετανάστες (41 άνδρες και 12 γυναίκες). Οι περισσότεροι ήταν πρώτης γενιάς ή είχαν γεννηθεί στο εξωτερικό και ανήκαν στις μικρότερες κοινότητες της Αθήνας. Αναλογικά με τον πληθυσμό, το μεγαλύτερο ποσοστό αυτοκτονίας παρουσίασε η μειονότητα του Κουβέιτ (ένας από σύνολο 11, ήτοι 9,1%). Έπονται οι μειονότητες των Σομαλών (ένας από τους 15 - 6,7%) και των Αφγανών (δύο από τους 225 - 0,9%). Συνήθως είναι πιο νέοι από τους Έλληνες αυτόχειρες, άνεργοι και με ιστορικό κατάχρησης αλκοόλ. Τους χαμηλότερους δείκτες παρουσίασαν οι πολυπληθέστερες κοινότητες μεταναστών της Αθήνας, όπως οι Αιγύπτιοι (0,01%), οι Ουκρανοί (0,01%) και κυρίως οι Αλβανοί (0,006%), γεγονός που οδηγεί τους μελετητές να εξάρουν την «σημασία της κοινωνικής συνοχής και των ωφελημάτων του ανήκειν σε μια μεγάλη κοινότητα»¹⁰⁵.

Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να κάνουμε μια παρένθεση και να θυμηθούμε τη λειτουργία της κοινωνικής αναγνώρισης. Τα ευρήματα αυτά, ενισχύουν τη θέση μας, ότι ο αποκλεισμός της μειονοτικής ομάδας ως ομάδας, από την κυρίαρχη πλειονότητα, είναι ικανός να αναπτύξει στην μειονότητα ανταντακλαστικά αλληλεγγύης και συνοχής, τα οποία θα σώσουν το άτομο από την αυτοκτονία. Το αναγνωρίζουν, όμως, προηγείται του ανήκειν, αφού η ομάδα πρέπει να αναγνωρίσει το άτομο ως άξιο να βρίσκεται στους κόλπους της, προτού το ενσωματώσει. Από την άλλη, οι ολιγομελείς και νεοπαγείς μειονοτικές ομάδες των μεταναστών από το Κουβέιτ, των Σομαλών και των Αφγανών, δεν έχουν προλάβει να αυτοαναγνωριστούν ως ομάδα, με αποτέλεσμα να ματαιώνονται ως άτομα και να είναι περισσότερο επιρρεπείς στην αυτοκτονία.

Οδηγούμαστε, έτσι, στην προσθήκη άλλων δύο συνιστωσών στη λειτουργία της κοινωνικής αναγνώρισης, το μέγεθος της ομάδας και της αυτοαναγνώρισης, δηλαδή της συνείδησης της ομάδας ότι αποτελεί ομάδα. Μπορεί η κυρίαρχη πλειονότητα να αποκλείει τους Σομαλούς ως ομάδα, ωστόσο ενδέχεται το μέγεθος της ομάδας τους να μην τους επιτρέπει να αναπτύξουν συνείδηση ομάδας, ήτοι να αυτοαναγνωριστούν ως ξεχωριστή ομάδα και να αναπτύξουν συνοχή, με αποτέλεσμα να ματαιώνονται ως

¹⁰⁴ Paraschakis Antonios και συν., 2013b, «Switching Suicide Methods in Order to Achieve Lethality: A Study of Greek Suicide Victims», ό.π.

¹⁰⁵ Paraschakis Antonios και συν., 2013a, «Characteristics of immigrant suicide completers in a sample of suicide victims from Greece», ό.π.

μεμονωμένα άτομα επιρρεπή στην αυτοκτονία. Από την άλλη, ίσως το μέγεθος της ομάδας πολυπληθών μειονοτήτων, όπως οι Αλβανοί, οδήγησε στην αυτοαναγνώρισή τους ως ομάδα με ιδιαίτερα συμφέροντα και ανέπτυξαν εξαιρετικά δίκτυα αλληλεγγύης.

Το γεγονός, όμως, ότι και η κυρίαρχη πλειονότητα είναι επιρρεπής στην αυτοκτονία, μας κάνει να υποψιαζόμαστε, ότι η επίδραση του μεγέθους της ομάδας παύει από ένα σημείο κι έπειτα. Από τη στιγμή που η πλειονότητα γίνει κυρίαρχη, οποιαδήποτε αύξηση στο μέγεθός της παύει να συμβάλλει στην αυτοαναγνώρισή της ως ομάδα, με αποτέλεσμα να φθίνουν τα δίκτυα συνοχής και αλληλεγγύης και τα μέλη της να αυτοαναγνωρίζονται ως άτομα πλέον, επιρρεπή στην αυτοκτονία. Ίσως, θα πρέπει να φανταστούμε την επίδραση του μεγέθους της ομάδας σαν ένα σχήμα ανεστραμμένου U, όπου κάθε μονάδα αύξησης μεγέθους συμβάλλει θετικά στην αυτοαναγνώριση της ομάδας, ενώ μετά το σημείο καμπής, όταν η ομάδα γίνει πλέον πλειονότητα και δη κυρίαρχη, περαιτέρω αύξηση στο μέγεθός της δεν συμβάλλει στην αυτοαναγνώρισή της ως ομάδας, αλλά αρχίζει η εξατομίκευση των μελών της.

Επιστρέφοντας στην επισκόπηση, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα συμπεράσματά τους αναφορικά με τους ηλικιωμένους αυτόχειρες. Το 35% του δείγματός τους (118 άτομα) ήταν ηλικίας 60-97 ετών. Παρατήρησαν ότι οι χήροι ηλικιωμένοι άνω των 75 ετών έχουν αυξημένες πιθανότητες να αυτοκτονήσουν, γεγονός που συμφωνεί με τα στοιχεία μας (βλέπε παραπάνω: διάγραμμα 5 και 6), ενώ το διαζύγιο πλήττει κυρίως τους ηλικιωμένους 60-74 ετών. Το γεγονός αυτό τους οδηγεί στην υπόθεση της σημαντικότητας της συντροφιάς στην τρίτη ηλικία. Εντύπωση τους προκάλεσε επίσης το γεγονός ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό του δείγματος (12,4%) είχε νοσηλευτεί σε ψυχιατρικό ίδρυμα έως 12 μήνες πριν την πράξη, ενώ το 65,2% είχε ψυχιατρικό ιστορικό, με την κατάθλιψη να ανέρχεται στο 81,1%. Αυτό το παράδοξο το ανάγουν στο στίγμα που επιφέρει μια νοσηλεία σε ψυχιατρείο και στην επακόλουθη άρνηση ψυχιατρικής βοήθειας, τόσο από τον χρήζοντα βοήθειας, όσο κι από τους συγγενείς του¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Paraschakis Antonios και συν., 2012, , “Late onset suicide: Distinction between “young-old” vs. “old-old” suicide victims. How different populations are they?”, ό.π. σελ. 137-138.

Μία έρευνα βασισμένη σε ερωτηματολόγιο αφορά τις αντιλήψεις Ελλήνων φοιτητών ιατρικής και ψυχολογίας για την αυτοκτονία¹⁰⁷. Τα ευρήματα είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα αφού προκύπτει πως οι περισσότεροι φοιτητές ιατρικής, και κυρίως οι άνδρες, θεωρούν την αυτοκτονία αποτέλεσμα ψυχικής ασθένειας και ηθικά κακή πράξη, ενώ της ψυχολογίας ως προσωπική επιλογή/δικαίωμα.

Η μοναδική έρευνα, προερχόμενη από τον τομέα των κοινωνικών επιστημών, εξετάζει τη σχέση της αυτοκτονίας αναφορικά με τους διάφορους επαγγελματικούς τομείς¹⁰⁸. Με βάση τις καταγεγραμμένες αυτοκτονίες από το 2000 έως το 2009, οι συγγραφείς καταλήγουν στο ότι πιο επιρρεπείς στην αυτοκτονία είναι οι άνδρες των ενόπλων δυνάμεων, οι υπάλληλοι του τομέα υπηρεσιών, εξιδεικευμένοι αγρότες και ψαράδες και ανειδίκευτοι εργάτες. Παράλληλα, παρατηρείται αύξηση της αυτοκτονικής τάσης μέσα την δεκαετία από νεαρές γυναίκες σε υψηλά ιστάμενες θέσεις εργασίας.

Άλλη μία ιδιαίτερη έρευνα από τον τομέα της βιολογίας αφορά την σχέση της αυτοκτονίας με τα επίπεδα λιθίου στο πόσιμο νερό¹⁰⁹. Σε χώρες όπως η Ιαπωνία, η Αυστρία και στην πολιτεία του Τέξας έχει παρατηρηθεί ότι τα υψηλά επίπεδα λιθίου στο νερό έχουν αρνητική επίδραση στις τάσεις αυτοκτονίας. Στην προκείμενη έρευνα, οι μελετητές ανέλυσαν 149 δείγματα πόσιμου νερού από 34 νομούς της Ελλάδας και τα αντιπαραέβαλαν με τις τοπικές αυτοκτονίες κατά την περίοδο 1999-2010. Τα συμπεράσματά τους επιβεβαιώνουν και στη χώρα μας τις θετικές επιπτώσεις του λιθίου στην ψυχική υγεία και την αντιστρόφως ανάλογη σχέση του με τις αυτοκτονίες.

Σε όλες τις υπόλοιπες έρευνες, τόσο των ψυχιάτρων, όσο και των οικονομολόγων, η οικονομική κρίση παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο. Όλοι συμφωνούν ότι τα μέτρα λιτότητας και η επακόλουθη αύξηση της ανεργίας έχουν επηρεάσει αρνητικά την ψυχική υγεία, κυρίως των οικονομικά ενεργών ανδρών ηλικίας 20-59 ετών¹¹⁰. Σύμφωνα μάλιστα με τον Κονδύλη: «εξαιτίας της ανεργίας, η αυτοπεποίθηση των

¹⁰⁷ Kavalidou Katerina, 2013, «Suicidal thoughts and attitudes towards suicide among medical and psychology students in Greece», ό.π.

¹⁰⁸ Alexopoulos Evangelos C. και συν., 2015, «Suicide Mortality Across Broad Occupational Groups in Greece: A Descriptive Study», ό.π.

¹⁰⁹ Giotakos Orestis και συν., 2013, «Lithium in the Public Water Supply and Suicide Mortality in Greece», ό.π.

¹¹⁰ Rachiotis George και συν., 2015, «What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants (2003-2012)», ό.π.

ανδρών στην Ελλάδα πέφτει και γίνονται επιρρεπείς στην αυτοκαταστροφή¹¹¹». Βέβαια δεν εξαιρούνται ούτε οι μεγαλύτεροι άνδρες ηλικίας 45-89 ετών¹¹², ενώ παράλληλα, ο Χριστοδούλου θα τονίσει ότι με την αύξηση της ηλικίας, αυξάνεται η απελπισία, άρα και η αυτοκτονικότητα¹¹³. Ούτε οι γυναίκες μένουν ανεπηρέαστες από την κρίση και μάλιστα ο Δρυδάκης θα παρατηρήσει ότι λόγω της ανεργίας, η ψυχοσωματική υγεία των γυναικών είναι που επηρεάστηκε χειρότερα από των ανδρών, την περίοδο 2010-2015¹¹⁴.

Μοναδική παραφωνία, η οποία προβληματοποιεί την θετική συσχέτιση ανεργίας-αυτοκτονίας αποτελεί η εργασία των Φουντουλάκη και συν. Αυτή η έρευνα εστιάζει στην συσχέτιση της κλιματικής αλλαγής με τις αυτοκτονίες στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Αντιπαραθέτοντας τις τιμές της θερμοκρασίας και των επιπέδων των βροχοπτώσεων με την τοπική ανεργία και τους δείκτες αυτοκτονίας της πόλης, κατά την περίοδο 2000-2012, οι συγγραφείς καταλήγουν στο ότι οι κλιματικές συνθήκες μπορεί να είναι πιο σημαντικοί παράγοντες από τις κοινωνικοοικονομικές, αφού οι ανδρικές αυτοκτονίες στην Θεσσαλονίκη σχετίζονται περισσότερο με την θερμοκρασία και όχι τόσο με την τοπική ανεργία, ενώ το αντίστροφο ισχύει για τις γυναίκες¹¹⁵.

Σημαντική είναι η συμβολή της έρευνας των Βρανά και συν. Πρόκειται για την πρώτη μελέτη της αυτοκτονίας στην Ελλάδα, η οποία εκτείνεται σε βάθος τριάντα χρόνων (1983-2012). Η έμφαση δίδεται και εδώ στην συσχέτιση οικονομικής κρίσης και αυτοκτονίας. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 1983-2012 εντόπισαν 12 συμβάντα οικονομικής κρίσης: 8 λιτότητας και 4 ευμάρειας. Σκοπός είναι να εξεταστούν οι διακυμάνσεις του δείκτη της αυτοκτονίας παράλληλα με αυτές τις κρίσεις.

Σύμφωνα με τα στοιχεία τους, την περίοδο 1983-2012 συνέβησαν 11505 αυτοκτονίες, εκ των οποίων οι 9079 αφορούσαν άνδρες και οι 2426 γυναίκες. Ο πιο θανάσιμος μήνας ήταν ο Ιούλιος του 2012 με 64 αυτοκτονίες και έπεται ο Μάιος του

¹¹¹ Kondilis Elias και συν., 2013, «Suicide mortality and economic crisis in Greece: men's Achilles' heel», ό.π.

¹¹² Antonakakis Nikolaos, 2013, «Fiscal Austerity, Unemployment and Suicide Rates in Greece», ό.π. · Antonakakis Nikolaos, Collins Alan, 2014, «The impact of fiscal austerity on suicide: On the empirics of a modern Greek tragedy», ό.π. · Kontaxakis V. και συν., 2013, «Suicide in Greece: 2001–2011», ό.π.

¹¹³ Christodoulou Christos και συν., 2016, «A case-control study of hopelessness and suicidal behavior in the city of Athens, Greece. The role of the financial crisis», ό.π.

¹¹⁴ Drydakakis Nick, 2015, «The effect of unemployment on self-reported health and mental health in Greece from 2008 to 2013: A longitudinal study before and during the financial crisis», ό.π., σελ. 49.

¹¹⁵ Fountoulakis Konstantinos και συν., 2016, «Climate change but not unemployment explains the changing suicidality in Thessaloniki Greece (2000–2012)», ό.π. σελ. 333.

ίδιου έτους με 62. Οι λιγότερο θανάσιμοι μήνες ήταν ο Φεβρουάριος του 1983 και ο Νοέμβριος του 1989 με 14 αυτοκτονίες ο καθένας.

Για τους ερευνητές, την μεγαλύτερη επίδραση είχε η δεύτερη σειρά μέτρων λιτότητας, η οποία εξαγγέλθη τον Ιούνιο του 2011, οπότε παρατηρείται αύξηση στις αυτοκτονίες της τάξης του 35,7%, συγκριτικά με τον μέσο μηνιαίο όρο αυτοκτονιών του 11,2 κατοίκων ανά 100.000. Ενώ, έπεται σε σημαντικότητα το συμβάν της αυτοκτονίας του συνταξιούχου στο Σύνταγμα τον Απρίλιο του 2012¹¹⁶. Μάλιστα οι μελετητές υποψιάζονται πιθανή επίδραση των ΜΜΕ στην πυροδότηση των αυτοκτονιών, λόγω της μεγάλης προβολής που έλαβε. Η μεγαλύτερη μείωση αυτοκτονιών, της τάξης του 27,1% συγκριτικά με τον μέσο μηνιαίο όρο, παρατηρήθηκε τον Ιανουάριο του 2002, όταν η Ελλάδα μπήκε στην ισοτιμία του Ευρώ¹¹⁷.

Εν τέλει οι ερευνητές καταλήγουν στο ότι: *η στατιστικά σημαντική φύση των ανδρικών αυτοκτονιών του Οκτωβρίου του 2008 (όταν ξεκινάει η οικονομική κρίση) και του Ιουνίου του 2011 αναδεικνύει τον συστηματικό και διαρκή αντίκτυπο των προγραμμάτων λιτότητας στην εθνική οικονομία και την δημόσια υγεία*¹¹⁸.

2.2.3 Συμπεράσματα

Εξετάζοντας πανοραμικά την μέχρι τώρα ελληνική επιστημονική έρευνα περί αυτοκτονίας είναι φανερό πως η οικονομική κρίση πυροδότησε το ενδιαφέρον για την ενασχόληση με το θέμα. 11 από τις 22 έρευνες που διεξήχθησαν από το 2010 μέχρι σήμερα έχουν στον τίτλο τους και την «οικονομική κρίση», ενώ οι υπόλοιπες την αναφέρουν εντός.

Με ελάχιστες εξαιρέσεις, η πρόσφατη συζήτηση θα μπορούσε να συνοψισθεί ως εξής: *η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, που παίρνει τη μορφή ανεργίας και περικοπών εισοδημάτων, αυξάνει τις ψυχικές ασθένειες (κυρίως την κατάθλιψη), των οποίων μια*

¹¹⁶ Το φαινόμενο αυτό είναι γνωστό στη βιβλιογραφία ως *corycat suicide* ή *σύνδρομο του Βέρθερον*, κατά το οποίο με τη δημοσίευση αυτοκτονικών περιστατικών και δη προσώπων υψηλής αναγνωσιμότητας (celebrities) στα ΜΜΕ, προκαλούνται εξαιρετικά πολλές αυτοκτονίες σε σύντομο χρονικό διάστημα σε έναν ορισμένο τόπο. Εξαιτίας αυτού του φαινομένου, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας εξέδωσε το 2000 οδηγία να μη συζητούνται ευρέως οι αυτοκτονίες από τα ΜΜΕ. Ενδεικτικά για το φαινόμενο αυτό βλέπε: Stack S., 2003, «Media coverage as a risk factor in suicide», στο *J Epidemiol Community Health* 57:238–240.

¹¹⁷ Branias Charles C, 2015, «The impact of economic austerity and prosperity events on suicide in Greece: a 30-year interrupted time-series analysis», ό.π., σελ. 4.

¹¹⁸ Ό.π. σελ. 8-9.

εκδήλωση αποτελεί και η αυτοκτονία. Σε αυτό το συμπέρασμα συμβάλλει και η πρωτοκαθεδρία των ψυχιάτρων στην συζήτηση, οι οποίοι καλύπτουν πάνω από το 55% της δημοσιευμένης έρευνας.

Μπορούμε εδώ να αναδείξουμε ορισμένα αδιέξοδα της συγκεκριμένης αντίληψης. Για παράδειγμα, η πιο εκτεταμένη εργασία, αυτή των Βρανά και συν. καταλήγει στην ισχυρή συσχέτιση της οικονομικής κρίσης με τις αυτοκτονίες, αφού παρατηρούν έξαρση του φαινομένου κατά την έναρξή της (Οκτώβριος 2008) και κατά την εξαγγελία του δεύτερου πακέτου μέτρων λιτότητας τον Ιούνιο του 2011. Ωστόσο, είναι δυνατόν οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης να γίνουν αισθητές τον ίδιο ακριβώς μήνα με την έκρηξή της ή με την εξαγγελία των μέτρων και μάλιστα, σε τέτοιο βαθμό που να πυροδοτήσουν αυτοκτονίες; Αν στην Ελλάδα συνέβαινε ξαφνική χρεοκοπία, κάτι τέτοιο θα ήταν κατανοητό, αλλά από το 2010 η Ελλάδα βρίσκεται σε καθεστώς ελεγχόμενης χρεοκοπίας.

Μήπως θα πρέπει να αναζητήσουμε αλλού την αφορμή των αυτοκτονιών; Τις υποψίες μας κινεί το εύρημα της ίδιας έρευνας, που αφορά την πυροδότηση των αυτοκτονιών τον Απρίλιο του 2012, μετά την δημόσια αυτοκτονία του συνταξιούχου στο Σύνταγμα. Οι μελετητές υποπτεύονται πιθανή συσχέτιση του γεγονότος με την έκταση που έλαβε το θέμα στα ΜΜΕ. Μήπως ισχύει το ίδιο και για τα άλλα κύματα αυτοκτονιών; Ιδίως με την ψήφιση του δεύτερου πακέτου μέτρων λιτότητας, η χώρα βρισκόταν σε αναβρασμό και στο κέντρο της Αθήνας έλαβαν χώρα πολλές συγκεντρώσεις, αλλά και επεισόδια. Ενδέχεται η έξαρση των αυτοκτονιών να ήταν αποτέλεσμα της περιρρέουσας αβεβαιότητας και του πολεμικού κλίματος που καλλιεργείτο κυρίως από τα μεγάλα κανάλια και όχι τόσο των χειροπιαστών συνεπειών των υπό ψήφιση μέτρων λιτότητας «στην τσέπη των πολιτών». Ωστόσο, αυτή η υπόθεση δεν μπορεί να τεκμηριωθεί αφού η επιστημονική έρευνα δεν έχει εξετάσει τον ρόλο των ΜΜΕ και την σχέση του με τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα.

Ένας άλλος προβληματισμός που μπορούμε να διατυπώσουμε εδώ, αφορά την συσχέτιση ανεργίας και αυτοκτονίας. Αν η αύξηση της ανεργίας είναι η βασική αιτία της αύξησης των αυτοκτονιών (αν και υπάρχουν χώρες όπου δεν έχει παρατηρηθεί τέτοια συσχέτιση¹¹⁹) και δεδομένου ότι η ανεργία, η οποία είναι υψηλότερη στις γυναίκες διαχρονικά, έχει επηρεάσει χειρότερα την ψυχική τους υγεία από τους

¹¹⁹ Tsounis Andreas, 2013, «Η σχέση της ανεργίας με την κατάθλιψη και τις αυτοκτονίες: η "κλινική" αντανάκλαση της οικονομικής κρίσης», ό.π., σελ. 29.

άνδρες¹²⁰, τότε πώς εξηγούνται τα εξίσου διαχρονικά χαμηλά επίπεδα των αυτοκτονιών των γυναικών; Μήπως θα πρέπει να αναζητήσουμε άλλους εξηγητικούς παράγοντες της αυτοκτονίας, πέραν της ανεργίας και της ψυχικής ασθένειας;

Επίσης, δεν είναι δυνατόν να σκεφτούμε την αυτοκτονία πέραν της ψυχικής ασθένειας; Ας θυμηθούμε τα συμπεράσματα του Ντυρκάιμ για την σχέση ψυχασθένειας και αυτοκτονίας:

Μια κοινωνία δεν εξαρτά τον αριθμό των αυτόχειρών της από το εάν έχει περισσότερους ή λιγότερους ψυχοπαθείς ή αλκοολικούς. Μολονότι οι διάφορες μορφές του εκφυλισμού αποτελούν ένα εξαιρετικά πρόσφορο ψυχολογικό πεδίο δράσης των αιτών που μπορούν να οδηγήσουν έναν άνθρωπο στην αυτοκτονία, ο εκφυλισμός καθαυτός δεν αποτελεί μια από αυτές τις αιτίες. Μπορούμε να παραδεχθούμε κάτω από ταυτόσημες περιπτώσεις ότι ο εκφυλισμένος είναι πιο πρόσφορος ν' αυτοκτονήσει από τον υγιή άνθρωπο· αλλά δεν το κάνει αναγκαστικά εξαιτίας αυτής της κατάστασης. Η δυνατότητα αυτή γίνεται αποτελεσματική μόνο με την ενέργεια άλλων παραγόντων που πρέπει να διερευνήσωμε.¹²¹

Γενικά έχουμε την τάση να θεωρούμε ψυχικά ασθενή όποιον επιθυμεί τον θάνατό του. Αυτή η αντίληψη φαίνεται να επικυρώνεται και από την επιστημονική γραμματεία. Ωστόσο, θα δούμε πολλές φορές ψυχικά ασθενείς να προσκολλώνται με πάθος στη ζωή. Μήπως θα έπρεπε να αμφισβητήσουμε και αυτή την αυτονόητη σύνδεση ψυχικής ασθένειας με την αυτοκτονία;

Μέχρι να προχωρήσει και σε αυτή την κατεύθυνση η ελληνική επιστημονική έρευνα, πρέπει να πούμε ότι προς το παρόν βρίσκεται σε εμβρυώδη κατάσταση. Η συζήτηση άρχισε να οξύνεται από το 2010 και μετά, ωστόσο μοιάζει ως εάν η οικονομική κρίση να δεσμεύει την φαντασία των επιστημόνων. Αναμένουμε και άλλες έρευνες που θα ασχολούνται με βιολογικούς και κλιματικούς παράγοντες. Επίσης, θα πρέπει και η κοινωνιολογία να ισχυροποιήσει την παρουσία της στην συζήτηση. Σε τελική ανάλυση, όλοι θα συμφωνήσουν ότι η αυτοκτονία είναι ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο, επομένως δεν μπορεί να ανάγεται μόνο σε οικονομικούς και ψυχικούς παράγοντες. Είναι το ίδιο παράλογο με το να λέμε ότι το να επιθυμεί κάποιος να ζει είναι αποτέλεσμα οικονομικής ευμάρειας και ψυχικής υγείας. Μήπως όμως, αγγίξαμε έτσι, μέσω του κόμβου νοσηματοδοτήσεων της

¹²⁰ Drydakis Nick, 2015, «The effect of unemployment on self-reported health and mental health in Greece from 2008 to 2013: A longitudinal study before and during the financial crisis», ό.π. σελ. 49.

¹²¹ Durkheim Emile, [1897], *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, ό.π., σελ. 64.

αυτοκτονίας, την κυρίαρχη αντίληψη περί ζωής και θανάτου των Ελλήνων επιστημόνων στην αυγή του 21^{ου} αιώνα; Στη συνέχεια εξετάζουμε τους δύο βασικούς πυλώνες, όπου εδράζεται η αντίληψή τους, δηλαδή της κατάθλιψης και της ανεργίας.

2.3 Το πρόβλημα της κατάθλιψης

Είναι γενικά παραδεκτό ότι η βασική ψυχική ασθένεια που οδηγεί στην αυτοκτονία είναι η κατάθλιψη. Ωστόσο, τι είναι η κατάθλιψη; Η επικρατέστερη επιστημονική άποψη συναινεί στο ότι πρόκειται για βιολογική νόσο¹²², με τρεις βασικούς τύπους: την μείζονα κατάθλιψη, τη δυσθυμία και τη διπολική διαταραχή. Έπεται ότι βιολογική θα είναι και η αντιμετώπισή της, γι' αυτό και απασχολεί ολόκληρο τον κλάδο της ιατρικής και όχι μόνο της ψυχιατρικής.

Σύμφωνα με το Διαγνωστικό και Στατιστικό Εγχειρίδιο Ψυχικών Διαταραχών (DSM-5), τα κύρια συμπτώματα της μείζονος κατάθλιψης είναι τα εξής: 1) καταθλιπτική διάθεση κατά το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας, 2) μεγάλη ελάττωση του ενδιαφέροντος ή της ευχαρίστησης για όλες ή σχεδόν όλες τις δραστηριότητες, 3) σημαντική μείωση ή αύξηση του βάρους (πάνω από 5% σε ένα μήνα) ή αυξομειώσεις στην όρεξη σχεδόν καθημερινά, 4) αϋπνία ή υπερπνία σχεδόν καθημερινά, 5) ψυχοκινητική αναστολή ή παρόρμηση σχεδόν καθημερινά, 6) αίσθημα κούρασης καθημερινά, 7) αισθήματα απαξίωσης ή υπερβολικής ενοχής, 8) ελαττωμένη ικανότητα σκέψης ή συγκέντρωσης, 9) αυτοκτονικός ιδεασμός ή απόπειρα αυτοκτονίας με ή χωρίς πλάνο. Για να τεθεί η διάγνωση της μείζονος κατάθλιψης απαιτούνται τουλάχιστον πέντε από τα παραπάνω συμπτώματα να έχουν διάρκεια πάνω από δύο εβδομάδες, με κύρια έμφαση στα δύο πρώτα¹²³.

Για τη διάγνωση της δυσθυμίας, ή αλλιώς της επίμονης (persistent) καταθλιπτικής διαταραχής, απαιτείται η επιμονή της καταθλιπτικής διάθεσης για πάνω από δύο χρόνια στους ενήλικες ή για τουλάχιστον ένα χρόνο σε παιδιά ή ανήλικους. Επίσης, μέσα στο παραπάνω διάστημα θα πρέπει να έχει παρατηρηθεί επιμονή για πάνω από δύο μήνες των εξής συμπτωμάτων: 1) ανορεξία ή βουλιμία, 2) αϋπνία ή υπερπνία, 3) χαμηλή ενέργεια ή κούραση, 4) χαμηλή αυτοεκτίμηση, 5) αδυναμία συγκέντρωσης ή λήψης αποφάσεων, 6) αισθήματα απελπισίας¹²⁴.

¹²² Βάρβογλη Λ., 2006, *Ερευνώντας τους λαβυρίνθους του εγκεφάλου*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη Α.Ε., σελ. 425.

¹²³ American Psychiatric Association, 2013, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*, 5th ed, American Psychiatric Publishing, Washington DC, London, England, σελ. 160-161

¹²⁴ Ο. π. σελ. 168

Η διπολική διαταραχή είναι η νέα ονομασία της μανιοκατάθλιψης κι αποτελείται από δύο τύπους. Στον πρώτο τύπο (bipolar I), παρουσιάζεται μανιακό επεισόδιο, ήτοι μια έντονη κι ευερέθιστη διάθεση, η οποία επιμένει για το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας για πάνω από μια εβδομάδα και εμφανίζει τα εξής συμπτώματα: 1) αυξημένη αυτοπεποίθηση και μεγαλομανία, 2) μειωμένη ανάγκη για ύπνο, 3) υπερβολική φλυαρία, 4) ασυναρτησία σκέψεων, 5) απόσπαση προσοχής, 6) υπερδραστηριότητα (κοινωνική, εργασιακή ή σεξουαλική) ή ψυχοκινητική παρόρμηση (συνήθως άσκοπη), 7) έντονη εμπλοκή σε δραστηριότητες με υψηλή πιθανότητα επώδυνων συνεπειών (αναφέρονται ενδεικτικά η καταναλωτική μανία, η σεξουαλική αδιακρισία και οι ανόητες (foolish) επιχειρηματικές επενδύσεις, όχι όμως η απόπειρα αυτοκτονίας)¹²⁵. Για τη διάγνωση της διπολικής διαταραχής I είναι απαραίτητο το μανιακό επεισόδιο να προηγείται ή να ακολουθείται από υπομανιακά (θα δούμε στη συνέχεια τα χαρακτηριστικά τους) ή μείζονα καταθλιπτικά επεισόδια, τα συμπτώματα των οποίων παραθέσαμε παραπάνω.

Στον δεύτερο τύπο διπολικής διαταραχής (bipolar II) παρατηρείται υπομανιακό επεισόδιο. Τα συμπτώματά του είναι ακριβώς τα ίδια με εκείνα του μανιακού επεισοδίου, ωστόσο δεν είναι τόσο έντονα, ώστε να προκαλέσουν σοβαρή κοινωνική ή εργασιακή δυσλειτουργία και διαρκούν τουλάχιστον τέσσερις συνεχόμενες μέρες. Κι εδώ, για τη διάγνωση της διπολικής διαταραχής II απαιτείται να πληρούνται τα κριτήρια του υπομανιακού και του μείζονος καταθλιπτικού επεισοδίου¹²⁶.

Για την εξήγηση των αιτιών που προκαλούν την κατάθλιψη η βασική επιστημονική μελέτη εστιάζει στους νευροχημικούς παράγοντες. Η υπόθεση της *μονοαμινεργικής ανεπάρκειας*, υποστηρίζει ότι η κατάθλιψη οφείλεται στην «ανεπαρκή λειτουργία των νορεπινεφρινεργικών και σεροτονινεργικών απολήξεων». Επίσης, η υπόθεση των *βιολογικών μεταβολών* ανάγει την κατάθλιψη «στις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της νορεπινεφρίνης και 5-HT στη συναπτική σχισμή των αντίστοιχων συνάψεων» και η υπόθεση της *αυτορρύθμισης των υποδοχέων* εντοπίζει την κατάθλιψη στις μοριακές βιοχημικές διεργασίες¹²⁷.

Υποστηρίζεται ότι οι βασικοί νευροδιαβιβαστές που παίζουν το σημαντικότερο ρόλο στην εκδήλωση της κατάθλιψης είναι η νοραδρεναλίνη και η σεροτονίνη. Οπότε, η ενίσχυση της νευροδιαβιβαστικής τους δραστηριότητας θα οδηγήσει στην

¹²⁵ Ο. π. σελ. 124

¹²⁶ Ο. π. σελ. 132-133

¹²⁷ Βάρβογλη Λ., 2006, *Ερευνώντας τους λαβυρίνθους του εγκεφάλου*, ό.π., σελ. 412-413

καταπολέμησή της. Γίνεται έτσι φανερό, ότι η αιτιότητα της κατάθλιψης ανάγεται στις εγκεφαλικές λειτουργίες. Κατ' επέκταση, η αυτοκτονία πρόκειται για την αυτοκαταστροφική εκείνη συμπεριφορά που προκαλείται από τη δυσλειτουργία των εγκεφαλικών συνάψεων.

Για τη θεραπεία της κατάθλιψης, η δημοφιλέστερη μέθοδος είναι η χορήγηση αντικαταθλιπτικών χαπιών, όπως τα τρικυκλικά ή οι πιο διαδεδομένοι σήμερα εκλεκτικοί αναστολείς επαναπρόσληψης σεροτονίνης (SSRIs). Τα χάπια αυτά έχουν την ικανότητα να επενεργούν απευθείας στις νευρωνικές συνάψεις και σε βάθος χρόνου ο ασθενής ενδέχεται να ανακουφιστεί από το ψυχικό άλγος.

Ωστόσο, η χορήγηση αντικαταθλιπτικών δε μοιάζει να είναι χωρίς προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα, δεν είναι σαφές το γιατί, ενώ επιδρούν άμεσα στις συνάψεις, το θεραπευτικό αποτέλεσμα εμφανίζεται μετά από τρεις έως έξι εβδομάδες, καθώς επίσης ένα μεγάλο ποσοστό καταθλίψεων δεν ανταποκρίνεται στην φαρμακευτική δράση¹²⁸. Παράλληλα, έχει παρατηρηθεί πως η χορήγησή τους σε παιδιά και εφήβους, ενδέχεται να αυξήσει την επιθετικότητα, αλλά και τις τάσεις αυτοκτονίας¹²⁹. Επιπλέον, η συνταγογράφησή τους είναι χαλαρή¹³⁰, γεγονός που θέτει σε αμφισβήτηση τόσο το αποτελεσματικό όσο και το ηθικό της όλης υπόθεσης. Επίσης, έχει υποστηριχθεί ότι και τα placebo χάπια είναι εξίσου αποτελεσματικά¹³¹.

Μάλιστα, ακόμη και η ίδια η υπόθεση, του πιο διάσημου νευροδιαβιβαστή, της σεροτονίνης, μοιάζει προβληματική. Το σκεπτικό πίσω από την σεροτονίνη ως αιτία της κατάθλιψης είναι το εξής: εφόσον λειτουργούν (αν κι όποτε) οι αναστολείς επαναπρόσληψης σεροτονίνης, αναδρομικά λέμε, ότι η σεροτονίνη είναι το κλειδί για την εξήγηση των αιτιών της κατάθλιψης. Όπως όμως πολύ έξυπνα επισημαίνουν οι Αμερικάνοι ψυχίατροι Lacasse και Leo, με αυτό το σκεπτικό θα έπρεπε να παραδεχτούμε και την πτώση των επιπέδων ασπιρίνης ως αιτία των πονοκεφάλων, αφού η ασπιρίνη λειτουργεί¹³². Ακόμη, επισημαίνουν, ότι δεν υπάρχει κάποιο

¹²⁸ Ο.π. σελ 412-413

¹²⁹ Gori Roland, Del Volgo Marie-Jose, 2015, «Από την κοινωνία της νόρμας στην διαχειριστική αντίληψη της φροντίδας», στο *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Νίκος, Σαμαρτζή Κυριακή, 2^η έκδοση, Πάτρα: Opportuna, σελ. 420

¹³⁰ Parascakis A, Michopoulos I., Christodoulou C., Koutsaftis F., Douzenis A., 2016, «Psychiatric Medication Intake in Suicide Victims: Gender Disparities and Implications for Suicide Prevention», στο *Journal of Forensic Sciences*, σελ. 2, doi: 10.1111/1556-4029.13195

¹³¹ Kirsch Irving, 2014, «Antidepressants and the Placebo Effect», στο *Zeitschrift fuer Psychologie*, 222(3): 128-134, doi: 10.1027/2151-2604/a000176

¹³² Jeffrey R. Lacasse, Jonathan Leo, 2005, «Serotonin and depression: A disconnect between the advertisements and the scientific literature», στο *PLoS Med* 2(12):e392. Doi:

επιστημονικά αποδεκτό ιδανικό «χημικής ισορροπίας» της σεροτονίνης, ώστε να μπορούμε να κάνουμε λόγο για «χημική ανισορροπία».

Αν μάλιστα λάβουμε υπόψιν μας το ότι μεταξύ 1979 και 1996 επταπλασιάστηκε ο αριθμός των διαγνώσεων ατόμων με κατάθλιψη¹³³, καθώς και ότι, μόνο στις ΗΠΑ, από το 1996 έως το 2002 πενταπλασιάστηκε η φαρμακευτική αγωγή αντιψυχωτικών σε παιδιά¹³⁴, θα πρέπει να αναρωτηθούμε σοβαρότερα για το επιστημονικό υπόβαθρο αυτής της επιδημίας της κατάθλιψης.

2.3.1 Το κοινωνικό πλαίσιο της κατάθλιψης

Μέσα σε ποιο κοινωνικό πλαίσιο αναδύθηκε και εξαπλώθηκε η επιδημία της κατάθλιψης, αλλά και η συζήτηση γύρω από αυτήν; Αν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα κυριαρχούσαν οι μεγάλες υστερίες και γενικότερα οι νευρώσεις, γιατί στο τέλος του 20^{ου} κυριαρχεί η κατάθλιψη; Οι νευρώσεις ήταν συμπτώματα-απαντήσεις στα πρώτα μεγάλα επιτεύγματα της βιομηχανικής επανάστασης. Η καπιταλιστική οργάνωση της κοινωνίας προσέφερε στο άτομο τέτοιες δυνατότητες και ευκαιρίες, που κανένα άλλο σύστημα δεν είχε προσφέρει μέχρι τότε. Το άτομο, μπροστά σε αυτόν τον πρωτοφανή δυναμισμό βρισκόταν αντιμέτωπο με ερεθίσματα, τα οποία δεν μπορούσε να αντέξει χωρίς επιπτώσεις στο νευρικό του σύστημα¹³⁵. Η σύγκρουση μεταξύ απόλαυσης και ενοχής λόγω απόλαυσης ερχόταν να εκφραστεί στο σώμα ως σύμπτωμα.

Αυτό ήταν μόνο η αρχή. Μετά από έναν αιώνα και μέσα από εξαιρετικά οδυνηρές για την ανθρωπότητα εμπειρίες, περάσαμε στην μετανεωτερικότητα, ή στο «υπερμοντέρνο», όπως το ονομάζει ο γάλλος ψυχαναλυτής Assoun. Η διαρκής επαναστατικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων, η πρόοδος στις επιστήμες και την τεχνολογία με την παράλληλη αποσύνθεση των όποιων σταθερών κοινωνικών

10.1371/journal.pmed.0020392, όπου προβληματοποιείται επίσης όλη η υπόθεση της σεροτονίνης με πλήθος ερευνητικών δεδομένων.

¹³³ Gori Roland, Del Volgo Marie-Jose, 2015, «Από την κοινωνία της νόρμας στην διαχειριστική αντίληψη της φροντίδας», ό.π. σελ 420

¹³⁴ Jaudel Nathale, 2015, «Τι νέα από την Αμερική;», στο *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Νίκος, Σαμαρτζή Κυριακή, 2^η έκδοση, Πάτρα: Opportuna, σελ. 63

¹³⁵ Assoun Paul-Laurent, 2015, «Η απόλαυση της δυσφορίας. Το υπερμοντέρνο υπό την οπτική της ψυχανάλυσης», », στο *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Νίκος, Σαμαρτζή Κυριακή, 2^η έκδοση, Πάτρα: Opportuna, σελ. 34

θεμελίων που κληροδότησαν οι προνεοτερικές κοινωνίες, παρήγαγαν ένα νέο κοινωνικό υποκείμενο στις δυτικές κοινωνίες.

Ο εαυτός και η ατομική ταυτότητα έγιναν οι ύψιστες αξίες που αξιώνουν την υπεράσπιση από το άτομο και το εμπλέκουν σε κάποια συλλογική δράση. Ζητούμενο πάνω απ' όλα είναι η διεκδίκηση και η διατήρηση μιας ατομικής απόλαυσης. Σύμφωνα με τον Assoun: «το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του υπερμοντέρνου, αναμφιβόλως, είναι η κυριαρχία του λόγου της απόλαυσης»¹³⁶. Ο σημερινός καπιταλισμός βομβαρδίζει το άτομο με αντικείμενα απόλαυσης. Με άλλα λόγια, η απόλαυση έχει ανταλλακτική αξία: είναι το καλύτερο εμπόρευμα. Μια γενικευμένη υπερβολή κατακλύζει το άτομο, το οποίο εγκαλείται να απολαύσει. Ωστόσο, ο Assoun προειδοποιεί ότι η υπερβολή υποκρύπτει μια δυσκολία προς απόλαυση¹³⁷.

Αν οι ουτοπίες του 19^{ου} αιώνα υπόσχοντο την τέλεια κοινωνία, η σημερινή ουτοπία υπόσχεται την πρόσβαση σε μια τέλεια, α-κοινωνική, σχεδόν αυνανιστική, θα λέγαμε, απόλαυση, παραγκωνίζοντας τον κοινωνικό άλλον ή μετατρέποντάς τον σε στήριγμα επίτευξης της απόλαυσης. Το άτομο εμπλέκεται σε αυτό το κυνήγι της απόλαυσης, η οποία φαντάζει πλέον εφικτή. Όμως, η απόλαυση δεν έρχεται. Η απόλαυση, όπως μας έδειξε ο Φρόιντ και μετέπειτα ο Λακάν, μοιάζει με το παράδοξο του Αχιλλέα και της χελώνας: μπορούμε να την προσπεράσουμε, αλλά δε θα την φτάσουμε. Όλοι οι προηγούμενοι πολιτισμοί μπορούν να ειπωθούν ως ευφάνταστες προσπάθειες απόκρυψης αυτού του παράδοξου. Μόνον ο σημερινός υπόσχεται ανοιχτά, ότι μπορεί να το καταλύσει.

Υπάρχει μια δομική δυσκολία προς την επίτευξη της απόλαυσης, ακριβώς επειδή η καλλιέργεια της φαντασίωσης της απόλαυσης δεν είναι παρά επίπτωση του νόμου. Ένα αυστηρά ελεγχόμενο και σταθερό κοινωνικό περιβάλλον μπορεί εκ πρώτης όψεως να μοιάζει ότι περιορίζει το άτομο από την πρόσβαση σε μια απόλαυση, ταυτόχρονα όμως ο ίδιος ο περιορισμός συμβάλλει στην καλλιέργεια και στην διατήρηση της φαντασίωσής της. Από τη δεκαετία του 1970, όμως, και με την αποτυχία των τελευταίων μεγάλων πολιτικών κινημάτων, οι δυτικές κοινωνίες όχι μόνο δεν περιορίζουν την απόλαυση, αλλά και εγκαλούν το υποκείμενο (ως άτομο πάντα) να απολαύσει, προσφέροντάς του ποικιλόμορφες δυνατότητες. Αυτό επουδενί δε σημαίνει ότι οι σύγχρονες κοινωνίες δεν έχουν νόμους και δεν ρυθμίζονται, απλώς έχει αλλάξει ο τρόπος έγκλισης του ατόμου από την κοινωνία. Από εκεί που

¹³⁶ Ο.π. σελ. 43

¹³⁷ Ο.π. σελ. 45

απαιτείτο να κοινωνικοποιηθεί το άτομο βγαίνοντας από το κλειστό ναρκισσιστικό του κύκλωμα και να ανοιχτεί προς τον άλλον και προς έναν σκοπό, περάσαμε στην εξατομίκευση του κοινωνικού, όπου δημοφιλείς έννοιες, όπως «αυτοβελτίωση», «προσωπική ανάπτυξη» και «εαυτός» δεν είναι παρά οι ενσωματωμένες από το άτομο κοινωνικές επιταγές, οι οποίες παραγνωρίζονται ως ατομικές, κι άλλο δεν κάνουν από το να το προσαρμόζουν στο υφιστάμενο κοινωνικό σύστημα. Σε αυτό το καθόλα επιτρεπτικό πλαίσιο, η απόλαυση αλλάζει καθεστώς και μοιάζει εφικτή. Την στιγμή όμως, που πάμε να την αγγίξουμε εκεί όπου μας υποσχέθηκαν ότι θα την βρούμε, αυτή μετατίθεται όλο και πιο μακριά, σαν το μαρτύριο του Ταντάλου, επειδή η χειροπιαστή εκπλήρωσή της στην κοινωνική πραγματικότητα πάντα θα είναι υποδεέστερη της φαντασιωσικής της υπόσχεσης. Κατ'επέκταση όσο πιο πολύ «απολαμβάνει» το άτομο, τόσο περισσότερο εκτίθεται στη ματαιώση που την επακολουθεί και τόσο ανικανοποίητο θα νιώθει. Δεν είναι τυχαίο, ότι οι ψυχαναλυτές σήμερα αναφέρουν ότι οι αναλυόμενοι παραπονούνται για τις ενοχές που νιώθουν, επειδή δεν απολαμβάνουν, ενώ στην εποχή του Φρόιντ ένιωθαν ενοχές ακριβώς επειδή απολάμβαναν πάρα πολύ.

Αυτή η δομική δυσκολία προς απόλαυση γίνεται αντιληπτή με όρους προσωπικής ανεπάρκειας και ανικανότητας, ή «ανηδονίας» με ψυχιατρικούς όρους. Μην έχοντας πια από κάπου να πιαστεί, το άτομο, κορεσμένο και μονίμως ανικανοποίητο, έρχεται αντιμέτωπο με το εξαιρετικά δημοφιλές, πλέον, και γνώριμο στην κατάθλιψη, κενό. Το κενό σηματοδοτεί την απουσία εκείνων των κοινωνικών στυλοβατών που υποβαστούσαν το άτομο και ρύθμιζαν την απόλαυσή του. Μια καλή οπτική μεταφορά του κενού θα ήταν η περίφημη σκηνή από τα παιδικά καρτούν, όπου μια γάτα, ενώ έχει ξεπεράσει κατά πολύ το χείλος του γκρεμού, συνεχίζει αμέριμνη και ναρκισσευόμενη την πορεία της στον αέρα, ώσπου ξαφνικά κοιτάζει κάτω, αντικρίζει το κενό και τότε είναι που αρχίζει η πτώση. Έτσι και το σύγχρονο υποκείμενο, παρασύρθηκε από το κυνήγι της απόλαυσης και με διαλυμένους κοινωνικούς δεσμούς συνεχίζει την πορεία του έχοντας μείνει μετέωρο. Το αντίκρισμα του κενού δεν είναι παρά η συνειδητοποίηση της κοινωνικής ματαιώσης· διαδικασία, η οποία είχε ξεκινήσει προ πολλού.

2.3.2 Η ιατρικοποίηση της ύπαρξης

Κατ' επέκταση, ο σύγχρονος τρόπος ζωής ενισχύει την καταθλιπτική συμπεριφορά και ίσως οι συναπτικές δυσλειτουργίες του εγκεφάλου να είναι αποτέλεσμα και όχι αίτιο. Η συζήτηση για την κατάθλιψη εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της *ιατρικοποίησης* της ύπαρξης. Πρόκειται για όρο των κοινωνικών επιστημών της δεκαετίας του '70 και περιγράφει τη διαδικασία κατά την οποία «ορισμένα φαινόμενα προσδιορίζονται ως ιατρικά προβλήματα και εξηγούνται με όρους υγείας και ασθένειας¹³⁸» και, επακόλουθα, η διαχείρισή τους επαφίεται στους ειδικούς των διαφόρων κλάδων της ιατρικής.

Η ιατρικοποίηση βρήκε πρόσφορο έδαφος να αναδυθεί και να επεκταθεί μέσα από τις αργόσυρτες διαδικασίες της απομάγευσης και του εξορθολογισμού της κοινωνικής ζωής. Πρόκειται για την απομάκρυνση της ιατρικής από τα στενά όρια της θεραπείας και την εξάπλωσή της στους τομείς της πρόληψης, της βελτίωσης, αλλά και της επαγρύπνησης για την υγεία. Αναμφίβολα, συνέβαλε στην αποστιγματοποίηση κυρίως των ψυχικά ασθενών και στην αντιμετώπισή τους με περισσότερο ανθρωπιστικό τρόπο, ωστόσο η ιατρικοποίηση παρουσιάζει και μια διαστροφική συνιστώσα. Το διαστροφικό της έγκειται στο ότι μακράν του να αποπνέει ασφάλεια στα άτομα και να τα κάνει να νιώθουν υγιή, τα μετατρέπει σε «δυνητικούς ασθενείς¹³⁹», μεταδίδοντας μια μόνιμη απειλή έκπτωσης στο χώρο της ασθένειας και μια διαρκή ανασφάλεια. Έτσι, η ιατρικοποίηση φτάνει να επεμβαίνει σε κάθε έκφανση της ύπαρξης, έως το πιο μύχιο και καθημερινό συνάμα. Μια μικρή αύξηση στις τιμές της χοληστερίνης, ή μια στυτική δυσλειτουργία είναι ικανή να γεμίσει το άτομο άγχος και να αποταθεί σε ειδικό.

Αυτό το ασαφές πλέον όριο μεταξύ υγείας και ασθένειας έχει ως επακόλουθο τη μετατροπή της τελευταίας από ανατομική σε στατιστική οντότητα¹⁴⁰. Συγκεκριμένα, οι ψυχικές διαταραχές του DSM ενέχουν αυτή τη στατιστική λογική (άλλωστε το φέρει στο όνομά του), όπου τα όρια ψυχικής υγείας και ασθένειας καθορίζονται ανάλογα με την κατανομή της εκάστοτε διαταραχής σε ένα δείγμα πληθυσμού.

¹³⁸ Ανδριάκινα Ελένη, 2015, «Ίατρικοποίηση»: από την σωτηρία της ψυχής στην θεραπεία του σώματος», στο *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Νίκος, Σαμαρτζή Κυριακή, 2^η έκδοση, Πάτρα: Opportuna, σελ. 461

¹³⁹ Gori Roland, Del Volgo Marie-Jose, 2015, «Από την κοινωνία της νόρμας στην διαχειριστική αντίληψη της φροντίδας», ό.π. σελ 433

¹⁴⁰ La Sagna Philippe, 2015, «Η καλή και η κακή μέτρηση του συμπτώματος», στο *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Νίκος, Σαμαρτζή Κυριακή, 2^η έκδοση, Πάτρα: Opportuna, σελ. 98

Η στατιστική όμως δεν εξασφαλίζει από μόνη της κάποια αντικειμενική εγκυρότητα. Δεν είναι διόλου σπάνιο να εντοπίζουμε στον πληθυσμό οντότητες τις οποίες έχουμε προκατασκευάσει διανοητικά. Η κατάθλιψη εκφράζει στον καλύτερο βαθμό αυτή τη λογική. Εντοπίζεται ταυτόχρονα βιολογικά, ήτοι στο πραγματικό των εγκεφαλικών συνάψεων και παράλληλα, το πολύμορφο και συγκεχυμένο των συμπτωμάτων της την καθιστούν την πιο εύπλαστη στατιστική οντότητα. Αναφορικά με τη διπολική διαταραχή, μια μικρή διεύρυνση των κριτηρίων της το 1980 στις ΗΠΑ οδήγησε στην επέκτασή της από το 0,01% του πληθυσμού στο 5%, συμπεριλαμβανομένων παιδιών και εφήβων. Μάλιστα, υπάρχει σήμερα ανοιχτό το ενδεχόμενο εντοπισμού διπολικής διαταραχής στην ενδομήτρια κατάσταση¹⁴¹.

Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεγελιόμαστε και να θεωρούμε την κατάθλιψη αποκλειστικά πάθηση του ανεπτυγμένου ανθρώπινου εγκεφάλου. Πρότυπο του σημερινού πειραματικού μοντέλου, όπου δοκιμάζεται η εγκυρότητα των επιστημονικών υποθέσεων και η αποτελεσματικότητα των φαρμακευτικών σκευασμάτων, αποτελεί το ζωικό μοντέλο. Ολοένα και περισσότερο, η κατάθλιψη μετατρέπεται σε διαταραχή που αφορά τόσο τον άνθρωπο, όσο και τα ποντίκια. Ο όρος της κατάθλιψης υπερκαλύπτει μια ευρεία γκάμα φαινομένων και σε τελική ανάλυση ανάγεται σε αυτό, που ο Βεργέτης χαρακτηρίζει ως «σύμπτωμα της ζώσας ύλης¹⁴²».

Ως αποτέλεσμα, τα αίτια της κατάθλιψης αναζητούνται στα ενζυματικά ελλείμματα των νευροδιαβιβαστών, καθώς και στην «ανωμαλία κατανομής των ιόντων νατρίου εκατέρωθεν των συναπτικών μεμβρανών¹⁴³». Το πώς, όμως, οι συναπτικές δυσλειτουργίες μεταφράζονται σε κατάθλιψη και από εκεί σε αυτοκτονία, είναι απορίας άξιο. Οι συναπτικές μεμβράνες παίζουν εδώ τον ρόλο ενός επεξηγηματικού μεσολαβητή, ικανού να εξηγήσει όλες τις συμπεριφορές, τόσο των ανθρώπων, όσο και των ποντικών. Αναρωτιόμαστε, ωστόσο, αν μπορεί και ο ποντικός να αυτοκτονήσει, αφού μπορεί να πέσει σε κατάθλιψη.

Τι εξυπηρετεί, όμως, η ερμηνεία της κατάθλιψης μέσω νευροχημικών διεργασιών; Κατ' αρχάς, την προώθηση της χρήσης αντικαταθλιπτικών ουσιών και τα

¹⁴¹ Jaudel Nathalie, 2015, «Τι νέα από την Αμερική;», ό.π. σελ. 64-65

¹⁴² Βεργέτης Δημήτρης, 2015, «Λακάν και Φουκώ: τα νέα συμπτώματα», στο *Ψυχανάλυση και κοινωνικά συμπτώματα*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Νίκος, Πάτρα: Orportuna, σελ. 208

¹⁴³ Ό.π. σελ 209

επακόλουθα υπερκέρδη των φαρμακοβιομηχανιών. Δημιουργείται, έτσι, ένα σύμπλεγμα βιοχημείας, νευροβιολογίας, ψυχιατρικής και φαρμακοβιομηχανιών, το οποίο βρίσκεται σε άμεσο διάλογο με την αμερικανοθρεμμένη ιδεολογία της «ευτυχίας», ή αλλιώς της απόλαυσης, για την οποία κάναμε λόγο παραπάνω. Δεν είναι τυχαίο, ότι το πιο διάσημο αντικαταθλιπτικό, το Prozac¹⁴⁴, ονομάστηκε και «χάπι της ευτυχίας».

Η εμπορική διάσταση της ιατρικοποίησης της ύπαρξης είναι εγγενής στο ίδιο το DSM-IV, αφού έχουν αποδειχθεί οι οικονομικές συναλλαγές μεταξύ φαρμακοβιομηχανιών και των ψυχιάτρων, που συμμετείχαν στη συγγραφή του¹⁴⁵. Επίσης, το 2003 τα έξοδα των διαφημιστικών εκστρατειών των φαρμακοβιομηχανιών ψυχοτρόπων σκευασμάτων ξεπέρασαν τα τρία δισεκατομμύρια δολάρια (έναντι πενήντα πέντε εκατομμυρίων δολαρίων το 1999) και τα κέρδη τους αυξήθηκαν έξι φορές πιο γρήγορα συγκριτικά με τις συνταγογραφήσεις άλλων φαρμάκων¹⁴⁶. Σύμφωνα, μάλιστα, με έκθεση του IOBE, το 2011, τα αντιψυχωσικά κατέκτησαν την πέμπτη θέση στην παγκόσμια αγορά φαρμάκων με 28,4 δισεκατομμύρια δολάρια πωλήσεις και τα αντικαταθλιπτικά ανέρχοντο στην ένατη θέση παγκοσμίως, με 20,4 δισεκατομμύρια δολάρια πωλήσεις¹⁴⁷.

Η ιατρικοποίηση της ύπαρξης είναι καλά εδραιωμένη και στην Ελλάδα. Ενδεικτικά, μόνο, να αναφέρουμε ότι στην Ελλάδα παρατηρείται η υψηλότερη πυκνότητα φαρμακείων, η οποία φτάνει το 1/1.200 κατοίκους, τη στιγμή που ο μέσος όρος στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 27 μελών ανέρχεται στο 1/3.300 κατοίκους. Επίσης, η Ελλάδα κατέχει την πρωτιά, ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ, και στην πυκνότητα γιατρών, οι οποίοι φτάνουν τους 6,1/1.000 κατοίκους, ενώ έπεται η Αυστρία με 4,8/1.000 κατοίκους¹⁴⁸.

Όσον αφορά τη λήψη αντικαταθλιπτικών στην Ελλάδα, υφίσταται διάχυτη η αντίληψη ότι η οικονομική κρίση την εκτόξευσε. Ωστόσο, αν κοιτάξουμε λίγο πιο πίσω στο χρόνο, θα δούμε ότι το πρόβλημα αρχίζει από πιο πριν. Συγκεκριμένα, από το 1997 έως το 2001 παρατηρήθηκε αύξηση της τάξης του 78% στις πωλήσεις των

¹⁴⁴ Στην Ελλάδα κυκλοφορεί με την ονομασία "Ladose".

¹⁴⁵ Johansson-Rosen Patricia, 2015, «Το DSM-IV, το φάρμακο και η ψυχανάλυση», στο *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Νίκος, Σαμαρτζή Κυριακή, 2^η έκδοση, Πάτρα: Opportuna, σελ. 177

¹⁴⁶ Jaudel Nathalie, 2015, «Τι νέα από την Αμερική;», ό.π. σελ. 69

¹⁴⁷ Αθανασιάδης Θ. και συν., 2013, *Η αγορά φαρμάκων στην Ελλάδα, Ετήσια έκθεση 2012*, IOBE, στο http://iobe.gr/docs/research/res_05_a_03022013rep_gr.pdf, σελ. 106

¹⁴⁸ Ο.π. σελ. 56

αντικαταθλιπτικών και διπλασιασμός των κερδών των φαρμακευτικών εταιρειών¹⁴⁹. Ανοίγοντας κι άλλο τη χρονική ψαλίδα, από το 1995 έως το 2003 έχει αναφερθεί αύξηση στις πωλήσεις των αγχολυτικών κατά 138%, ενώ των αντικαταθλιπτικών κατά 515% (από 25,8 εκατομμύρια δόσεις, στις 133 εκατομμύρια)¹⁵⁰. Επίσης, ο ψυχίατρος και ψυχοθεραπευτής Δημήτρης Παπαδημητριάδης θα αναφέρει: «Η κατανάλωση αντικαταθλιπτικών είχε αυξηθεί δραματικά πριν από την έναρξη της κρίσης, και μάλιστα η Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 2000 ήταν 2η χώρα στην Ευρώπη σε ρυθμό αύξησης στην κατανάλωση φαρμάκων του κεντρικού νευρικού συστήματος¹⁵¹». Ακόμη, το 2007 τα φάρμακα του Κεντρικού Νευρικού Συστήματος καταλάμβαναν τη δεύτερη θέση στην ελληνική αγορά φαρμάκων με ποσοστό 16%, ακολουθώντας τα φάρμακα των καρδιαγγειακών παθήσεων, τα οποία βρίσκονταν στην πρώτη θέση με ποσοστό 23,8%¹⁵². Αξίζει να επισημάνουμε, μάλιστα, ότι στα άρθρα πριν από την κρίση δεν γίνεται η παραμικρή αναφορά στην ανεργία ή σε κάποια εθνική οικονομική δυσπραγία ως αιτία για την αύξηση της κατανάλωσης αντικαταθλιπτικών.

2.3.3 Ο αποκλεισμός του υποκειμένου

Ας μη φανταστούμε, όμως, την ιατρικοποίηση ως μια διαδικασία με καθοδική μόνο πορεία, όπου τα καθημερινά άτομα απλώς είναι θύματα των πολυεθνικών εταιριών. Πόσες φορές έχουμε ακούσει κάποιον να αυτοδιαγιγνώσκεται ή να διαγιγνώσκει άλλους με κατάθλιψη; Το κοινότοπο της κατάθλιψης στην καθημερινή φρασεολογία, μαζί με τα παραπάνω νούμερα καταμαρτυρούν μια ενεργή συμμετοχή του ατόμου στην ιατρικοποίηση. Όπως εύγλωττα διατυπώνει η Guillot: «η συνταγογράφηση ψυχοτρόπων αγκάλιασε το μοντέλο αυτό (*εννοεί το ιατρικό*), προωθώντας

¹⁴⁹ Στύλου Χριστιάνα, 2002, «Με το “χάπι της ευτυχίας” ζουν οι Έλληνες...», στο <http://www.kathimerini.gr/111638/article/epikairothta/ellada/me-to-xapi-ths-eytyxias-zoyn-oi-ellhnes>

¹⁵⁰ Καρανίκας Χάρης, 2008, «Παίρνουμε περισσότερα Ζάναξ απ'ό,τι ασπιρίνες», στο www.tanea.gr/news/greece/article/4489460/?iid=2

¹⁵¹ Hulot M. και συν., 2016, «Αθήνα, πόλη του Zanax», στο www.lifo.gr/print/print_feature/90267

¹⁵² Βίτσου Ε., 2009, Η αγορά φαρμάκου στην Ελλάδα, Ετήσια έκθεση 2009, IOBE, σελ. iii, <http://www.eefam.gr/assets/files/library/The%20Greek%20Pharma%20Market%20IOBE%202009.pdf>

ταυτόχρονα τις εκκλήσεις για άμεση ευτυχία, τις οποίες υποκινούσε η επιστήμη και υπέθαλπε ο καπιταλιστικός λόγος»¹⁵³.

Ο σύγχρονος άνθρωπος με τις εκκλήσεις του για ευτυχία, ή αλλιώς για απόλαυση, συμβάλλει στην εδραίωση της ιατρικοποίησης. Δημιουργείται έτσι ένα αλληλοτροφοδοτούμενο από την ιδεολογία της ευτυχίας δίκτυο μεταξύ επιστήμης, σύγχρονου καπιταλισμού και καθημερινού ανθρώπου. Ο δρόμος προς την ευτυχία, όμως, περνά από αυτό που ο Βεργέτης χαρακτηρίζει «απορριπτικό αποκλεισμό του υποκειμένου»¹⁵⁴, ο οποίος αποτελεί την άλλη σημαντική επίπτωση της ιατρικοποίησης. Σε όλα τα παραπάνω, ο τελευταίος που έχει λόγο είναι το ίδιο το υποκείμενο. Ο ψυχίατρος δεν συνομιλεί με ένα υποκείμενο με παρελθόν, με ασυνείδητες συγκρούσεις και επιθυμίες, αλλά με συναπτικές μεμβράνες και μοριακές δομές. Η απάντηση, λοιπόν, στο αίτημα για ευτυχία και απόλαυση είναι κωδικοποιημένη σε μια μοριακή δομή, η οποία με τη σειρά της ενθυλακώνεται σε ένα χάπι. Ως αποτέλεσμα, ο γιατρός μετατρέπεται σε «διανομέα, αιχμάλωτο της λογικής της αγοράς, στην υπηρεσία της εξουσίας των τεχνοεπιστημών», όπως είχε πει ο Λακάν ήδη από το 1966¹⁵⁵.

Ο απορριπτικός αποκλεισμός του υποκειμένου εδραιώνεται και με τις ευλογίες του ίδιου του ατόμου. Η διαρκώς ενισχυόμενη ναρκισσιστική ενασχόληση με τον εαυτό οδήγησε στον αποκλεισμό του κοινωνικού άλλου από την ιστορία του ατόμου και ταυτόχρονα στον αποκλεισμό του υποκειμένου του ασυνειδήτου. Όταν το άτομο στρέφεται στα χάπια για την ανακούφιση της αδιαμφισβήτητης δυσφορίας του, δεν συνδιαλέγεται ούτε με την κοινωνία του, ούτε με την ιστορία του, αλλά μόνο με μοριακές δομές. Παρατηρούμε εδώ, μια παράδοξη συμπαιγνία μεταξύ υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας, όπου, στρεφόμενο προς το εσωτερικό του, το άτομο συναντά το πραγματικό των εγκεφαλικών συνάψεων.

Ως συνέπεια, το αίτημα για θεραπεία και αποκατάσταση της ικανότητας προς απόλαυση καταλήγει στο αντίθετό του: στην διαιώνιση της δυσφορίας. Αντί να αναλογιστούμε τι συμβαίνει και παράγονται τόσες πολλές δυσφορίες σε κοινωνικό επίπεδο, αφήνουμε τις κοινωνικές συνθήκες ως έχουν και στρεφόμεστε στις εγκεφαλικές συνάψεις των ποντικών για να βρούμε την απάντηση. Οι Gori και Volgo

¹⁵³ Pierra-Guillot Valerie, 2015, «Η ιατρική επιστήμη και το φάρμακο», στο *στο Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*, επιμ. Παπαχριστόπουλος Νίκος, Σαμαρτζή Κυριακή, 2^η έκδοση, Πάτρα: Opportuna, σελ. 144

¹⁵⁴ Βεργέτης Δημήτρης, 2015, «Λακάν και Φουκώ: τα νέα συμπτώματα», ό.π. σελ. 210

¹⁵⁵ Παρατίθεται από την Pierra-Guillot Valerie, 2015, «Η ιατρική επιστήμη και το φάρμακο», ό.π. σελ. 153-154

δεν θα μπορούσαν να το διατυπώσουν καλύτερα: «πειραματιζόμενοι επί των μετηλλαγμένων ποντικίων προσπαθούμε να βρούμε το αλληλόμορφο γονίδιο του χρωμοσώματος της σχιζοφρένειας, της πιστότητας των συζύγων, ή ακόμη και τα επιρρεπή άτομα στην αυτοκτονική κατάθλιψη ή τις διαταραχές της συμπεριφοράς. Τα μοντέλα της συζυγικότητας και της γονεϊκότητας προέρχονται κυρίως από τους δέκτες οσιτοσίνης των μικρών αρουραίων των κάμπων και των βουνών παρά από τα κοινωνικά μοντέλα ή τις ιδιαιτερότητες μιας ατομικής ιστορίας»¹⁵⁶.

Τώρα που είδαμε ποια είναι η κυρίαρχη αντίληψη για την κατάθλιψη και μέσα σε ποιο πλαίσιο αναπτύσσεται η προβληματική της, ποιο καθεστώς καταλαμβάνει εντός της η αυτοκτονία; Τι σημαίνει δηλαδή το ότι η βασική αιτία της αυτοκτονίας είναι η κατάθλιψη;

Αν η κατάθλιψη είναι ασθένεια που απορρέει από τη δυσλειτουργία των εγκεφαλικών συνάψεων, τότε και η αυτοκτονία δεν είναι παρά αποτέλεσμα αυτής της δυσλειτουργίας. Συνεπώς, η αυτοκτονία χάνει το καθεστώς της ως ηθελημένος θάνατος και μετατρέπεται σε απόρροια μιας εκφυλιστικής διαδικασίας του εγκεφάλου, επί της οποίας ο αυτόχειρας, ως άλλος υπνοβάτης, δεν έχει καμία εξουσία. Το αν ο υποψήφιος αυτόχειρας επιλέξει την δημόσια ή μυστική εκτέλεση της πράξης του· το αν τη σχεδιάζει επί μακρόν ή αποτελεί πράξη εν βρασμώ· το αν την επικοινωνήσει σε άλλους (σε ποιους και με ποιο τρόπο) ή όχι, καθώς και το ποιο μέσο θα επιλέξει, είτε είναι άνευ σημασίας, είτε εξηγούνται όλα μέσω των επιπέδων πρόσληψης σεροτονίνης και νοραδρεναλίνης.

Ούτως ή άλλως, ο θάνατος εντός της διαδικασίας της ιατροκοποίησης της ύπαρξης έχει μετατραπεί σε ένα απαράδεκτο γεγονός και αυτό το καταμαρτυρούν, μεταξύ άλλων, τόσο η τάση μας να μην αποδεχόμαστε ούτε το θάνατο από «φυσικά αίτια», όσο και οι εξελίξεις της σύγχρονης κρυογενετικής που υπόσχεται τη δυνατότητα αιώνιας ζωής. Με τον παράλληλο αποκλεισμό του κοινωνικού και του υποκειμένου του ασυνειδήτου από το σκηνικό της ύπαρξης, η ίδια η ζωή μετατρέπεται σε αποτέλεσμα της εύρυθμης χημικής λειτουργίας του εγκεφάλου και του σωματικών λειτουργιών εν γένει. Αν κάποια απόκλιση στις τιμές δημιουργήσει την αδιανόητη επιθυμία για θάνατο, δεν έχουμε παρά να χορηγήσουμε την κατάλληλη ουσία και το άτομο θα είναι πάλι ικανό να απολαμβάνει και να καταναλώνει όπως πρέπει.

¹⁵⁶ Gori Roland, Del Volgo Marie-Jose, 2015, «Από την κοινωνία της νόρμας στην διαχειριστική αντίληψη της φροντίδας», ό.π. σελ. 423-424

Με άλλα λόγια, αν η αυτοκτονία δεν ανήκει στον αυτόχειρα, αλλά στους νευροδιαβιβαστές του, τότε δεν του ανήκει ούτε η ζωή.

Βλέπουμε, λοιπόν, πώς μία καθ' όλα επιστημονική προσέγγιση της υγείας και της ασθένειας εσωκλείει μέσα της υπόρρητες παραδοχές και ιδεολογίες, οι οποίες αποκρύπτονται πίσω από το προσωπίο της αντικειμενικότητας. Θέση μας είναι ότι η αυτοκτονία δεν εξαντλείται στις νευροδιαβιβαστικές δυσλειτουργίες και στα χαμηλά επίπεδα σεροτονίνης, αλλά αποτελεί μια δυναμική πράξη από τον αυτόχειρα, γεμάτη νόημα, κάτι το οποίο θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε στο τελευταίο κεφάλαιο.

2.4 Αυτοκτονίες και ανεργία

Σε μια ανασκόπηση της επιστημονικής γραμματείας γύρω από τη σχέση των οικονομικών κρίσεων και των αυτοκτονιών, ο Innamorati και οι συνεργάτες διαπίστωσαν ότι η συζήτηση στρέφεται γύρω από δύο βασικές θεωρίες, την *φιλοκυκλική* και την *αντικυκλική*¹⁵⁷. Σύμφωνα με την φιλοκυκλική, οι δείκτες αυτοκτονίας είναι υψηλότεροι σε περιόδους οικονομικής μεγέθυνσης. Οι βασικές παραδοχές αυτής της θεωρίας εδράζονται στην ασυμφωνία μεταξύ φιλοδοξιών και αμοιβών, που πυροδοτείται σε περιόδους οικονομικής μεγέθυνσης. Η ασυμφωνία αυτή ίσως αποτελέσει ενισχυτικό παράγοντα για να προβεί κάποιος στην αυτοκτονία.

Η αντικυκλική θεωρία, από την άλλη, υποστηρίζει ότι οι αυτοκτονίες αυξάνονται σε περιόδους ύφεσης. Η θεωρία αυτή βασίζεται στην υπόθεση της αγανάκτησης-επιθετικότητας. Γενικά, οι κύκλοι της οικονομίας επηρεάζουν την κατάταξη του ατόμου στην κοινωνική ιεραρχία και είναι πολύ πιθανό όταν κάποιος υποβιβαστεί, δηλαδή χάσει το κύρος που έχαιρε¹⁵⁸, να αγανακτήσει, να στρέψει την επιθετικότητα στον εαυτό του και να αυτοκτονήσει. Είναι πιο πιθανό, δηλαδή, οι αυτοκτονίες κατά τις οικονομικές υφέσεις να επισυμβαίνουν μεταξύ των υψηλά ιστάμενων προσώπων¹⁵⁹.

Και οι δύο θεωρίες έχουν τύχει εμπειρικής τεκμηρίωσης. Συγκεκριμένα, προς υποστήριξη της φιλοκυκλικής θεωρίας, έχει παρατηρηθεί στη Γερμανία, την περίοδο 1980-2000, ότι για μια ποσοστιαία άνοδο της ανεργίας, οι αυτοκτονίες των ανδρών μειώνοντο κατά 0,98% και των γυναικών κατά 1,98%¹⁶⁰. Επίσης, στη Φιλανδία είχε παρατηρηθεί αύξηση των αυτοκτονιών των ανδρών κατά 20% και των γυναικών κατά 22%, κατά την περίοδο ευμάρειας 1985-1990, ενώ κατά την ύφεση του 1990-1995, οι αυτοκτονίες των ανδρών μειώθηκαν κατά 13% και των γυναικών κατά 4%.

¹⁵⁷ Innamorati M., Pompili M., Lester D., Yang B., 2012, «Economic crises and suicides», στο *Economic crises*, Nova Sciences Publishers, doi: 10.2174/978160805049911201010030, σελ. 124

¹⁵⁸ Και τι άλλο είναι το κύρος εκτός από συσσωρευμένη κοινωνική αναγνώριση εντός ιεραρχικών δομών;

¹⁵⁹ Ο.π. σελ 125

¹⁶⁰ Neumayer E., 2004, «Recessions Lower (Some) Mortality Rates: Evidence from Germany», στο *Social Science and Medicine*, 58(6), σελ. 1037-1047, doi: 10.1016/j.socscimed.2004.02.018

Πλήθος ερευνών έχει τεκμηριώσει και την αντικυκλική θεωρία, με στοιχεία από διάφορες χώρες, όχι μόνο Ευρωπαϊκές. Έχει υποστηριχθεί ότι πράγματι υφειαστικοί παράγοντες όπως η ανεργία, η μείωση του ΑΕΠ, η μείωση των εσόδων σχετίζονται θετικά με τις αυτοκτονίες. Οι Stuckler και συνεργάτες, σε μια μεγάλη έρευνα που εκπόνησαν για την εξέταση της επίδρασης των οικονομικών κρίσεων στους δείκτες θνησιμότητας σε 26 χώρες της ΕΕ για την περίοδο 1970-2007, βρήκαν ότι, συνολικά, 1% αύξηση στα ποσοστά ανεργίας σχετιζόταν με 0,79% αύξηση στους δείκτες αυτοκτονίας για τις ηλικίες κάτω των 65 ετών¹⁶¹. Ωστόσο, εξετάζοντας τις χώρες μεμονωμένα, η επίδραση αυτή παρουσίαζε ποικιλομορφία, λόγου χάρη από ισχυρή και θετική στην Ισπανία, έως αρνητική στη Σουηδία.

Παράλληλα, υπάρχουν και ανάμικτα ευρήματα, που έχουν εντοπίσει ότι η ύφεση επηρεάζει διαφορετικά τις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες. Για παράδειγμα, στην Ιταλία την περίοδο 1977-1987, βρέθηκε ότι η ανεργία σχετιζόταν αρνητικά με τους δείκτες αυτοκτονίας των γυναικών και θετικά με των ανδρών. Ή στην Φιλανδία, για την περίοδο 1960-1979, βρέθηκε ότι οι δείκτες αυτοκτονίας των ηλικιωμένων άνω των 64 ετών δεν επηρεάστηκαν καθόλου από την ύφεση.

Επίσης, έχουν αναφερθεί περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει κάποια σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στους οικονομικούς κύκλους και τις αυτοκτονίες. Για παράδειγμα στην Ιρλανδία, την περίοδο 1968-2000, ενώ υπήρχε σταθερή αύξηση στους δείκτες αυτοκτονίας, κοινωνικοοικονομικοί δείκτες, όπως ΑΕΠ, ποσοστά ανεργίας, γάμων κλπ, δεν φάνηκαν να αποτελούν τις βασικές αιτίες πίσω από αυτήν.

Τέλος έχει υποστηριχθεί και η αντίστροφη θέση, ότι δηλαδή δεν είναι η ανεργία που ωθεί στην αυτοκτονία, αλλά άτομα με κάποια ψυχική διαταραχή είναι πιο πιθανό να μείνουν άνεργα, όποτε η ανεργία (μήπως και η οικονομική κρίση εν γένει;!) είναι παρεπόμενο της ψυχικής διαταραχής, η οποία αποτελεί τη βασική αιτία της αυτοκτονίας. Συγκεκριμένα, έρευνα που μελέτησε μεγάλο δείγμα μεσήλικων Σουηδών ανδρών, την περίοδο της ύφεσης της δεκαετίας του '90, βρήκε ότι οι ενδείξεις ψυχικής διαταραχής τους καθιστούσαν πιο επιρρεπείς στην ανεργία και ερμήνευαν καλύτερα την τάση προς αυτοκτονία¹⁶².

¹⁶¹ David Stuckler, Sanjay Basu, Marc Suhrcke, Adam Coutts, Martin McKee, 2009, « The public health effect of economic crises and alternative policy responses in Europe: an empirical analysis», στο *Lancet*, 374, σελ. 320. Doi:10.1016/S0140-6736(09)61124-7

¹⁶² Ludin A., Lundberg I., Hallsten L., Ottoson J., Hemmingsson T., 2009, «Unemployment and mortality—a longitudinal prospective study on selection and causation in 49.321 Swedish middle-aged men», στο *J Epidemiol Community Health* 2010, 64, σελ. 22–28. doi:10.1136/jech.2008.079269

Συμπερασματικά, οι συγγραφείς καταλήγουν στο ότι δεν υπάρχουν ακόμα πειστικές αποδείξεις για την ισχυρή συσχέτιση (θετική ή αρνητική) μεταξύ οικονομικών υφέσεων και δεικτών αυτοκτονίας¹⁶³.

Τι συμβαίνει όμως στην Ελλάδα; Από την επισκόπηση της επιστημονικής γραμματείας για την Ελλάδα, είδαμε να προκύπτει το συμπέρασμα, ότι η ανεργία (μαζί με την κατάθλιψη) και δη τα υψηλά ποσοστά της κατά την τρέχουσα οικονομική κρίση, είναι η βασική αιτία πίσω από τις αυτοκτονίες. Το γεγονός όμως, ότι τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας παρατηρούνται διαχρονικά στις γυναίκες, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζουν τους χαμηλότερους δείκτες αυτοκτονίας, μας ώθησε να ερευνήσουμε περαιτέρω τη συσχέτιση ανεργίας και αυτοκτονίας.

Ενδεικτικά να αναφέρουμε, ότι η Ελλάδα παρουσιάζει τους χαμηλότερους δείκτες αυτοκτονίας στην Ευρώπη και ταυτόχρονα τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, ιδιαίτερα μετά το 2011, όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα. Ενώ, τα ποσοστά ανεργίας της εξαιρετικής περίπτωσης της Λιθουανίας, κυμαίνονται σε σχετικά σταθερά επίπεδα, με μέγιστη τιμή το 17,8% το 2010. Επομένως δεν θέτουμε σε ευθεία σύγκριση την ελληνική κοινωνία με την αντίστοιχη της Λιθουανίας, ωστόσο, μπορούμε να πούμε ότι η συσχέτιση ανεργίας και αυτοκτονίας δεν είναι αυτονόητη και χωρίς προβλήματα.

¹⁶³ Innamorati M., Pompili M., Lester D, Yang B., 2012, «Economic crises and suicides», ό.π. σελ. 135

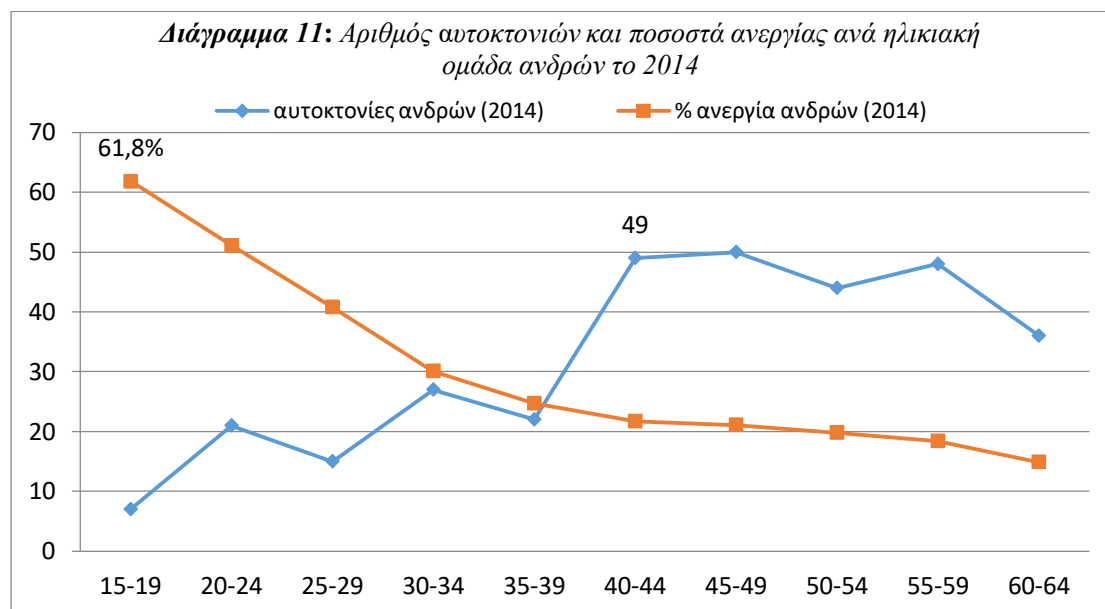
Πίνακας 2: Ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη και όχι μόνο, από το 2004-2015

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
EU-28	9.3	9.0	8.2	7.2	7.0	9.0	9.6	9.7	10.5	10.9	10.2	9.4
Euro area	9.3	9.1	8.4	7.5	7.6	9.6	10.2	10.2	11.4	12.0	11.6	10.9
Belgium	8.4	8.5	8.3	7.5	7.0	7.9	8.3	7.2	7.6	8.4	8.5	8.5
Bulgaria	12.1	10.1	9.0	6.9	5.6	6.8	10.3	11.3	12.3	13.0	11.4	9.2
Czech Republic	8.3	7.9	7.1	5.3	4.4	6.7	7.3	6.7	7.0	7.0	6.1	5.1
Denmark	5.5	4.8	3.9	3.8	3.4	6.0	7.5	7.6	7.5	7.0	6.6	6.2
Germany	10.4	11.2	10.1	8.5	7.4	7.6	7.0	5.8	5.4	5.2	5.0	4.6
Estonia	10.1	8.0	5.9	4.6	5.5	13.5	16.7	12.3	10.0	8.6	7.4	6.2
Ireland	4.5	4.4	4.5	4.7	6.4	12.0	13.9	14.7	14.7	13.1	11.3	9.4
Greece	10.6	10.0	9.0	8.4	7.8	9.6	12.7	17.9	24.5	27.5	26.5	24.9
Spain	11.0	9.2	8.5	8.2	11.3	17.9	19.9	21.4	24.8	26.1	24.5	22.1
France	8.9	8.9	8.8	8.0	7.4	9.1	9.3	9.2	9.8	10.3	10.3	10.4
Croatia	13.9	13.0	11.6	9.9	8.6	9.2	11.7	13.7	16.0	17.3	17.3	16.3
Italy	8.0	7.7	6.8	6.1	6.7	7.7	8.4	8.4	10.7	12.1	12.7	11.9
Cyprus	4.6	5.3	4.6	3.9	3.7	5.4	6.3	7.9	11.9	15.9	16.1	15.0
Latvia	11.7	10.0	7.0	6.1	7.7	17.5	19.5	16.2	15.0	11.9	10.8	9.9
Lithuania	10.9	8.3	5.8	4.3	5.8	13.8	17.8	15.4	13.4	11.8	10.7	9.1
Luxembourg	5.0	4.6	4.6	4.2	4.9	5.1	4.6	4.8	5.1	5.9	6.0	6.4
Hungary	6.1	7.2	7.5	7.4	7.8	10.0	11.2	11.0	11.0	10.2	7.7	6.8
Malta	7.2	6.9	6.8	6.5	6.0	6.9	6.9	6.4	6.3	6.4	5.8	5.4
Netherlands	5.7	5.9	5.0	4.2	3.7	4.4	5.0	5.0	5.8	7.3	7.4	6.9
Austria	5.5	5.6	5.3	4.9	4.1	5.3	4.8	4.6	4.9	5.4	5.6	5.7
Poland	19.1	17.9	13.9	9.6	7.1	8.1	9.7	9.7	10.1	10.3	9.0	7.5
Portugal	7.8	8.8	8.9	9.1	8.8	10.7	12.0	12.9	15.8	16.4	14.1	12.6
Romania	8.0	7.1	7.2	6.4	5.6	6.5	7.0	7.2	6.8	7.1	6.8	6.8
Slovenia	6.3	6.5	6.0	4.9	4.4	5.9	7.3	8.2	8.9	10.1	9.7	9.0
Slovakia	18.4	16.4	13.5	11.2	9.6	12.1	14.5	13.7	14.0	14.2	13.2	11.5
Finland	8.8	8.4	7.7	6.9	6.4	8.2	8.4	7.8	7.7	8.2	8.7	9.4
Sweden	7.4	7.7	7.1	6.1	6.2	8.3	8.6	7.8	8.0	8.0	7.9	7.4
United Kingdom	4.7	4.8	5.4	5.3	5.6	7.6	7.8	8.1	7.9	7.6	6.1	5.3
Iceland	3.1	2.6	2.9	2.3	3.0	7.2	7.6	7.1	6.0	5.4	5.0	4.0
Norway	4.3	4.5	3.4	2.5	2.5	3.2	3.6	3.3	3.2	3.5	3.5	4.4
Turkey	:	9.5	9.0	9.1	10.0	13.0	11.1	9.1	8.4	9.0	9.9	10.3
United States	5.5	5.1	4.6	4.6	5.8	9.3	9.6	8.9	8.1	7.4	6.2	5.3
Japan	4.7	4.4	4.1	3.8	4.0	5.1	5.0	4.6	4.3	4.0	3.6	3.4

: Data not available

Source: Eurostat (online data code: une_rt_a)

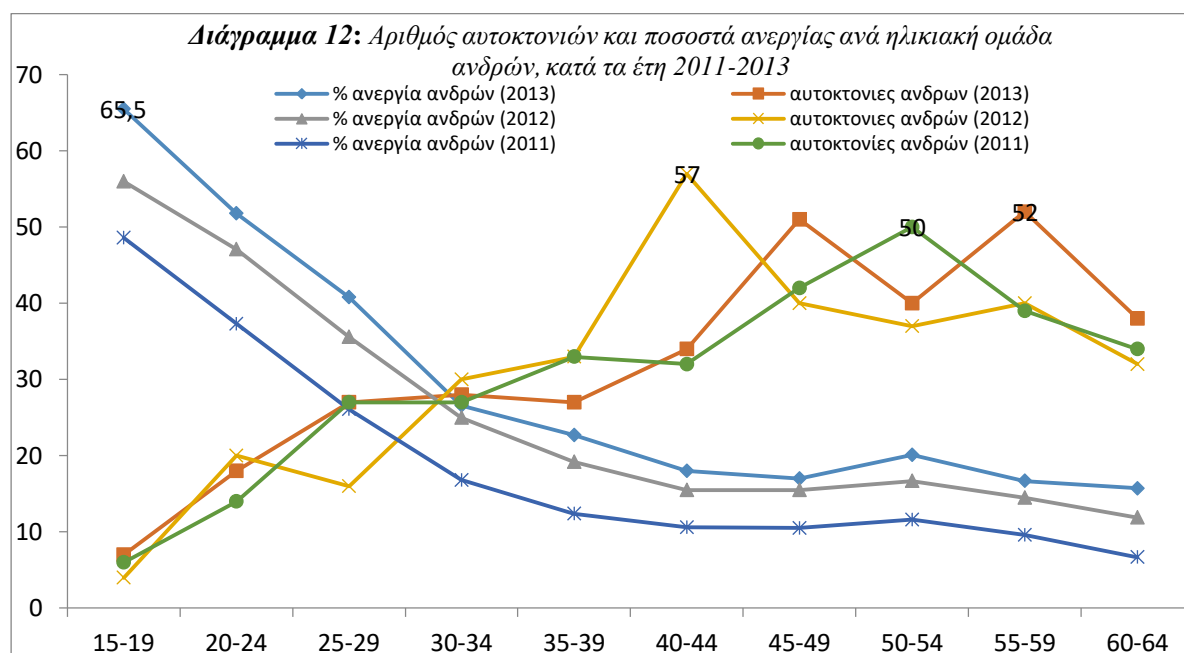
2.4.1 Αυτοκτονίες και ανεργία ανδρών

Πηγές: ΕΛΣΤΑΤ για αυτοκτονίες· EUROSTAT για ποσοστά ανεργίας

Στο διάγραμμα 11 συγκρίνουμε τα ποσοστά ανεργίας των οικονομικά ενεργών ηλικιών, με τις αυτοκτονίες των ίδιων ηλικιών (σε απόλυτους αριθμούς), του μέχρι

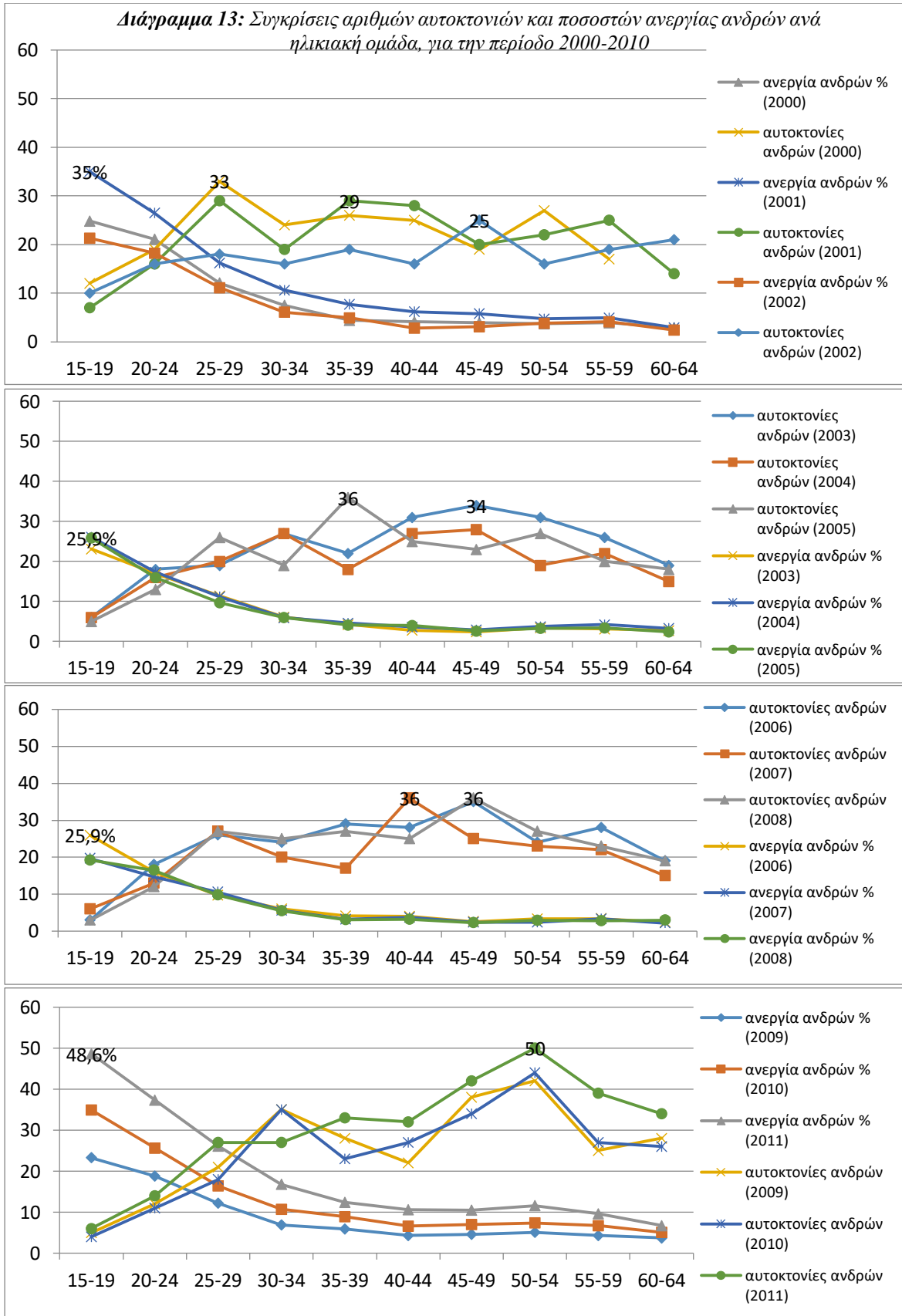
σήμερα επισήμως πιο θανάσιμου έτους (2014), αποκλείοντας τις αυτοκτονίες των μη οικονομικά ενεργών ηλικιών κάτω των 15 ετών και άνω των 65. Παρατηρούμε ότι τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας συγκεντρώνονται στις λιγότερο πρόσφορες σε αυτοκτονίες ηλικίες (15-39), ενώ, αντίθετα, οι ηλικίες 40-64, με χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας (συγκριτικά πάντα με τους νεότερους), αποδίδουν τις υψηλότερες τιμές σε αυτοκτονίες.

Πηγές: ΕΛΣΤΑΤ για αυτοκτονίες· EUROSTAT για ποσοστά ανεργίας

Στο διάγραμμα 12 βλέπουμε ότι το φαινόμενο συμπεριφέρεται με τον ίδιο περίπου τρόπο και για τα έτη 2011-2013. Πάλι, οι νεότερες ηλικίες με τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας δεν αποδίδουν τέτοιες τιμές αυτοκτονίας, όσο οι ηλικίες 40-59, στις οποίες όμως παρουσιάζονται χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας. Συνολικά τα έτη 2011-2014 είναι έτη οικονομικής κρίσης. Ας δούμε τι συμβαίνει με τη συσχέτιση ανεργίας και αυτοκτονίας για προηγούμενα έτη, εκτός οικονομικής κρίσης.

Διάγραμμα 13: Συγκρίσεις αριθμών αυτοκτονιών και ποσοστών ανεργίας ανδρών ανά ηλικιακή ομάδα, για την περίοδο 2000-2010

Πηγές: ΕΛΣΤΑΤ για αυτοκτονίες· EUROSTAT για ποσοστά ανεργίας

Στο πολυδιάγραμμα 13 βλέπουμε πώς συμπεριφέρεται το φαινόμενο από το 2000 έως το 2011. Με εξαίρεση τη διετία 2000-2002, παρατηρούμε πάλι, ότι οι περισσότερες αυτοκτονίες συγκεντρώνονται στις ηλικίες με τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας. Πιο συγκεκριμένα, από το 2003 παρατηρούμε την τάση αυτοκτονίας να μετατοπίζεται σταδιακά προς τα δεξιά της κλίμακας των ηλικιών, με αποκορύφωμα το 2014, όταν οι τιμές των ηλικιών 15-39 πέφτουν στις αντίστοιχες του 2003, ενώ οι ηλικίες 40-64 σημειώνουν τις υψηλότερες τιμές της δεκαπενταετίας.

Δυστυχώς, τα μέχρι σήμερα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, δεν μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε επακριβώς ποιες οικονομικές και επαγγελματικές ομάδες αποδίδουν τις περισσότερες αυτοκτονίες, ώστε να μπορέσουμε να υπολογίσουμε τους δείκτες συνάφειας μεταξύ αυτοκτονίας και ανεργίας. Ωστόσο, από την εικόνα που παίρνουμε από το παραπάνω διαγράμμα, σχηματίζουμε βάσιμες υποψίες, ότι περισσότερο επιρρεπείς στην αυτοκτονία είναι οι άνεργοι των ηλικιών 40-59 χρόνων, παρά των νεότερων, και παρά το γεγονός ότι στους τελευταίους η ανεργία μοιάζει καλπάζουσα.

Αυτό, ίσως, συμβαίνει επειδή οι καταγεγραμμένοι ως άνεργοι νέοι επιδίδονται πιο συχνά στη δύσκολα μετρήσιμη, αλλά πάντα υπάρχουσα, ανασφάλιστη εργασία, γεγονός που τους αποδίδει ένα κάποιο εισόδημα. Επίσης, είναι συχνό το φαινόμενο στην Ελλάδα, οι νέοι να μην εγκαταλείπουν την πατρική εστία τους, παρά μόνο μετά από κάποια σοβαρή επαγγελματική αποκατάσταση, ή το γάμο. Η παραμονή στο πατρικό και η παράλληλη οικονομική στήριξη από τους γονείς προφυλάσσει το άτομο από τις μεταβολές της αγοράς εργασίας. Συμπληρωματικά, πρέπει να υπολογίσουμε και τον παράγοντα των σπουδών, και δη των επιμηκυμένων ανώτατων σπουδών. Το γεγονός ότι τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας εμφανίζονται στους νέους, ίσως να σημαίνει ότι επενδύουν περισσότερο στην απόκτηση εφοδίων μέσα από την εκπαίδευση, με αποτέλεσμα να παρατείνουν την είσοδό τους σε κάποια επισφαλή θέση εργασίας.

Από την άλλη, η ανεργία μπορεί να γίνεται περισσότερο δυσβάσταχτη για τους άνδρες ηλικίας 40-59 ετών, αφού είναι πιο πιθανό, αν χάσουν την εργασία τους σε αυτή την ηλικία, να εκπέσουν στην κατηγορία των μη απασχολίσιμων. Πέρα από τη ματαίωση που υφίσταται κάποιος και μόνο από την απώλεια εργασίας, το γεγονός ότι ίσως να μην ξαναμπει στην αγορά εργασίας δημιουργεί αβάσταχτα αισθήματα απελπισίας. Επίσης, οι Έλληνες μεσήλικες έχουν να σηκώσουν και το βάρος του στερεότυπου του «επιτυχημένου σαραντάρη», το οποίο φαίνεται να επικρατεί στην

ελληνική κοινωνία¹⁶⁴. Το στερεότυπο αυτό επιφορτίζει το άτομο με το βάρος της κοινωνικής επιτυχίας στην ακμή της παραγωγικότητας, κάτι το οποίο δεν αναμένεται από τις νεότερες ηλικίες. Όπου όμως υπάρχουν μεγάλες προσδοκίες, εκεί ανθούν και οι μεγαλύτερες αποτυχίες και ματαιώσεις.

Αν ισχύουν οι υποθέσεις μας, και όντως η αυτοκτονία σχετίζεται με τους μεσήλικες άνεργους και όχι με τους νεότερους, τότε θα πρέπει να πούμε, ότι το επάγγελμα, εκτός από πηγή εισοδήματος, είναι πριν απ'όλα τόπος κοινωνικής αναγνώρισης. Η άσκηση ενός επαγγέλματος σημαίνει πριν και πάνω απ'όλα, ότι ένας θεσμός έρχεται και αναγνωρίζει το άτομο ως άξιο να εργάζεται στους κόλπους του. Κατ'επέκταση, εκείνο που αυξάνει τις πιθανότητες αυτοκτονίας, δεν είναι η απώλεια του εισοδήματος καθαυτή που συνεπάγεται η ανεργία, αλλά η πτώση, από μια κάποια αναγνώριση που έχαιρε το άτομο στο βλέμμα του άλλου, στην κατάσταση της ματαίωσης.

Ανεργία, απώλεια εισοδήματος και ματαίωση μπορεί να συμβαίνουν ταυτόχρονα, όμως δεν είναι ταυτόσημες καταστάσεις. Αυτό αποδεικνύεται αν κατανοήσουμε το όφελος που αποκομίζουν εκείνοι που προτιμούν να εργάζονται χωρίς αμοιβή έως ότου αρχίσουν να αμοιβούνται κανονικά, αν και η έκταση του φαινομένου αυτού στην Ελλάδα δεν έχει εκτιμηθεί ακόμα. Σε έναν πρώτο χρόνο, σε αυτές τις περιπτώσεις, το όφελος έγκειται, καταρχήν, στην εξασφάλιση της κοινωνικής αναγνώρισης από τα οικεία πρόσωπα, και σε έναν δεύτερο, στην προσφορά σε και στην αναγνώριση της προσφοράς από έναν θεσμό. Με αυτές τις αναγνωρίσεις το άτομο καταφέρνει να εδραιώσει την υπάρξη και την αυτοπεποίθησή του σε ένα όσο το δυνατόν πιο σταθερό πλαίσιο, ώστε να αποφύγει τη ματαίωση.

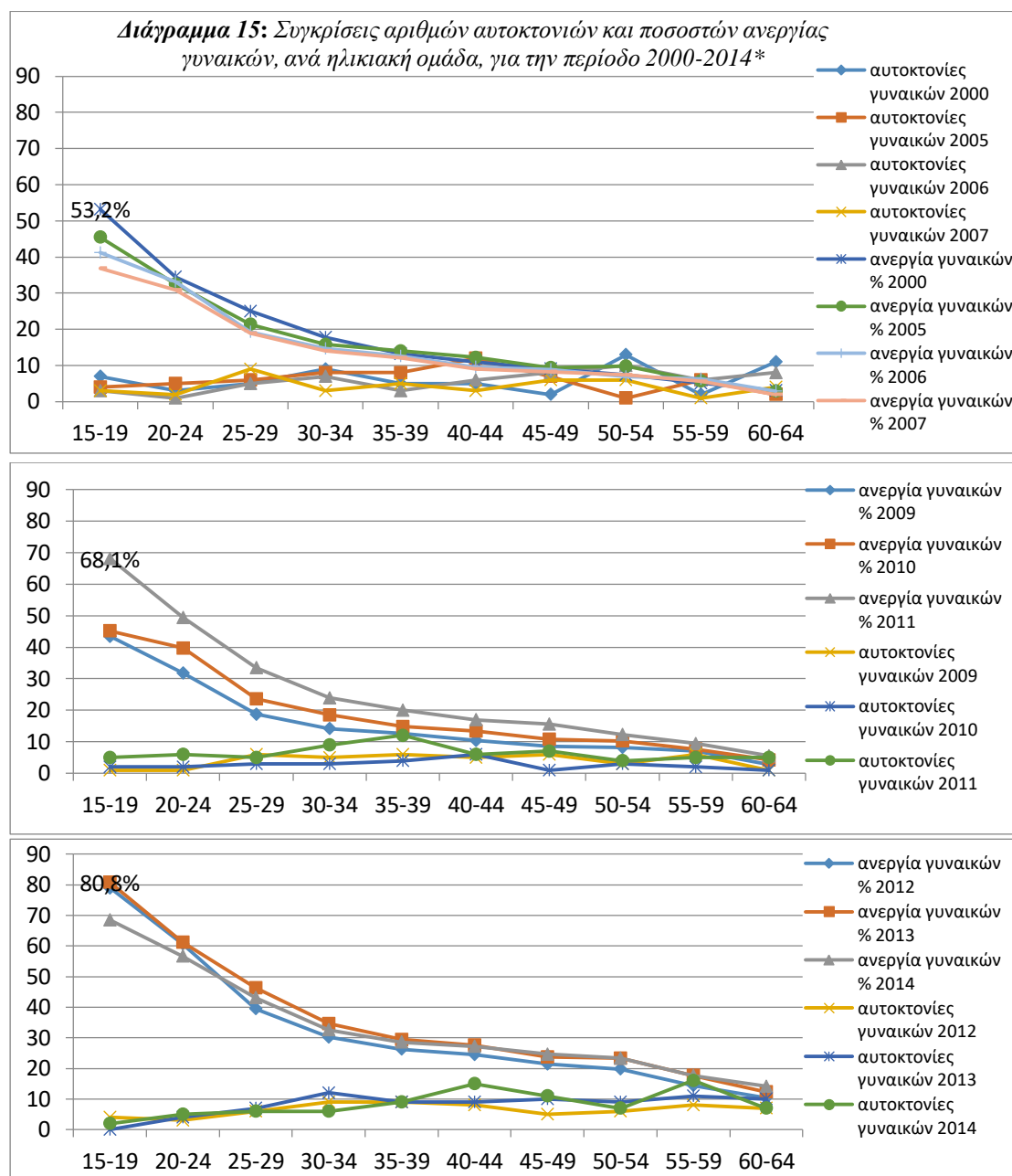
Τον αντίστοιχο αντισταθμιστικό ρόλο στην εξασφάλιση κοινωνικής αναγνώρισης ίσως παίζει ο θεσμός της ανώτατης εκπαίδευσης για τους νεότερους. Σε συνδυασμό πάντα με τους χαμηλούς δείκτες αυτοκτονίας των άγαμων¹⁶⁵, όπως είδαμε στο διάγραμμα 8, και την οικονομική προστασία των νέων εντός της πατρικής εστίας, υποθέτουμε ότι το ανοίκειν σε έναν εκπαιδευτικό θεσμό, ανεξαρτήτως γνωστικού αντικειμένου, σώζει τους νέους από τη ματαίωση και τους κάνει λιγότερο επιρρεπείς στην αυτοκτονία.

¹⁶⁴ Τσιγκάνου Ι., 2010, *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα: Πορίσματα έρευνας πεδίου 4^ο κύματος, Ελλάδα-Ευρώπη 2009*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, http://ekke.gr/announcements/ESS4_results.pdf σελ. 23

¹⁶⁵ Έχοντας ως δεδομένο ότι η αριθμητική υπεροχή των άγαμων ανδρών έναντι των έγγαμων ισχύει μέχρι την ηλικία των 33 ετών (σύμφωνα με την απογραφή του 2011).

2.4.2 Αυτοκτονίες και ανεργία γυναικών

Όπως προείπαμε, η ανεργία των γυναικών για όλη τη δεκαπενταετία είναι σταθερά υψηλότερη από την αντίστοιχη των ανδρών, για όλες τις ηλικίες, ενώ οι τιμές της αυτοκτονίας τους πάντα υποπολλαπλάσιες από εκείνες των ανδρών. Ας δούμε πώς παριστάνεται γραφικά αυτή η τάση.

Πηγές: ΕΛΣΤΑΤ για αυτοκτονίες· Eurostat για ανεργία

*Δεν περιλαμβάνονται οι χρονιές 2001-2004 και 2008, επειδή δεν είχαμε διαθέσιμα στοιχεία για την ανεργία των γυναικών ηλικίας 60-64 ετών για τις αντίστοιχες χρονιές.

Από το παραπάνω πολυδιάγραμμα καθίσταται προφανές, ότι οι γυναίκες δεν επηρεάζονται το ίδιο με τους άνδρες από την ανεργία. Και εδώ οι νεότερες ηλικίες με τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας αποδίδουν τις λιγότερες αυτοκτονίες, ωστόσο με το πέρασμα των χρόνων κι ενώ τα ποσοστά ανεργίας αυξάνονται για όλες τις ηλικιακές ομάδες και δη μετά το 2010, δεν μοιάζει να υπάρχει κάποια ηλικιακή περίοδος η οποία να αποδίδει πάντα τις υψηλότερες τιμές στην αυτοκτονία, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τους δείκτες αυτοκτονίας του διαγράμματος 7.

Έχουμε λοιπόν βάσιμες υποψίες να υποθέτουμε ότι οι δείκτες αυτοκτονίας των γυναικών στην Ελλάδα δεν εξαρτώνται τόσο από τις δυνάμεις της αγοράς εργασίας, όσο οι αντίστοιχοι των μεσήλικων ανδρών. Αν είχαν κάποια επίδραση θα έπρεπε να παρουσιάζονταν ισχυρότερες αναταράξεις στους δείκτες αυτοκτονίας των παραγωγικών ηλικιών, όχι μόνο κατά τα χρόνια της κρίσης, αλλά και καθόλα τα προηγούμενα έτη, αφού σταθερά η ανεργία είναι πάντα υψηλότερη στις γυναίκες, οι μισθοί τους χαμηλότεροι από των ανδρών και εργάζονται συνήθως σε καθεστώς ημιαπασχόλησης πιο συχνά από τους άνδρες¹⁶⁶.

Η λέξη κλειδί εδώ είναι η σταθερότητα, η οποία μας παραπέμπει στη σταθερότητα του κοινωνικού πλαισίου, για την οποία είπαμε ότι αποτελεί τη βασική συνιστώσα εντός της οποίας θα καλλιεργηθεί και θα διατηρηθεί η κοινωνική αναγνώριση. Αν οι υποθέσεις μας είναι σωστές κι αν όντως η ανεργία έχει μικρή έως μηδαμινή επίδραση στις αυτοκτονίες των γυναικών, τότε ίσως αυτό συμβαίνει επειδή ουδέποτε η ελληνική κοινωνία, λόγω στερεοτύπων, δεν ανέμενε τα ίδια με τους άνδρες από τις γυναίκες, όσον αφορά την απασχόλησή τους και την επαγγελματική τους αποκατάσταση και επιτυχία, με αποτέλεσμα να προστατεύονται από τις αστάθειες της αγοράς εργασίας. Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η αγορά εργασίας και οι εργασιακές σχέσεις και συνθήκες δεν είναι ευνοϊκές για τις γυναίκες, τις έχει κάνει να αναζητήσουν άλλους τρόπους αναγνώρισης και συγκρότησης της ταυτότητάς τους, σε δυνάμει πιο σταθερό πλαίσιο, όπως για παράδειγμα η οικογένεια. Κατ'επέκταση, αφού η εργασία δεν αποτελούσε βασικό τόπο αναγνώρισης της ταυτότητάς τους, άρα ούτε και τόπο ματαίωσης, δεν αποτελεί ούτε η ανεργία αντίστοιχο τόπο.

¹⁶⁶ Για λεπτομέρειες περί της ανισότητας στην απασχόληση βλέπε ενδεικτικά: Παπαπέτρου Ε., *Διαχρονική εξέλιξη των μισθολογικών διαφορών μεταξύ ανδρών – γυναικών στην Ελλάδα*, Παρουσίαση στην Ημερίδα της Τράπεζας της Ελλάδος, 22/3/2010, bankofgreece.gr/BoGDdocuments/22-3-2010_papapetrou__Agora%20ergasias.pdf

Από την άλλη, η άνοδος των αυτοκτονιών των γυναικών που παρατηρείται από το 2011, σε συνδυασμό με το εύρημα του Αλεξόπουλου και των συνεργατών του, που αφορά την άνοδο στην αυτοκτονική τάση των υψηλά ιστάμενων νεαρών γυναικών¹⁶⁷, μας κάνει να υποθέτουμε, ότι οι δείκτες δεν θα παρουσιάσουν μείωση στο εγγύς μέλλον. Αυτό ίσως, οφείλεται στην αργή μετάλλαξη, που υφίσταται η ελληνική οικογένεια, η οποία επενδύει σταδιακά στην ανώτατη εκπαίδευση των κοριτσιών της¹⁶⁸ και οι γυναίκες αρχίζουν να εστιάζουν στην καριέρα, καταρχήν, παρά στη δημιουργία οικογένειας, με αποτέλεσμα να εκτείνονται κι αυτές ολοένα και περισσότερο στις απρόβλεπτες κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις.

2.4.3 Συμπεράσματα και περαιτέρω προβληματισμοί

Επομένως, αν θέλαμε να εντάξουμε τα ελληνικά δεδομένα κάπου ανάμεσα στην αντιπαράθεση μεταξύ φιλοκυκλικής και αντικυκλικής θεωρίας, θα κλείναμε υπέρ των ανάμικτων δεδομένων. Ίσως αυτοί που επηρεάζονται περισσότερο αρνητικά από την ανεργία και έχουν περισσότερες πιθανότητες να αυτοκτονήσουν να είναι οι άνδρες ηλικίας 40-59 ετών, οι οποίοι -αν και συνολικά παρουσιάζουν τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας συγκριτικά με τους νεότερους, καθώς και με τις γυναίκες όλων των παραγωγικών ηλικιών- επιφορτίζονται περισσότερο από τις άλλες ομάδες με το άγχος της αναγνώρισης της επιτυχίας και της ανεξαρτησίας. Δυστυχώς όμως, τα μέχρι σήμερα στοιχεία για το οικονομικό προφίλ των αυτόχειρων δεν μας βοηθούν να βγάλουμε βέβαια συμπεράσματα εθνικής εμβέλειας, επομένως πρέπει να είμαστε προσεκτικοί στις διατυπώσεις μας.

Στο σημείο αυτό και προς αποφυγή παρεξηγήσεων, να τονίσουμε ότι, τα παραπάνω *επουδενί* δε σημαίνουν, ότι δικαιολογούμε ή νομιμοποιούμε τις διακρίσεις στην απασχόληση και τους μισθούς με βάση το φύλο, όπως δε δικαιολογούμε κανενός είδους άλλη διάκριση εις βάρος ατόμων ή ομάδων. Όταν λέμε ότι η σταθερότητα του κοινωνικού πλαισίου της αναγνώρισης έχει προστατευτικές

¹⁶⁷ Alexopoulos Evangelos C. και συν., 2015, «Suicide Mortality Across Broad Occupational Groups in Greece: A Descriptive Study», ό.π.σελ 2-4

¹⁶⁸ Μουσούρου Λουκία, 2005, *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 73 κ.ε.

ιδιότητες έναντι της αυτοκτονίας, δεν εννοούμε ότι καλό είναι να εστιάζουν οι γυναίκες στην οικογένεια, για να μην αρχίσουν να αυτοκτονούν. Αντιθέτως, θα πρέπει να αναρωτηθούμε γιατί οι εργασιακές σχέσεις, και η αγορά εργασίας εν γένει, δεν έχουν παρόμοιες προστατευτικές ιδιότητες.

Στο τέλος της μονογραφίας του, ο Ντυρκάιμ προσπαθεί να εντοπίσει ποιος θεσμός της σύγχρονης κοινωνίας μπορεί να αποτελέσει προνομιακό τόπο προστασίας έναντι της αυτοκτονίας. Αφού αποκλείσει τη θρησκεία, την πολιτική και την παιδεία, θα εξάρει το χώρο της εργασίας και δη τις αρετές του συνεταιρισμού, οι οποίες μπορούν να «αποτραβήξουν το άτομο από την κατάσταση της ηθικής απομόνωσης»¹⁶⁹. Το σκεπτικό είναι, ότι η επαγγελματική ζωή πλαισιώνει το σύνολο της σύγχρονης ζωής και η επαγγελματική ομάδα ασκεί μόνιμα τον έλεγχο της στο άτομο, κάτι που δεν μπορούν να κάνουν οι άλλοι θεσμοί.

Αν ήδη στην εποχή του αυτή η θέση εκφράζετο ως επιθυμία ή ευχή, σήμερα κάτι τέτοιο μοιάζει τουλάχιστον υπεραισιόδοξο. Ο Ντυρκάιμ ήταν αρκετά οξυδερκής ώστε να συλλάβει τις απορρυθμιστικές ιδιότητες, οι οποίες είναι εγγενείς στην οικονομία της αγοράς. Μπορεί το εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα να σημείωσαν αρκετές επιτυχίες και να κατάφεραν να εμπνεύσουν κάποια αλληλεγγύη τα χρόνια που ακολούθησαν τον Ντυρκάιμ, ωστόσο από τη δεκαετία του '70 και με την εξάπλωση του νεοφιλελευθερισμού ως τάση και ιδεολογία στον δυτικό κόσμο, η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων βρίσκεται στο κέντρο της διαδικασίας.

Στην Ελλάδα αυτή η τάση απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων αρχίζει σταδιακά από τη δεκαετία του '90¹⁷⁰ και κορυφώνεται κατά την τριετία 2010-2012, με την κατάργηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και την προώθηση των ατομικών¹⁷¹. Το σημαντικό που θέλουμε να τονίσουμε εδώ είναι, ότι αυτή η απορρύθμιση, η οποία εντείνεται μέσα στα πλαίσια των μνημονίων, μακράν του να σηματοδοτεί μια «κρίση», άλλο δε σημαίνει από την συμμόρφωση της Ελλάδας στις επιταγές της «κανονικής» λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Με άλλα λόγια, η κρίση δεν αποτελεί μια ανωμαλία στη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς, αλλά μέρος της κανονικής της λειτουργίας.

¹⁶⁹ Durkheim Emile, [1897], *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, ό.π. σελ 446

¹⁷⁰ Καρακιουλάφη Χ., Μοσχονάς Α., 2006, «Εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Μεταξύ “συγκεντρωτισμού” και “αποκέντρωσης”», στο περ. *Κοινωνική συνοχή και ανάπτυξη*, 1 (1), σελ. 41.

¹⁷¹ INE-ΓΣΣΕ, 2014, *Εξελίξεις στις συλλογικές διαπραγματεύσεις και στις αμοιβές, κατά το 2013*, Τετράδια του INE, http://inegsee.gr/wp-content/uploads/2015/05/Meleti-42_-Eidiki-ekdosi-Tetradia-INE2.pdf

Το αν θα δούμε την οικονομική κρίση ως ανωμαλία ή κανονικότητα έχει επιπτώσεις στον τρόπο που θα προσπαθήσουμε να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα των αυτοκτονιών, αν παραδεχθούμε, ότι αφενός αποτελεί πρόβλημα κι αφετέρου, αν παραδεχθούμε ότι η ανεργία ενδέχεται να συμβάλλει στην αύξησή τους. Αν δούμε την κρίση ως ανωμαλία, κάτι που φαίνεται να αποτελεί την κυρίαρχη αντίληψη των επιστημόνων που εξετάσαμε, τότε για την αντιμετώπιση της αυτοκτονίας ίσως προτείνουμε κάποια μέτρα τόνωσης της εργασιακής ζήτησης, ώστε να ενταχθούν όσο γίνεται περισσότεροι στην αγορά εργασίας, μέχρι να έρθει η ανάπτυξη και με το σκεπτικό ότι οι δείκτες της αυτοκτονίας είναι δυνατόν να γυρίσουν στα προ της κρίσης επίπεδα.

Η παραδοχή αυτής της προσέγγισης έγκειται στο ότι βλέπει την ανεργία μόνο ως απώλεια εισοδήματος, χωρίς να αναρωτιέται ποια είναι η φύση των σχέσεων εργασίας στις οποίες θέλουμε να ενταχθούν οι άνεργοι και επίσης, δεν λαμβάνει υπόψιν το γεγονός ότι οι ίδιες οι υφιστάμενες απορρυθμισμένες εργασιακές σχέσεις μπορούν να αποτελέσουν εστία ανομικών αυτοκτονιών. Θεωρείται πλέον χαρακτηριστική η περίπτωση της France Telecom, όπου κατά την περίοδο 2008-2011 σημειώθηκαν 64 αυτοκτονίες εργαζομένων της. Από τα σημειώματα που άφησαν πίσω τους οι αυτόχειρες, καθώς κι από το γεγονός ότι κάποιες από τις αυτοκτονίες και τις απόπειρες συνέβησαν στο χώρο εργασίας, προέκυψε ότι οι συνθήκες εργασίας ήταν τέτοιες που οδήγησαν αυτά τα άτομα στο απροχώρητο, όπως εξουθενωτικά ωράρια, απειλές απόλυσης και ηθική παρενόχληση¹⁷². Επομένως, ούτε η εργασία από μόνη της, πέρα από τις υφιστάμενες εργασιακές σχέσεις και συνθήκες, εγγυάται κάποια ασφάλεια έναντι των αυτοκτονιών.

Θέση της Waters είναι ότι: «η France Telecom ήταν ο μικρόκοσμος των ευρύτερων οικονομικών αλλαγών που μεταμόρφωσαν τη γαλλική οικονομία από τις αρχές της δεκαετίας του '80 μέσα από τις διαδικασίες της ιδιωτικοποίησης, του οικονομικού φιλελευθερισμού και της απορρύθμισης, που αποτέλεσαν την αρχή ενός νέου οικονομικού μοντέλου¹⁷³». Βλέπουμε λοιπόν ότι η Waters δεν προσεγγίζει το αυτοκτονικό κύμα της France Telecom απομονωμένα από τις ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, αλλά το αντιμετωπίζει ως σύμπτωμα, οι ρίζες του οποίου εκτείνονται πολύ πιο πέρα από εκείνη τη θανάσιμη τετραετία.

¹⁷² Sarah Waters, 2014, A Capitalism that kills: Workplace Suicides at France Télécom, στο *French Politics, Culture & Society*, 32 (3), σελ. 121-141, doi:10.3167/fpcs.2014.320307

¹⁷³ Ο.π. σελ. 130

Τηρουμένων των αναλογιών, θέση μας είναι ότι η υφιστάμενη οικονομική κρίση διογκώνει αδιέξοδα κι αντιφάσεις, οι οποίες ήταν ήδη παρούσες στην ελληνική κοινωνία και οικονομία, πριν το 2009. Ενδεικτικά να αναφέρουμε ότι, ήδη από το 2004 υφίσταται ένα διογκούμενο κύμα πτωχεύσεων επιχειρήσεων¹⁷⁴, καθώς επίσης, από την ίδια χρονιά, αρχίζει η πορεία επιβράδυνσης της οικονομίας¹⁷⁵. Ακόμη, η εμφάνιση των ευέλικτων μορφών εργασίας και στην Ελλάδα από τις αρχές του 2000 -όπως η επέκταση της μερικής απασχόλησης, η τηλεργασία, η ευελιξία στα ωράρια και τους μισθούς¹⁷⁶ - σημαίνει ότι η εργασία δεν νοείται πλέον ως πλήρης και διά βίου για όλους. Ως αποτέλεσμα, «η εργασία έχει εκπέσει από σταθερός άξονας κοινωνικής οργάνωσης», όπως πολύ οξυδερκώς σημειώνει η Μουσούρου¹⁷⁷, χωρίς όμως να εμφανίζεται κάποιο υποκατάστατο που να αναπληρώνει το κενό, τόσο στην κοινωνική συνοχή γενικά, όσο και στην κοινωνική ασφάλιση, η οποία βασίζεται στην εργασία.

Τα παραπάνω αποτελούν κάποιες ελάχιστες ενδείξεις του ότι, πριν επέλθει η οικονομική κρίση επίσημα, είχε προηγηθεί και καλλιεργηθεί ένας εκφυλισμός της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής αναγνώρισης¹⁷⁸. Με αποτέλεσμα, αφενός το ξέσπασμα της κρίσης να μας βρίσκει εξαπίνης -κι αυτός ο αιφνιδιασμός ίσως αποτυπώνεται στους αυξημένους δείκτες αυτοκτονίας- κι αφετέρου, να αναμένουμε από τις υφιστάμενες σχέσεις εργασίας συνεκτικές ιδιότητες, τις οποίες έχουν απολέσει προ πολλού.

Αν, λοιπόν, επιμένουμε στην προσέγγιση της κρίσης ως κανονικότητας του συστήματος και στην εμπλοκή των αυξημένων δεικτών με ευρύτερες προηγηθείσες μακροκοινωνιολογικές εξελίξεις, είναι για να τονίσουμε, ότι μια ορθή προσέγγιση της αύξησης των αυτοκτονιών δεν μπορεί παρά να περνάει μέσα από έναν σοβαρό στοχασμό επί του ευρύτερου κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, και μια κριτική αναθεώρηση των κυρίαρχων μορφών εργασιακών σχέσεων.

¹⁷⁴ ΕΛΣΤΑΤ, *Κηρυχθείσες πτωχεύσεις επιχειρήσεων 2004-2014*, www.statistics.gr/el/infographic-bankruptcies

¹⁷⁵ ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, 2008, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2008*, Αθήνα, σελ. 49 www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/EKTHESI_10.pdf,

¹⁷⁶ ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, 2003, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση Ετήσια Έκθεση 2003*, Αθήνα, σελ. 183-221, www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/EKTHESH_5.pdf

¹⁷⁷ Μουσούρου Λουκία, 2005, *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*, ό.π. σελ. 40-41

¹⁷⁸ Γιατί τι άλλο σημαίνει για μια κοινωνία, όταν αποδέχεται να υπάρχουν «μη απασχολήσιμοι», ήτοι άτομα, τα οποία δεν μπορούν ούτε να ελπίζουν στην ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:

Αντιλήψεις των Ελλήνων θεολόγων για την αυτοκτονία

Η θέση της ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στην αυτοκτονία θεωρείται παγιωμένη. Η αυτοκτονία αποτελεί το μέγιστο των αμαρτημάτων και απαγορεύεται η ταφή και η εξόδιος ακολουθία στους αυτόχειρες. Ακολουθεί η εξέταση των συντεταγμένων αυτής της αντίληψης.

3.1 Ο απόλυτος Θεός

Για την Ορθόδοξη Εκκλησία, ο Θεός είναι απόλυτος¹⁷⁹, και το θέλημά του εξίσου απόλυτο. Όπως, μας έμαθε ο Αριστοτέλης, απόλυτο είναι αυτό που όσα κι αν προσθέσεις ή αφαιρέσεις, παραμένει το ίδιο¹⁸⁰. Επομένως, κάτι το απόλυτο δεν έρχεται σε σχέση με τίποτα άλλο παρά μόνο με τον εαυτό του.

Αυτός ο απόλυτος Θεός, λοιπόν, δημιούργησε τον κόσμο και τοποθέτησε τον άνθρωπο ως κορωνίδα της δημιουργίας. Με άλλα λόγια, ο Θεός είναι η πηγή της ζωής. Ζωή, όμως, αναγνωρίζουν οι θεολόγοι, σε συμφωνία με τους βιολόγους, ότι είναι σχέση και ενέργεια¹⁸¹. Δηλαδή, απαραίτητη προϋπόθεση των έμβιων όντων για να παραμείνουν εν ζωή, είναι να διοχετεύουν την ενέργειά τους εν σχέση με το περιβάλλον τους.

¹⁷⁹ Μαντζαρίδης Γεώργιος Ι., 2008, *Χριστιανική Ηθική Ι*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρά, 2^η έκδοση, σελ. 281.

¹⁸⁰ Αριστοτέλης, *Τοπικών Β*, κεφ. 11, στιχ. 29-30

¹⁸¹ Μπέγζος Μάριος Π., Παπαθανασίου Αθανάσιος Ν., *Θέματα Χριστιανικής Ηθικής Γ' Γενικού Λυκείου*, ΙΤΥΕ Διόφαντος, σελ. 104.

Όμως, δεν αρκεί μόνο η σχέση και η ενέργεια· χρειάζεται και η αγάπη. Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο από ανιδιοτελή αγάπη. Εδώ αναδύεται μια πρώτη αντίφαση. Αν δεχτούμε, ότι απόλυτο σημαίνει σχέση μόνο με τον εαυτό, ενώ η ζωή, η δημιουργία και η αγάπη συνιστούν σχέσεις, πώς γίνεται ένα ον απόλυτο να δημιουργεί και να αγαπά;

3.2 Ο άνθρωπος ως πρόσωπο

Ο άνθρωπος για την Εκκλησία αποτελεί πρόσωπο, δηλαδή ον σχεσιακό κι όχι απόλυτο, στον βαθμό πάντα που το πρόσωπο, πριν απ'όλα, δηλώνει σχέση βλεμματική. Ως πρόσωπο, λοιπόν, ο άνθρωπος φέρει κάποια μοναδικά χαρακτηριστικά, που τον κάνουν να ξεχωρίζει από όλα τα υπόλοιπα όντα. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι το *εκούσιο*, το *ελεύθερο* και το *συνειδητό* και αποτελούν έκφραση της εικόνας του Θεού¹⁸².

Ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο ελεύθερο και με συνείδηση, γι'αυτό θεωρείται πως η Πτώση του από τον Παράδεισο ήταν αποτέλεσμα της ανυπακοής του. Αν ο Θεός δεν δημιουργούσε τον άνθρωπο ελεύθερο, θα ήταν σαν να του στερούσε την δυνατότητα να γίνει συνειδητά καλός¹⁸³.

Με το προπατορικό αμάρτημα, ο άνθρωπος γνώρισε τον πνευματικό θάνατο. Στη συνέχεια επήλθε κι ο σωματικός θάνατος, από ευεργεσία του Θεού, για να μη μείνει το κακό αθάνατο¹⁸⁴. Θέλουμε εδώ να σταθούμε και να ρωτήσουμε: αν όντως η ελευθερία και η συνείδηση του ανθρώπου δεν είναι αποτελέσματα της Πτώσης, αλλά προϋπήρχαν αυτής κι αν οι Πρωτόπλαστοι ήξεραν τις συνέπειες της πράξης τους, τότε μήπως μπορούμε να κάνουμε λόγο για μια πρωταρχική πνευματική αυτοκτονία; Θα δούμε στη συνέχεια πού μπορεί να μας χρησιμεύει αυτός ο προβληματισμός.

Από τον Αδάμ και την Εύα μέχρι σήμερα, ο άνθρωπος μετέχει του προπατορικού αμαρτήματος. Όπως το κάθε κύτταρο φέρει μέσα του όλες τις πληροφορίες της δημιουργίας, έτσι και κάθε άνθρωπος, ως άλλο κύτταρο, φέρει μέσα του και την πληροφορία της Πτώσης¹⁸⁵, η οποία μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά. Με αυτόν τον παραλληλισμό και με την επίκληση των συμπερασμάτων της εξελικτικής βιολογίας,

¹⁸² Ο.π. σελ. 112.

¹⁸³ Μαντζαρίδης Γεώργιος Ι., 2006, *Χριστιανική Ηθική ΙΙ*, Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρά, 2^η έκδοση, σελ. 638.

¹⁸⁴ Ο.π. σελ. 638.

¹⁸⁵ Μαντζαρίδης Γεώργιος Ι., 2008, *Χριστιανική Ηθική Ι*, ό.π., σελ 119.

οι θεολόγοι θεωρούν, πως το προπατορικό αμάρτημα ριζώνει ως τα μύχια της βιολογικής υπόστασης του ανθρώπου. Με λίγα λόγια, η αμαρτία είναι εγγενής στον άνθρωπο.

Προκύπτει έτσι, ότι η τέλεια χριστιανική ζωή είναι ανέφικτη. Ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να συνειδητοποιεί την αμαρτωλότητά του και να την διαιωνίζει¹⁸⁶.

3.3 Η ζωή ως δώρο του Θεού

Το βασικότερο επιχείρημα που προβάλλεται κατά της αυτοκτονίας βασίζεται στο ότι η ζωή είναι δώρο του Θεού. Αφού, λοιπόν, εξυπακούεται ότι το δώρο δε δωρίζεται, δεν επιστρέφεται, ούτε καταστρέφεται, συνεπάγεται ότι η αυτοκτονία είναι καταδικαστέα.

Παράλληλα με την παραπάνω αντίληψη, υποδηλώνεται ότι ο Θεός είναι ιδιοκτήτης της ζωής κι η καταστροφή του δώρου του σημαίνει «οικειοποίηση του δικαιώματος του Θεού»¹⁸⁷.

Επομένως, η ζωή είναι ιδιοκτησία που παραχωρεί ο Θεός στον άνθρωπο. Ο άνθρωπος δεν έχει εξουσία πάνω της, άρα το μόνο που του μένει να κάνει είναι να τη διαχειρίζεται. Πράγματι, μέσα από αυτές τις παραδοχές, επιβεβαιώνεται ότι ο Θεός είναι απόλυτος, αφού μόνο με έναν απόλυτο εξουσιαστή είναι αδύνατο να διαπραγματευτούμε τις σχέσεις ιδιοκτησίας και εξουσίας. Ταυτόχρονα, η αντίληψη περί δώρου δηλώνει σχέση. Όπως μας έμαθε ο Μαρσέλ Μως, το δώρο δεσμεύει και υποχρεώνει σε ανταπόδοση. Ποτέ δεν είναι ανιδιοτελής· κι όσο περισσότερο ισχυρός είναι κάποιος, τόσο περισσότερα δωρίζει, για να επιβεβαιώσει την ισχύ του. Ήτοι, δεν υπάρχει καμία αντίφαση ανάμεσα στην αντίληψη περί της ζωής ως δώρο του Θεού και της ταυτόχρονης αντιμετώπισής του ως απόλυτου εξουσιαστή.

Η απόλυτη εξουσία του Θεού επί της ζωής, όμως, και η αναγκαστική αποδοχή του δώρου, αντιφάσκουν με το ελεύθερο και εκούσιο του ανθρώπου. Σύμφωνα με τον Μαντζαρίδη, η ελευθερία του ανθρώπου είναι πάντοτε σχετική, αφού κανείς δεν

¹⁸⁶ Ο.π. σελ. 135.

¹⁸⁷ Παπατόλιος Αχιλλέας, 2010, *Η αυτοχειρία στις κανονικές διατάξεις της Ορθοδόξου Εκκλησίας* (Διπλωματική εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σελ. 32.

ρωτήθηκε αν ήθελε να γεννηθεί ή αν ήθελε να πεθάνει ¹⁸⁸. Σίγουρα, κανείς δεν ρωτήθηκε αν ήθελε να γεννηθεί, αλλά σε μία κατά το δυνατόν ελεύθερη κοινωνία, καθένας επιλέγει, με κάθε του πράξη, να συνεχίσει να ζει. Η ελεύθερη επιλογή συνέχισης της ζωής, συνεπάγεται και την δυνατότητα ελεύθερης επιλογής παύσης της, ανεξάρτητα από το αν θα γίνει χρήση αυτής της δυνατότητας ή όχι. Η δυνατότητα παύσης της ζωής μπορεί να εκφράζεται με την άρνηση της αναπαραγωγής του είδους ή/και με την αυτοκτονία ¹⁸⁹. Ο άνθρωπος δεν αναπαράγεται αναγκαστικά. Κάτι τέτοιο συμβαίνει στα υπόλοιπα είδη του ζωικού βασιλείου, τα οποία αναπαράγονται με βάση τον έμφυτο προγραμματισμό των ενστίκτων και δεν αναδύεται καμία δυνατότητα συνείδησης, αμφισβήτησης και αναστοχασμού, άρα δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για ελευθερία.

Επομένως, η αναγκαστική διαχείριση της ζωής, ίσως να σημαίνει, αφενός, απόπειρα παλινδρόμησης του ανθρώπου σε μια αρχέγονη κατάσταση ενστικτώδους ύπαρξης. Αφετέρου, ενδέχεται να σημαίνει την μετατροπή της ζωής σε φυλακή και προσπάθεια καταστρατήγησης ακόμα κι αυτής της σχετικής ελευθερίας που χαίρει ο άνθρωπος· δηλαδή, της σχετικής ελευθερίας από τους καταναγκασμούς των ενστίκτων από την μία, και της σχετικής ελευθερίας έναντι δυναστών, αυτοκρατόρων και παντός είδους απόλυτων εξουσιαστών, από την άλλη· ελευθερία, η οποία αμφισβητείται και κατακτάται μέρα με τη μέρα.

Όσον αφορά το έρεισμα αυτής της αντίληψης της ζωής ως δώρου και του Θεού ως απόλυτου εξουσιαστή στο Ευαγγέλιο, οφείλουμε να επισημάνουμε, ότι στηρίζεται στην παυλική ρήση: «...δεν ηξεύρετε, ότι το σώμα σας είναι ναός του Αγίου Πνεύματος του εν υμίν, το οποίον έχετε από Θεού και δεν είσθε κύριοι εαυτών; Διότι ηγοράσθητε δια τιμής· δοξάσατε λοιπόν τον Θεόν δια του σώματός σας, και δια του πνεύματός σας, τα οποία είναι του Θεού¹⁹⁰». Ο απόστολος Παύλος είναι σαφέστατος: δεν είμαστε κύριοι ούτε του σώματος, ούτε του πνεύματος, ούτε του εαυτού μας· είμαστε εξαγορασμένοι. Δεν θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε πιο μεστή εξύμνηση της απόλυτης κυριαρχίας του Θεού επάνω στον άνθρωπο. Προκύπτει, λοιπόν, ότι η αυτοκτονία θα προκαλεί τέτοιο μένος στην Ορθοδοξία, αφού μοιάζει να αποτελεί

¹⁸⁸ Μαντζαρίδης, Γεώργιος Ι., 2008, *Χριστιανική Ηθική Ι*, ό.π., σελ. 161.

¹⁸⁹ Προς αποφυγή τυχόν παρεξηγήσεων, η δυνατότητα παύσης της ζωής μπορεί να λάβει και τη μορφή του φόνου. Ωστόσο, ο φόνος καταπατά το εκούσιο του άλλου, άρα και την ελευθερία του, συνεπώς επουδενί δεν μπορεί να αποτελέσει δικαίωμα.

¹⁹⁰ *Προς Κορινθίους α'*, κεφ. ζ, στιχ. 19-20.

απόπειρα ιδιοποίησης του σώματος, του πνεύματος, του εαυτού και της ζωής συνολικά, από τον αυτόχειρα.

3.4 Το πρόβλημα με την αυτοκτονική πράξη

Άλλο ένα επιχείρημα κατά της αυτοκτονίας αφορμάται από την πέμπτη εντολή του «Ου φονεύσεις», θεωρώντας πως η εντολή αφορά κάθε φόνο ανεξαιρέτως, ακόμα κι αν αυτός στρέφεται κατά του εαυτού. Εντύπωση προκαλεί, ωστόσο, η διαφορετική αντιμετώπιση των δολοφόνων από τους αυτόχειρες, από την μεριά της Εκκλησίας. Δεν υπάρχει ανάλογο μένος και μάλιστα ρητό, προς τους δολοφόνους, από την Ορθοδοξία, σε τέτοιο σημείο, που να απαγορεύει την ταφή και την νεκρώσιμη ακολουθία. Κατά τον Ιερό Χρυσόστομο μάλιστα: «ο Θεός τιμωρεί περισσότερο τους αυτόχειρες κι από τους κοινούς δολοφόνους»¹⁹¹.

Στο σημείο αυτό, το πρόβλημα λύεται από την εισαγωγή της έννοιας της μετάνοιας. Συνεχίζοντας να ζει ο κοινός δολοφόνος και μετά την πράξη του, ενδέχεται να μετανοήσει γι'αυτήν και να εισέλθει στην εν Χριστώ ζωή, όπως ο ληστής στο σταυρό δίπλα από τον Χριστό, ο οποίος μετανόησε και πήγε στον Παράδεισο. Αντιθέτως, η ίδια η φύση της αυτοκτονικής πράξης δεν αφήνει τέτοιο περιθώριο στον αυτόχειρα· είναι αδύνατον να μετανοήσει για την πράξη του, οπότε είναι εξ ορισμού καταδικασμένος.

Η έμφαση, όμως, στη φύση της πράξης, επιφέρει μια σειρά άλλων προβλημάτων. Αν είναι το αιφνίδιο της αυτοκτονικής πράξης¹⁹², που παρεμποδίζει τη μετάνοια, τότε κάθε αιφνίδιος θάνατος θα έπρεπε να είχε την ίδια αντιμετώπιση από την Εκκλησία. Πράγματι, καθημερινά άνθρωποι γίνονται θύματα αιφνιδίων θανάτων, είτε από φυσικά αίτια, είτε από δολοφονίες, με τέτοιον τρόπο που να αποκλείεται η μετάνοια. Θα έπρεπε κι αυτοί να στερηθούν ταφής και νεκρώσιμης ακολουθίας; Κάτι τέτοιο φυσικά, θα ήταν παράλογο να συζητηθεί, ωστόσο αποτελεί έσχατη λογική συνέπεια της καταδίκης της αυτοκτονίας εξαιτίας της φύσης της και του αποκλεισμού της

¹⁹¹ Λιάβα Αναστασία, 2013, *Η αυτοκτονία εξ απόψεως της κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού* (Διπλωματική εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σελ. 81.

¹⁹² Κι αν φυσικά δεχτούμε, ότι κάθε αυτοκτονική πράξη επιφέρει αιφνίδιο θάνατο.

μετάνοιας. Γι'αυτό, άλλωστε, τα επιχειρήματα δεν εξαντλούνται στην καταδίκη της πράξης, αλλά προχωρούν στην διερεύνηση των κινήτρων της.

3.5 Μεταξύ αυτοκτονίας κι αυτοθυσίας

Είδαμε παραπάνω ότι οι θεολόγοι καταδικάζουν την αυτοκτονική πράξη καθουτήν, λόγω της ιδιαίτερης φύσης της να αποκλείει την μετένοια. Ωστόσο, μια άλλη σειρά επιχειρημάτων, παράλληλη με την παραπάνω, αφορά τα κίνητρα της πράξης.

Στο σημείο αυτό γίνεται διαχωρισμός της αυτοκτονίας από την αυτοθυσία. Η αυτοθυσία γίνεται κατανοητή ως η θυσία του εαυτού για έναν ανώτερο σκοπό ή/και για να σωθεί κάποιος άλλος ή άλλοι. Αντίθετα, η αυτοκτονία αποτελεί εκδήλωση ενός άκρατου εγωκεντρισμού¹⁹³. πρόκειται για μια πράξη, η οποία «ξεκινά από το Εγώ και καταλήγει στο Εγώ»¹⁹⁴, αποκλείοντας τον πλησίον και το Θεό¹⁹⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα απόλυτα εγωκεντρικού ατόμου από την Καινή Διαθήκη, για τους θεολόγους, είναι ο Ιούδας, ο οποίος για τους ιδιοτελείς σκοπούς του πρόδωσε τον Ιησού και αυτοκτόνησε ατιμασμένος και καταδικασμένος στον αιώνα τον άπαντα. Από την άλλη, η Εκκλησία έχει να προσφέρει πολλά παραδείγματα αυτοθυσίας, τόσο από την Παλαιά Διαθήκη (Σαμψών), όσο και από την καινή (τον Ιησού πριν απ'όλους), καθώς επίσης και τους μάρτυρες. Σε κάθε περίπτωση, η έμφαση δίδεται στα κίνητρα της πράξης. Όταν το Εγώ θυσιάζεται για να υπηρετήσει τον πλησίον και τον Θεό, πρόκειται περί αυτοθυσίας και επαινείται, ενώ η αυτοκτονία υποτίθεται ότι δηλώνει έσχατη ιδιοτέλεια και εγωκεντρισμό, οπότε καταδικάζεται.

Είναι, όμως, τόσο ξεκάθαρα τα πράγματα; Όταν τα επιχειρήματα θίγουν και κρίνουν τα κίνητρα μιας αυτοκτονικής πράξης, για να βγει το πόρισμα ότι πρόκειται περί αυτοκτονίας ή αυτοθυσίας, υποτίθεται ότι είναι δυνατόν να τα γνωρίσουμε και να βγάλουμε ακριβές συμπέρασμα. Επίσης, υποτίθεται ότι γνωρίζουν οι θεολόγοι το

¹⁹³ Μαντζαρίδης Γεώργιος Ι., 2008, *Χριστιανική Ηθική Ι*, ό.π., σελ. 120.

¹⁹⁴ Νικήτα Βενετία, 2009, *Βιολογία και Ηθική: θεωρία και καθημερινότητα* (Διπλωματική εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σελ. 184

¹⁹⁵ Εντύπωση προκαλεί, πάντως, το γεγονός, ότι όταν ο Μαντζαρίδης πραγματεύεται την αυτοκτονία και παρουσιάζει τις απόψεις του Ντυρκάιμ για τις εγωιστικές και ανομικές αυτοκτονίες, αποσιωπά εκκωφαντικά τις αλτρουιστικές· βλέπε στο: *Χριστιανική Ηθική ΙΙ*, ό.π., σελ. 630-631.

«ορθώς πράττειν» για το Θεό και κρίνουν αναλόγως. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Βουλγαράκης, το «ορθώς πράττειν» το γνωρίζουν μόνο όσοι έχουν τελειωθεί στην κατά Χριστόν ζωή¹⁹⁶. Όπως προείπαμε, όμως, οι θεολόγοι θεωρούν αδύνατη αυτή την τελείωση στην παρούσα ζωή. Επομένως, είναι αδύνατη και η κατάκτηση της γνώσης του «ορθώς πράττειν», όπως το εννοεί ο Θεός. Κατ'επέκταση, τίθενται προβλήματα νομιμοποίησης της καταδίκης της αυτοκτονίας, από τους θεολόγους, με βάση τα κίνητρα, σε σημείο μάλιστα που να φλερτάρουν με την ύβρη.

Επίσης, εγωκεντρισμός και ανιδιοτέλεια είναι, όντως, εκ διαμέτρου αντίθετοι όροι; Αποκλείεται η ανιδιοτέλεια να υποθάλλει έναν άκρατο εγωκεντρισμό; Για παράδειγμα, το όνομα του Ιησού και η λατρεία που χαίρει το πρόσωπό του εδώ και αιώνες, μαρτυρά ένα ισχυρό και κραταιό Εγώ, το οποίο να μεν θυσιάστηκε, αλλά παρά τη θυσία (ή μήπως εξαιτίας της;), γιγαντώθηκε. Δεν είμαστε τόσο φιλόδοξοι, ώστε να κρίνουμε τα κίνητρα της θυσίας του Χριστού, απλώς παρατηρούμε ότι ανιδιοτέλεια και Εγώ δεν είναι αυτονόητο ότι αλληλοαποκλείονται. Εξάλλου μόνο ένα ισχυρό Εγώ θα μπορούσε να πει: «εγώ θα σώσω την ανθρωπότητα· η ζωή μου αξίζει να θυσιαστεί!».

Από την άλλη, ο Ιούδας, πολύ πριν αυτοκτονήσει σωματικά, είχε ήδη καταδικάσει το όνομά του στην ιστορία· το Εγώ του θα έμενε για πάντα κατάπτυστο. Με άλλα λόγια, με την πράξη της προδοσίας, είχε ήδη αυτοκτονήσει συμβολικά κι ο σωματικός θάνατος ήταν παρεπόμενο.

Χωρίς να μπορούμε να αποδείξουμε θετικά την υπόθεσή μας, ενδέχεται το πιο ανιδιοτελές πρόσωπο να είναι αυτό του Ιούδα. Ας φανταστούμε ένα στυγνό ωφελμιστικό υποκείμενο να αναρωτιέται: «τι είναι πιο ωφέλιμο; Να είμαι ο αγαπημένος μαθητής του Χριστού ή να τον προδώσω;». Αναμφίβολα, τα οφέλη του Εγώ από την πρώτη επιλογή είναι απείρως μεγαλύτερα από την δεύτερη. Από την άλλη, η προδοσία του δασκάλου ενδέχεται να απαιτεί τη μέγιστη αφοσίωση κι αγάπη από τον μαθητή. Η προδοσία και η σταύρωση του Ιησού ήταν απαραίτητες για την εκπλήρωση του σκοπού του και κάποιος έπρεπε να παίζει τον ρόλο του προδότη. Θα μιλούσαμε για άλλον Χριστιανισμό, αν ο Ιησούς συνέχιζε να ζει και πέθαινε από φυσικά αίτια. Ίσως να κάναμε λόγο για άλλον ένα σοφό δάσκαλο. Ωστόσο, μέσω της προδοσίας, ο Ιούδας αυτοκτονεί συμβολικά και το όνομα του Ιησού γιγαντώνεται στην ιστορία.

¹⁹⁶ Βουλγαράκης Ηλίας, 1992, *Αυτοκτονία και Εκκλησιαστική ταφή*, Αθήνα: Αρμός, σελ. 40-41.

Επομένως, για ποια ιδιοτέλεια και ποιον εγωκεντρισμό καταδικάζουμε τον Ιούδα και την αυτοκτονία του; Τι κέρδισε ο Ιούδας από την προδοσία που διέπραξε; Τα 30 αργύρια ήταν ούτως ή άλλως ευτελές για την εποχή ποσό. Επίσης, μέσω της προδοσίας το Εγώ του καταρρακώθηκε. Με άλλα λόγια, κατέρρευσε η τιμή που αναγνώριζε η κοινωνία και η ιστορία στο πρόσωπό του και η αυτοκτονία έρχεται να αποτελειώσει την κατάπτωσή του.

3.6 Η σχέση του Εγώ και του Ιδεώδους του Εγώ με την κοινωνία

Αυτό που προσπαθήσαμε παραπάνω να καταρρίψουμε ήταν η εύκολη αντιμετώπιση της αυτοκτονίας ως εγωιστικής και ιδιοτελούς πράξης: αντίληψη, η οποία υφίσταται διάχυτη στην ελληνική κοινωνία. Η παραδοχή πίσω από αυτή την αντίληψη είναι ότι το Εγώ είναι κακό και ιδιοτελές και το μόνο καλό που θα μπορούσε να κάνει, θα ήταν να ταπεινώνεται μέσω της προσφοράς στον πλησίον ή/και στο Θεό. Όμως, η προσφορά και η αυτοθυσία, μακράν του να υποβαθμίζουν το Εγώ, το γιγαντώνουν. Μάλιστα, θα λέγαμε, ότι μόνο μέσω του ανοίγματος στον άλλον, το Εγώ μπορεί να αποκτήσει μια κάποια δύναμη. Απόδειξη γι' αυτό αποτελούν, πέρα από τον Χριστό, οι μεγάλοι ευεργέτες και οι ήρωες. Όταν η κοινωνία στήνει ανδριάντες και μνημονεύει ονόματα με κάθε τρόπο, άλλο δεν κάνει από το να εξυψώνει το Εγώ κάποιων στην ιστορία· και η εξύψωση αυτή συνήθως αποτελεί αναγνώριση της προσφοράς που έκαναν στην κοινότητα ή/και την ανθρωπότητα ολόκληρη. Άλλωστε, μην ξεχνάμε ότι το όνομα συμπτωνώνει την αναγνώριση της ταυτότητάς μας από τον άλλον και δεν είναι λίγες οι φορές που η προστασία του ονόματος μετράει περισσότερο κι από τη σωματική ακεραιότητα¹⁹⁷, σε κοινωνικά πλαίσια όπου ο κυρίαρχος τρόπος αναγνώρισης ρυθμίζεται μέσω της τιμής.

Τέτοιες πράξεις προσφοράς κι αυτοθυσίας, μόνο από ισχυρά Εγώ μπορούν να γίνουν. Αντιθέτως, όταν ο Ντυρκάιμ μιλάει για τις εγωιστικές αυτοκτονίες δεν παραθέτει κανένα όνομα αυτόχειρα· ασχολείται μόνο με αριθμούς. Ενώ, όταν πραγματεύεται τις αλτρουιστικές αυτοκτονίες παραθέτει έστω και λίγα ονόματα¹⁹⁸. Μάλλον, οφείλουμε να ανασκευάσουμε την θέση του, που υποστηρίζει ότι: «για να

¹⁹⁷ Η λαϊκή ρήση: «καλύτερα να σου βγει το μάτι, παρά το όνομα», δηλώνει ακριβώς αυτό.

¹⁹⁸ Durkheim Emile, [1897], *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, ό.π., σελ. 240, 252.

είναι ικανή η κοινωνία να εξαναγκάσει ορισμένα μέλη της ν' αυτοκτονήσουν, η ατομική προσωπικότητα πρέπει να έχει μικρήν αξία¹⁹⁹». Και ερωτούμε: αν έχει μικρή αξία η ζωή της ατομικής προσωπικότητας, τότε γιατί να έχει αξία ο θάνατός της; Γιατί να θυσιαστεί κάτι, αν ούτως ή άλλως δεν αξίζει; Αντιθέτως θα λέγαμε, ότι για να απαιτεί η κοινωνία από το άτομο να αυτοκτονήσει, πρέπει να του έχει αναγνωρίσει μεγάλη αξία. Μάλλον η κοινωνία έχει πολλές απαιτήσεις από το άτομο, σε τέτοιο βαθμό, που η παραμικρή απόκλιση, να θέτει σε κίνδυνο ολόκληρη την κοινωνική δομή, με αποτέλεσμα να απαιτεί από το άτομο να αυτοκτονήσει.

Με την είσοδο στην νεωτερικότητα, την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και την εδραίωση της γραφειοκρατικής οργάνωσης της κοινωνίας, το άτομο μετατρέπεται σε αριθμό προς καταμέτρηση. Το άτομο χάνει την πρόσδεσή του με την κοινωνία, όχι επειδή γιγαντώθηκε το Εγώ του κι αντιδρά αυτοκτονώντας, αλλά επειδή η κοινωνία απλώς δεν ενδιαφέρεται γι' αυτό και είναι με αυτή την έννοια που το Εγώ στην νεωτερικότητα είναι συρρικνωμένο και ταπεινωμένο. Η μετάβαση από την τιμή στην αξιοπρέπεια σηματοδοτεί αυτήν την αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία ασχολείται με το υποκείμενο. Στο πλαίσιο της τιμής το υποκείμενο είναι πρόσωπο και έχει όνομα, το οποίο οφείλει να καλλιεργεί και να το υπερασπίζεται. Από την άλλη, στο πλαίσιο της αξιοπρέπειας, το υποκείμενο είναι άτομο και έχει αριθμό, ο οποίος μαρτυρά το ελάχιστο απαιτούμενο επίπεδο της ύπαρξης εν κοινωνία.

Η ενασχόληση όμως με ένα καθαρό Εγώ δεν βοηθάει την ανάλυση και αφήνει χώρο στο εξής παράδοξο: πώς είναι δυνατόν η κοινωνία να απαιτεί από το άτομο να αυτοκτονήσει και ταυτόχρονα να του αποδίδει μεγάλη αξία; Το παράδοξο λύεται αν κατανοήσουμε από ποιο Εγώ απαιτεί η κοινωνία να αυτοκτονήσει.

Ο Freud μας έδειξε ότι εντός του Εγώ είναι εγκατεστημένος ο θεσμός του Ιδεώδους του Εγώ, το οποίο «εκτός από ατομική, έχει και κοινωνική διάσταση: είναι ταυτόχρονα το κοινό ιδανικό μιας οικογένειας, μιας τάξης, ενός έθνους²⁰⁰». Ο θεσμός αυτός είναι επιφορτισμένος με την λειτουργία της ηθικής συνείδησης και της αυτοπαρατήρησης και κατάγεται από τις εξουσιαστικές δυνάμεις και ιδιαίτερα των γονέων²⁰¹. Με άλλα λόγια, πρόκειται για το βλέμμα της κοινωνίας, με το οποίο το

¹⁹⁹ Ο.π. σελ. 243.

²⁰⁰ Σίγκμουντ Φρόιντ, 2014, *Για τον Ναρκισσισμό: Μια εισαγωγή*, μτφ. Χρηστίδης Νίκος, Principia, σελ. 56.

²⁰¹ Sigmund Freud, 2014, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, μτφ. Βασίλης Πατσογιάννης, Αθήνα: Πλέθρον, σελ. 66.

υποκείμενο παρατηρεί το Εγώ του. Για τον Freud, η ευτυχία που επιθυμεί ο άνθρωπος, είναι να γίνει το ίδιο του το ιδανικό²⁰². Όταν το επιτύχει, όταν δηλαδή, εκπληρώσει τις απαιτήσεις του Ιδανικού του Εγώ, τότε το Εγώ γεμίζει αυτοεκτίμηση και εξυψώνεται. Εδώ έγκειται η λιβιδινική οικονομία της αυτοθυσίας: το Εγώ, με τη θυσία του για την κοινωνία, ταυτίζεται με το Ιδεώδες του Εγώ και υπερακοντίζεται.

Από την άλλη, όταν το Εγώ δεν ικανοποιεί τις απαιτήσεις του Ιδεώδους του Εγώ, ενδέχεται το υποκείμενο να χάσει την αυτοεκτίμησή του, σε βαθμό μάλιστα ανεπανόρθωτο. Η ισχύς του βαθμού αυτού είναι ευθέως ανάλογη με την επένδυση και την ενασχόληση της κοινωνίας με το Ιδεώδες του Εγώ. Στις παραδοσιακές-προνεωτερικές κοινωνίες, ελλείπει άλλων απρόσωπων θεσμών, το Ιδεώδες του Εγώ έχει ισχυρό ρόλο στην ρύθμιση και την διατήρηση των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων. Για παράδειγμα, ο κώδικας τιμής των Σαμουράι έπαιζε έναν τέτοιο ρόλο: όταν το εγώ δεν ανταποκρινόταν στον κώδικα, επέρχετο η κατάρρευση της αναγνώρισης της τιμής, άρα και της αυτοεκτίμησης. Για την αποκατάσταση της χαμένης τιμής, μια διέξοδος ήταν η αυτοκτονία. Θα λέγαμε, ότι οι κοινωνίες αυτές αντλούν τη συνοχή τους στο βαθμό που υπάρχει, σε κάθε άτομο, σύμπτωση ανάμεσα στο Εγώ και το Ιδεώδες του και μόνο τότε είναι που αξίζει να ζει κανείς τη ζωή του. Λέγοντας, λοιπόν, ότι σε αυτές τις κοινωνίες, η ατομική προσωπικότητα έχει μεγάλη αξία, εννοούμε ότι η κοινωνία έχει επενδύσει πολλά στο ιδεώδες του Εγώ και έχει πολλές απαιτήσεις. Ενδέχεται, λοιπόν, σε περιπτώσεις όπου το Εγώ δεν ανταποκρίνεται σε αυτές, η επένδυση να διαστραφεί κι από θετική να γίνει αρνητική. Άλλωστε μόνο από κάποιον από τον οποίο έχουμε υψηλές προσδοκίες, δηλαδή νομίζουμε ότι αξίζει πολλά, είναι δυνατόν να νιώσουμε μεγάλη απογοήτευση ή/και μίσος. Επίσης, μια ανθρωπολογική ανάλυση θα ήταν ενδιαφέρον να μας δείξει από ποιους απαιτείτο η αυτοκτονία; Υπόθεσή μας είναι, ότι υψηλά ιστάμενα πρόσωπα είναι πιο πιθανό να αυτοκτονήσουν, εν είδει χρέους ή/ και γοήτρου²⁰³, σε αντιδιαστολή προς την εξευτελιστική δημόσια εκτέλεση των κοινών παραβατών· κι «...αν αποτύχουν σ'αυτήν την υποχρέωση ατιμάζονται και ακόμη τιμωρούνται, συνήθως με θρησκευτικές κυρώσεις²⁰⁴».

Τι συμβαίνει, όμως, στις σύγχρονες κοινωνίες; Αν σε αυτές η ατομική προσωπικότητα έχει μεγάλη αξία, τότε πού έγκειται αυτό το «αίσθημα αθεράπευτου

²⁰² Σίγκμουντ Φρόιντ, 2014, *Για τον Ναρκισσισμό: Μια εισαγωγή*, ό.π., σελ 54.

²⁰³ Durkheim Emile, [1897], *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, ό.π., σελ. 245

²⁰⁴ Ό.π., σελ. 241.

κάματου και σκυθρωπής αδυναμίας²⁰⁵», που διέπει τον εγωιστή αυτόχειρα; Οι σύγχρονες κοινωνίες εδραιώνουν την εξουσία τους σε θεσμούς απρόσωπους, όπως το κράτος και η γραφειοκρατία. Αυτοί οι θεσμοί, σε συνδυασμό με την σύγχρονη τεχνολογία, είναι, φαινομενικά τουλάχιστον, πιο αξιόπιστοι και πιο αποτελεσματικοί από τη διαρκή ενασχόληση με το Ιδεώδες του Εγώ. Κατ'επέκταση, επαφίεται στο μεμονωμένο άτομο να βρει τα μέσα να καλλιεργήσει το Ιδεώδες του Εγώ. Ο Freud θα πει για τους νευρωτικούς: «αν αφηθεί μόνος ο νευρωτικός αναγκάζεται να αντικαταστήσει τους μείζονες δεσμούς, από τους οποίους αποκλείστηκε, με τη δημιουργία των συμπτωμάτων του. Πλάθει τον δικό του φανταστικό κόσμο, τη δική του θρησκεία, το δικό του σύστημα ψευδαισθήσεων και επαναλαμβάνει τους θεσμούς της ανθρωπότητας²⁰⁶...». Το άτομο, έχοντας μείνει μόνο με την αξιοπρέπειά του, προσπαθεί να αγκιστρωθεί από την κοινωνία και να βρει ένα νόημα πέρα από τον εαυτό του· ψάχνει δηλαδή να ξαναβάλει τον άλλον στο Εγώ, ωστόσο πολλές φορές οι προσπάθειές του αποβαίνουν άκαρπες, αφού η κοινωνία δεν ενδιαφέρεται πια για το Ιδεώδες του Εγώ. Κατ'επέκταση το Εγώ μαραζώνει, έχοντας χάσει τη ζωτική πρόσδεσή του με την κοινωνία· ακρωτηριάζεται τρόπον τινά, αυτή τη φορά όμως όχι για τον άλλον, αλλά από τον άλλον και είναι με αυτή την έννοια, που στις σύγχρονες κοινωνίες η ατομική προσωπικότητα έχει μικρή αξία.

3.7 Η αυτοκτονία ως πράξη μεταφυσική

Μέσα από αυτή την παρέκβαση, θελήσαμε να δείξουμε, ότι αφενός η αυτοθυσία δεν αποκλείει, ούτε ταπεινώνει το Εγώ, αφετέρου το Εγώ εμπεριέχει μέσα του την αναγνώριση από τον άλλον· κατ'επέκταση δεν υπάρχει αυτό που θεολόγοι ονομάζουν «απόλυτος εγωισμός/εγωκεντρισμός». Γιατί, όμως, επιμένουν σε αυτήν την αντίληψη της αυτοκτονίας ως απόλυτης μορφής εγωκεντρισμού;

Ακολουθεί το καταληκτικό συμπέρασμα της θεολόγου Μπακούρη για την αυτοκτονία, το οποίο θεωρούμε πως συνοψίζει μεστά τις απόψεις των θεολόγων:

²⁰⁵ Ο.π. σελ. 249.

²⁰⁶ Sigmund Freud, 2014, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, ό.π., σελ. 112.

Η αυτοκτονία από την άλλη πλευρά είναι μια πράξη πλήρους αυτοπεριορισμού και εσχάτης απογνώσεως. Η αυτοκτονία μαρτυρεί εγωισμό και ιδιοτέλεια, έλλειψη αγάπης, σημαίνει περιφρόνηση του ανθρώπου ή και εμπορική συναλλαγή, δηλώνει απιστία όσο πράξη απόγνωσης και να είναι. Είναι ουσιαστικά άρνηση της κυριότητας του Θεού, του αρπάζει το δικαίωμα της κρίσης, καθώς ο ίδιος αποφασίζει για το μέλλον του, ενώ δεν ανήκει στον εαυτό του, καθώς «ηγοράσθη τιμής». Στερεί από τον ίδιο του τον εαυτό την μετάνοια. Δεν αποδέχεται την πρόνοια του Θεού. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι αυτοκτονίες οφείλονται σε παροδικές ψυχικές καταστάσεις ή σε διάφορες ψυχικές ασθένειες ή σε αδιέξοδα και αποσκοπούν με τη δραματικότητά τους στην έκκληση για βοήθεια και συμπαράσταση²⁰⁷.

Γίνεται φανερό, ότι αναδύεται μια εκκωφαντική αντίφαση. Μετά την ηθική κατακραυγή της αυτοκτονίας, η τελευταία πρόταση αναφέρεται στην έκκληση βοήθειας και συμπαράστασης που ενδέχεται να εκφράζει κάποιος μέσω της αυτοκτονίας. Η αντίφαση έγκειται στο γεγονός, ότι μέσα σε μία παράγραφο, ο συλλογισμός πέρασε από την αυτοκτονία ως έκφραση εγωισμού, αυτοπεριορισμού, απόγνωσης, απιστίας και σφετερισμού του δικαιώματος του Θεού επί της ζωής, στις αυτοκτονίες (στον πληθυντικό τώρα) ως έκκληση στον άλλον· ως εάν ο άλλος, ο πλησίον και η κοινωνία ολόκληρη να έχει περιφρονήσει τον υποψήφιο αυτόχειρα, πολύ πριν ο τελευταίος περιφρονήσει τον άνθρωπο, όπως αναφέρει η συγγραφέας.

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να ρωτήσουμε: αν όντως οι αυτοκτονίες δηλώνουν έκκληση βοήθειας και συμπαράστασης και επισυμβαίνουν εν μέσω ψυχικών αδιεξόδων, αξίζουν οι αυτόχειρες την αντιμετώπιση που τους επιφυλάσσει η Εκκλησία; Μοιάζει ως εάν η Εκκλησία, με την στάση της, να επισφραγίζει την καταδίκη του αυτόχειρα, η οποία θα συνεχίζεται και μετά θάνατον. Εκτός κι αν οι συγγενείς του αποσπάσουν από το ψυχιατρείο πιστοποιητικό ψυχικής ασθένειας. Μόνον, δηλαδή, όταν καταπατηθεί το συνειδητό του ανθρώπου, που τόσο αρέσκονται να εξάρουν οι θεολόγοι, είναι δυνατόν να συγχωρεθεί η αυτοκτονία.

Θέση μας είναι ότι όλο αυτό το μένος και η άρνηση της Εκκλησίας απέναντι στην αυτοκτονία υποθάλλει έναν φόβο. Ο φόβος αυτός βασίζεται, αφενός, σε θεσμικούς λόγους. Με την προϊούσα «απομάγευση του κόσμου», η επιστήμη, η τεχνολογία και γενικότερα ο ορθός λόγος μοιάζουν να εισχωρούν, να εξηγούν και να ερμηνεύουν τα άλλοτε μυστήρια της ζωής. Η Εκκλησία έχει χάσει μεγάλο έδαφος από την μέχρι

²⁰⁷ Μπακούρη Βελ. Αθηνά, 2010, *Ο θάνατος στην ορθόδοξη ζωή. Ηθική προσέγγιση* (Διπλωματική εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σελ. 89.

πρότινος κυριαρχία της στη ζωή των ανθρώπων. Ενδεικτικά μόνο να αναφέρουμε, ότι ο πολιτικός γάμος θεωρείται ισότιμος πια με τον θρησκευτικό και μάλιστα από το 2012 οι τελέσεις πολιτικού γάμου αρχίζουν ξεπερνούν τις αντίστοιχες των θρησκευτικών· επίσης, η ονοματοδοσία αρχίζει να συζητιέται και στην Ελλάδα, σε αντιδιαστολή προς το μυστήριο της Βάπτισης. Ωστόσο, ο θάνατος μοιάζει να αντιστέκεται ακόμα στην απομάγευση και ίσως συνεχίσει να αντιστέκεται για πολύ ακόμα. Κατ'επέκταση, ο θάνατος χρησιμεύει ως το τελευταίο οχυρό, που τελεί υπό την διαχείριση της Εκκλησίας. Μόνο αυτή θέλει να διατηρεί δικαίωμα επάνω του και δε θα επιτρέψει σε μεμονωμένα άτομα, που αυτοκτονούν, ή σε δήμους, που θέλουν να προαγάγουν την τελετή της καύσης των νεκρών, να σφετεριστούν την εξουσία της. Αν άφηνε να συμβεί κάτι τέτοιο, ίσως να έχανε και το νόημα ύπαρξής της.

Αφετέρου, υπάρχουν και βαθύτεροι υπαρξιακοί λόγοι στους οποίους ερείδεται αυτός ο φόβος της Εκκλησίας. Εξάλλου, η απαγόρευση της αυτοκτονίας αποτελεί εδώ και αιώνες πάγια θέση του χριστιανισμού· δεν είναι κάτι που επέφερε η άνοδος της επιστήμης. Πώς, λοιπόν, μπορεί να εξηγηθεί αυτή «αρπαγή του δικαιώματος της κρίσης του Θεού» από τον αυτόχειρα; Έχει ο απόλυτος Θεός δικαιώματα και μάλιστα δικαιώματα που τίθενται υπό αίρεση, σε σημείο μάλιστα που να χρειάζεται την υπεράσπιση των θεολόγων; Πώς είναι δυνατόν ο αυτόχειρας να τα βάλει με τον απόλυτο Θεό και να επαναστατήσει εναντίον του²⁰⁸; Το παράδοξο λύεται αν παραδεχτούμε ότι είτε ο Θεός είναι ον σχεσιακό, ή ότι ο αυτόχειρας μετατρέπεται σε ον απόλυτο. Υποστηρίζουμε ότι στα μάτια των θεολόγων συμβαίνει το δεύτερο. Πράγματι, όταν λένε ότι η αυτοκτονία είναι πράξη που «ξεκινά από το Εγώ και καταλήγει στο Εγώ», υποθέτοντας ότι παρακάμπει τον πλησίον και τον Θεό, άλλο δεν λένε από το ότι η αυτοκτονία είναι πράξη απόλυτη, άρα μεταφυσική. Με κοινωνιολογική οπτική δυσκολευόμαστε να εντοπίσουμε έστω και μια πράξη στον άνθρωπο που να έχει τέτοια χαρακτηριστικά. Ακόμα και οι πιο μύχιες και μοναχικές πράξεις, ή τα ίδια τα όνειρά μας, πάντα διαμεσολαβούνται από τον άλλον, έστω κι αν πρόκειται για φαντασιακό άλλον. Πόσο μάλλον η αυτοκτονία, η τελευταία και σημαντικότερη πράξη κάποιου, πάντα απευθύνεται σε κάποιον άλλον.

Συμπερασματικά θα λέγαμε, ότι η αυτοκτονία καταδικάζεται με τέτοιο μένος από την Εκκλησία, επειδή αποτελεί (κατά την αντίληψή της) πράξη μεταφυσική και δη ανταγωνιστική προς τον Θεό.

²⁰⁸ Παπατόλιος Αχιλλέας Β., 2010, *Η αυτοχειρία στις κανονικές διατάξεις της Ορθοδόξου Εκκλησίας* (Διπλωματική εργασία), ό.π., σελ. 33.

Το αρχέτυπο αυτής της πράξης θεωρούμε ότι πρέπει να το αναζητήσουμε, όχι στον Ιούδα, ούτε τον Ιησού²⁰⁹, αλλά στους ίδιους τους Πρωτόπλαστους. Είδαμε πιο πάνω, ότι οι θεολόγοι θεωρούν ότι ο Αδάμ και η Εύα δημιουργήθηκαν ελεύθεροι και με συνείδηση κι ότι εκούσια επέλεξαν την Πτώση. Σύμφωνα με το βιβλίο της Γένεσεως, οι Πρωτόπλαστοι φαίνεται να βρέθηκαν εντός ενός αδιεξόδου. Από τη μία, υπάρχει η ρητή απαγόρευση του Θεού, να μη φάνε από τον καρπό του δέντρου της Γνώσης του καλού και του κακού, επειδή θα πεθάνουν²¹⁰, κι από την άλλη επέρχεται ο πειρασμός από τον όφι, ο οποίος τους λέει ότι θα γίνουν σαν θεοί²¹¹. Με την βρώση του καρπού της γνώσης, οι Πρωτόπλαστοι αυτοκτόνησαν πνευματικά, θυσιάζοντας την προγενέστερη πνευματική αταραξία της αγνωσίας. Η γνώση που αποκόμισαν έγκειται στην γνώση της διαλεκτικής της ζωής και του θανάτου· ως εάν μέσα από την αυτοκτονία και τη γνώση του θανάτου, να αποκόμισαν και τη γνώση της ζωής. Μοιάζει σαν η θεμελιώδης χειρονομία του περάσματος του ανθρώπου από την φύση στον πολιτισμό, για την ιουδαιοχριστιανική παράδοση, να έγκειται, όχι στο φόνο, αλλά στην αυτοκτονία.

Φυσικά, όλα αυτά δεν αποτελούν παρά μια υπόθεση, η υποστήριξη της οποίας θα απαιτούσε μια ξεχωριστή πραγματεία.

²⁰⁹ Σύμφωνα με τον Minois, ο χριστιανισμός θεμελιώνεται στην αυτοκτονία του Ιησού. Στο: Minois George, 2006, *Ιστορία της αυτοκτονίας: η δυτική κοινωνία αντιμέτωπη με τον εκούσιο θάνατο*, ό.π., σελ. 48 κ.ε.

²¹⁰ Η ακριβής φράση είναι *θανάτω αποθανεῖσθε*, στο *Γένεσις*, κεφ. 2, στιχ. 17.

²¹¹ ...*καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί*, *Γένεσις*, κεφ. 3, στιχ. 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:

Η παρουσίαση μιας αυτοκτονίας από τον Τύπο

Στις 4 Απριλίου 2012, περίπου στις 9 το πρωί, ο συνταξιούχος φαρμακοποιός Δημήτρης Χριστούλας αυτοπυροβολείται στο πιο κεντρικό σημείο της Αθήνας, την πλατεία Συντάγματος. Η πράξη του έλαβε μεγάλη δημοσιότητα και ξεσήκωσε πλήθος αντιδράσεων από πολιτικούς και πολίτες, λόγω μάλιστα της ηθελημένης από τον αυτόχειρα πρόσδεσής της με την οικονομική και πολιτική κατάσταση της Ελλάδας. Το απόγευμα της ίδιας μέρας πραγματοποιήθηκαν αυθόρμητες διαδηλώσεις αλληλεγγύης στην Αθήνα και στην Θεσσαλονίκη.

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζουμε πώς καλύφθηκαν αυτές οι αυτοκτονίες από τον Τύπο. Συγκεκριμένα, επιλέξαμε τρεις εφημερίδες ευρείας κυκλοφορίας, οι οποίες εντοπίζονται σε διαφορετικές πολιτικές θέσεις: η *Αυγή* από το χώρο της Αριστεράς, τα *Νέα* από το Κέντρο και η *Καθημερινή* από την Δεξιά. Η υπόθεση που θέλουμε να διερευνήσουμε είναι αν οι διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογικές θέσεις επηρεάζουν τον τρόπο αντίληψης της αυτοκτονίας.

4.1 Η Αυγή²¹² για τον Δημήτρη Χριστούλα

Το εξώφυλλο της *Αυγής* της πέμπτης Απριλίου είναι κατά τα $\frac{3}{4}$ περίπου αφιερωμένο στο περιστατικό και φέρει με τεράστια γράμματα τον τίτλο «Κραυγή Αφύπνισης». Το

²¹² Η *Αυγή*, αρ. φύλλου 11.374, Πέμπτη 5 Απριλίου 2012

θέμα συνοδεύεται από τον κλασικό πίνακα «Η Κραυγή» του Έντβαρντ Μουνκ, ενώ παρατίθεται και ένα απόσπασμα από το ιδιόχειρο σημείωμα που άφησε ο αυτόχειρας στην κόρη του, η οποία και το δημοσίευσε.

Ήδη από το εξώφυλλο, η εφημερίδα φορτίζει με έντονα συναισθήματα τον αναγνώστη. Η επιλογή του πίνακα του Μουνκ, ο οποίος αποτελεί την επιτομή του εξπρεσιονισμού στη ζωγραφική, δίνει έναν εξαιρετικά δραματικό τόνο, προκαλώντας άγχος και απόγνωση.

Στο αφιέρωμα εντός της εφημερίδας, η αυτοκτονία συμβολοποιείται εξίσου γλαφυρά. Σε ένα άρθρο με τίτλο «Το μέγεθος της κοινωνικής συντριβής», γίνεται προσπάθεια να μη θεωρηθεί ως άλλη μία αυτοκτονία, δίπλα «στις 1.900 που προηγήθηκαν», αλλά να θεωρηθεί ως *Η* αυτοκτονία, η οποία «συμπυκνώνει το τεράστιο μέγεθος της κοινωνικής συντριβής».

Ακολουθεί η παρουσίαση της αναταραχής που προκλήθηκε στο Σύνταγμα, αμέσως μετά την πράξη. Πρόκειται για ενδιαφέρουσα σκηνοθεσία, αφού μαθαίνουμε για τις συζητήσεις που επικρατούσαν εκείνες τις ώρες. Τα θέματα των συζητήσεων, σύμφωνα με τους συντάκτες, αφορούσαν τους λόγους της αυτοκτονίας, τον ηθικό αυτουργό και τις εκλογές. Κάποιος περαστικός μάλιστα στάθηκε και ανέφερε, ότι «αυτή είναι η Ελλάδα του Παπανδρέου». Αίσθηση προκαλεί η απόκριση «μιας κοπέλας» η οποία όταν ρωτήθηκε από «περαστικό γιατί ήταν εκεί, εκείνη απάντησε: «Περιμένω να έρθει η σειρά μου...». Τα λόγια αυτά δίνουν και τον τίτλο στο αναφερθέν άρθρο.

Στο ίδιο άρθρο παρατίθενται και κάποια από τα μηνύματα που άφηναν στον τόπο του συμβάντος διάφοροι περαστικοί. Κάποια από αυτά αναφέρουν, ότι «δεν είναι αυτοκτονία, είναι δολοφονία» και αναρωτιούνται «ποιος είναι το επόμενο θύμα;». Το άρθρο καταλήγει στη διαπίστωση, ότι «εκατοντάδες έχουν χαθεί από την άθλια οικονομική κατάσταση, μη μπορώντας να αντισταθούν ούτε τον εαυτό τους».

Μέχρι εδώ βλέπουμε, ότι η εφημερίδα δεν παίρνει αποστάσεις από το γεγονός, εξακολουθώντας να καλλιεργεί άγχος. Επίσης, λαμβάνει ενεργητικό ρόλο στη συμβολοποίηση του περιστατικού ως εξέχουσα αυτοκτονία, η οποία συμπυκνώνει το νόημα όλων των υπόλοιπων. Το νόημα αυτό δεν είναι άλλο από την οικονομική και πολιτική κρίση, την οποία υφίσταται η Ελλάδα από το 2010.

Στην επόμενη σελίδα γίνεται η σύνδεση των αυτοκτονιών στην Ελλάδα με τις αυτοκτονίες άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Συγκεκριμένα το άρθρο φέρει τον εύλωτο

τίτλο «Τα PIGS αυτοκτονούν στην πόρτα του σφαγείου». Μέσα από αναφορές σε περιστατικά της Ιταλίας, της Ισπανίας, της Ιρλανδίας, αλλά και της Κύπρου, και με επίκληση έγκριτων περιοδικών όπως το The Lancet και το Wall Street Journal, το άρθρο καταλήγει, στο ότι «είτε άμεσα μέσω περικοπών, είτε έμμεσα, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές οπλίζουν τα χέρια των ευρωπαίων που βλέπουν το δικαίωμά τους στην αξιοπρέπεια να χάνεται».

Στη συνέχεια, με ισχνή αναφορά στον Ντυρκάιμ και στις ανομικές και εγωιστικές αυτοκτονίες, η εφημερίδα παίρνει ξεκάθαρη θέση και εναντιώνεται σε ψυχολογισμούς. Η συγκεκριμένη αυτοκτονία στέλνει ένα ξεκάθαρο πολιτικό μήνυμα και δεν μπορεί να εξαντληθεί σε ατομικούς ψυχολογικούς παράγοντες του δράστη.

Αν στο πρώτο μέρος του αφιερώματος κυριαρχεί το συναίσθημα, εδώ η συναισθηματική φόρτιση έρχεται και διανθίζεται με αναφορές, οι οποίες έχουν αξιώσεις επιστημοσύνης. Η αναφορά σε διεθνούς φήμης περιοδικά και η επίκληση στην αυθεντία του Ντυρκάιμ σκοπό έχει να επικυρώσει τους οικονομικούς λόγους, οι οποίοι οδηγούν σε αυτοκτονίες όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες γνωστές για την οικονομική τους δυσπραγία. Επίσης, κυριαρχεί ένας επιθετικός τόνος, ο οποίος προσπαθεί να υπερκαλύψει άλλες ερμηνείες πέραν των οικονομικών λόγων.

Στο υπόλοιπο του αφιερώματος αναφέρονται οι ανακοινώσεις των κομματικών αρχηγών για το περιστατικό, με το φάσμα να κυμαίνεται από τη μετριοπάθεια του τότε υπηρεσιακού πρωθυπουργού Λουκά Παπαδήμου καθώς και των αρχηγών του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας και να φτάνει μέχρι την προτροπή, από τον Πάνο Καμμένο, σε αυτοκτονία, με την μέθοδο του χαρακίρι, των πολιτικών, που «έβαλαν τη χώρα στη μέγγενη που λέγεται νέα τάξη πραγμάτων, ΔΝΤ, τραπεζίτες». Ενδιάμεσα του φάσματος ο ΣΥΡΙΖΑ καλεί σε αλληλεγγύη και συλλογικούς αγώνες. Επίσης, ο Γιώργος Καρατζαφέρης επιρρίπτει τις ευθύνες στο πολιτικό σύστημα και στο σύστημα διαφθοράς, ενώ το ΚΚΕ και στην καπιταλιστική κρίση.

Από αυτή την παρουσίαση της συζήτησης του θέματος στη Βουλή καταλαβαίνουμε, ότι η αντίληψη του κάθε κόμματος για το συμβάν εξαρτάται από την πολιτική θέση του. Τα κόμματα μοιάζουν να προσαρμόζουν την αυτοκτονία στην ιδεολογία τους. Από τη μία, τα κόμματα εξουσίας προσπαθούν να απορροφήσουν τους πολιτικούς κραδασμούς, που προκάλεσε το συμβάν κρατώντας μια μετριοπαθή στάση. Από την άλλη τα κόμματα, της αντιπολίτευσης ασκούν κριτική, το καθένα

από τη δική του ιδεολογική σκοπιά, με ακραία περίπτωση τον λαϊκισμό των ΑΝΕΛ και του αρχηγού τους Πάνο Καμμένο, ο οποίος προτρέπει σε χαρακίρι τους πολιτικά υπεύθυνους. Σε κάθε περίπτωση, όμως, τα κόμματα της Βουλής φαίνεται να αποδέχονται τις πολιτικές προεκτάσεις της συγκεκριμένης αυτοκτονίας.

Τέλος, αίσθηση προκαλεί η δημοσίευση μιας ανοιχτής επιστολής ενός συνταξιούχου αναγνώστη, ονόματι Δημήτρης Φωτάκης, ο οποίος εργαζόταν επί 24 χρόνια στην Κομισιόν, με τίτλο «Κύριοι, εσείς ζείτε, εγώ δεν υπάρχω...». Η επιστολή απευθύνεται προσωπικά στον Αντώνη Σαμαρά και τον Ευάγγελο Βενιζέλο και μετά από επίκληση στην αρχαία ελληνική κληρονομιά, ο επιστολογράφος παρουσιάζει αναλυτικά τις οφειλές του στις τράπεζες, οι οποίες ανέρχονται στα 1.680 ευρώ ανά μήνα. Ο ίδιος δηλώνει, ότι μετά από περικοπές της τάξης του 35%, η σύνταξή του ανέρχεται στα 1.870 ευρώ ανά μήνα. Εν τέλει, ο συνταξιούχος απαιτεί την άμεση αποπληρωμή των οφειλών του από τους αποδέκτες της επιστολής και απειλεί ότι θα αυτοκτονήσει εάν δεν ικανοποιηθεί το αίτημά του. Εν κατακλείδι, παρατίθεται ένα ρητό του Αναξαγόρα, περί δικαίου.

Με την παράθεση αυτής της επιστολής, οι συντάκτες της εφημερίδας κορυφώνουν το δράμα και ολοκληρώνουν το αφιέρωμα. Η εφημερίδα συνοπογράφει την προτροπή εξόφλησης των χρεών του συνταξιούχου από τους δύο πολιτικούς αρχηγούς, καθώς και την απειλή της αυτοκτονίας σε περίπτωση άρνησης. Με αυτό τον τρόπο, η αυτοκτονία για την εφημερίδα της *Αυγής* μοιάζει να αποτελεί όργανο άσκησης πολιτικής πίεσης για κοινωνική αλλαγή.

4.2 Τα Νέα για τον Δημήτρη Χριστούλα

Το φύλλο της εφημερίδας τα *Νέα*²¹³ της πέμπτης Απριλίου έχει κι αυτό ως κεντρικό θέμα του το αυτοκτονικό συμβάν, το οποίο καταλαμβάνει το ½ του εξώφυλλου και φιλοτεχνείται με ένα σκίτσο του Δημήτρη Χατζόπουλου, όπου σκιαγραφείται μια φιγούρα ηλικιωμένου με το πιστόλι τοποθετημένο στον κρόταφο και, με φόντο τη Βουλή, είναι έτοιμος να αυτοπυροβοληθεί. Στο κέντρο του εξώφυλλου διαβάζουμε με

²¹³ Τα Νέα, Πέμπτη 5 Απριλίου, 2012

μεγάλα γράμματα «Μήνυμα απόγνωσης με δημόσια αυτοκτονία» και οι συντάκτες καλούν σε αλληλεγγύη και ομαδική προσπάθεια για έξοδο από την κρίση.

Συγκριτικά με το εξώφυλλο της εφημερίδας της *Αυγής*, το οποίο σόκαρε τον αναγνώστη, τα *Νέα* προσπαθούν να μετριάσουν τη συναισθηματική φόρτιση, τοποθετώντας ένα σκίτσο με απαλά χρώματα, το οποίο εκ πρώτης όψεως δεν κάνει εντύπωση στο μάτι. Επίσης, το θέμα της αυτοκτονίας δεν μονοπωλεί το εξώφυλλο, όπως στην *Αυγή*, αλλά παρατίθενται περιφερειακά κι άλλα θέματα της τότε επικαιρότητας.

Εντός του αφιερώματος, στο άρθρο με τίτλο «Η σφαίρα, το μήνυμα και το σοκ», επιχειρείται η σκιαγράφηση του πολιτικού και κοινωνικού προφίλ του αυτόχειρα. Από μαρτυρίες των γειτόνων του θα πληροφορηθούμε, ότι επρόκειτο για ένα έντονα πολιτικοποιημένο και δραστήριο στα κοινά άτομο, με συμμετοχή σε αντιμνημονιακές διαδηλώσεις και προοδευτικές απόψεις. Ωστόσο, ένας άλλος γείτονας του εκφράζει την απορία του με την πράξη στην οποία προέβη ο συνταξιούχος, αφού «δεν ήταν αυτή η διάθεση και η οπτική του στα πράγματα. Δεν ήταν στην ιδιοσυγκρασία του τέτοια ενέργεια. Είχε άλλη άποψη για την κοινωνία».

Η αναφορά στην προσωπικότητα του αυτόχειρα μέσα από μαρτυρίες γνωστών του είναι κάτι που δεν είδαμε ποτέ στην *Αυγή*. Με τη μετακίνηση προς το κέντρο του πολιτικού φάσματος παρατηρούμε και μια μετακίνηση του ενδιαφέροντος από την πράξη καθαυτή στην προσωπικότητα. Η συγκεκριμένη μαρτυρία, όμως, εκφράζει μια αντίφαση μεταξύ προσωπικότητας και πράξης. Η παράθεση αυτή της μαρτυρίας από τους συντάκτες θεωρούμε, ότι δηλώνει και τη γενικότερη αποστασιοποίηση της εφημερίδας από την αυτοκτονία ως πράξη πολιτικού περιεχομένου.

Στη συνέχεια παρατίθενται επίσημα στοιχεία για τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα από το 2009 έως τον Δεκέμβριο του 2011, τα οποία θίγουν την απότομη αύξηση των αυτοκτονιών, χωρίς ωστόσο να την αποδίδουν ρητά στην οικονομική κρίση και τα μέτρα λιτότητας.

Στο τέλος της σελίδας παρατίθεται ένα μικρό άρθρο του Μιχάλη Τσιντσίνη με τίτλο «Μνήμη»²¹⁴. Ο αρθρογράφος αντιλαμβάνεται την αυτοκτονία του συνταξιούχου ως «διάβημα αιματηρής προπαγάνδας». Καταλογίζει άδικο στον αυτόχειρα, αφού στο σημείωμά του καλεί ανοιχτά τους νέους να πάρουν τα όπλα και να ξεσηκωθούν και

²¹⁴ Τσιντσίνης Μιχάλης, «Μνήμη», *Τα Νέα*, Πέμπτη 5 Απριλίου 2012

υποστηρίζει ότι η ιστορική μας μνήμη δεν μας επιτρέπει να επαναλάβουμε άλλη μια συλλογική αυτοκτονία, εννοώντας άλλη μία εμφυλιακή σύρραξη. Συγκεκριμένα θα πει:

Είχε άδικο ο αυτόχειρας. Όχι μόνο επειδή «δεν βρήκε άλλη λύση», από το να σχεδιάσει το θάνατό του ως διάβημα αιματηρής προπαγάνδας. Είχε άδικο επειδή ζήτησε από τους νέους να πάρουν τα όπλα. Όχι, δεν θα σκοτωθούμε μεταξύ μας. Δεν μας το επιτρέπει η ιστορία μας. Η εμφυλιακή μας ιστορία μάς ζητάει επειγόντως να τη διαβάσουμε. Μας ζητάει να μην την επαναλάβουμε ως συλλογική αυτοκτονία.

Το παραπάνω άρθρο επικυρώνει τις υποψίες μας για την αποστασιοποίηση της εφημερίδας των *Νέων* από το πολιτικό μήνυμα της αυτοκτονίας. Ενώ αποδέχεται ότι η αυτοκτονία του Χριστούλα είχε πολιτικό μήνυμα, ο αρθρογράφος στέκεται απέναντί του και ασκεί κριτική, ταυτόχρονα στην πράξη της αυτοκτονίας, αλλά και στην προτροπή για εμφύλια σύρραξη, θεωρώντας την συλλογική αυτοκτονία.

Στη συνέχεια, η σύνδεση του συμβάντος με το εξωτερικό γίνεται μόνο με την Ιταλία, όπου παρατηρείτο έξαρση των αυτοκτονιών από τα δύο προηγούμενα χρόνια, για οικονομικούς επίσης λόγους. Γίνεται η αναφορά στην αυτοκτονία ενός επιχειρηματία, ενός ανέργου και μιας συνταξιούχου και παρατίθεται απόσπασμα από ομιλία του Μάριο Μόντι, σχετική με τα γεγονότα, σύμφωνα με τον οποίο: «Η μόνη σοβαρή απάντηση είναι η ανάπτυξη».

Με την παράθεση αυτού του αποσπάσματος από την ομιλία του Μόντι, η εφημερίδα των *Νέων* προσπαθεί να κατευνάσει τα πνεύματα, να αποτρέψει εξεγέρσεις και ταυτόχρονα να υποδείξει τη λύση στο πρόβλημα των αυτοκτονιών. Η λύση δεν είναι άλλη από την ανάπτυξη, δηλαδή την καπιταλιστική ανάπτυξη. Έτσι, η εφημερίδα συντάσσεται με τον φιλελεύθερο χώρο, αποκλείοντας άλλες πιθανές λύσεις.

Τέλος, αναφέρονται και εδώ οι δηλώσεις των κομματικών αρχηγών για το περιστατικό, ωστόσο αποσιωπάται η δήλωση του Πάνου Καμμένου, η οποία προέτρεπε σε χαρακίρι. Με αυτή την αποσιώπηση ολοκληρώνεται το αφιέρωμα της εφημερίδας των *Νέων* για την αυτοκτονία του Χριστούλα. Είδαμε, ότι, σε αντίθεση με την *Αυγή*, η οποία χαρακτηριζέτο από έντονους συναισθηματισμούς με αποκορύφωμα την επιστολή-απειλή αυτοκτονίας, τα *Νέα* προσπαθούν να διατηρήσουν μίαν απόσταση από το θέμα και να μετριάσουν το ήδη δυναμιτισμένο κλίμα εκείνων των ημερών.

4.3 Η Καθημερινή για τον Δημήτρη Χριστούλα

Το φύλλο της πέμπτης Απριλίου της εφημερίδας της *Καθημερινής*²¹⁵ αφιερώνει το μικρότερο χώρο στο συμβάν, συγκριτικά με τις δύο προηγούμενες εξετασθείσες εφημερίδες. Στο κέντρο του εξώφυλλου θα δούμε μια φωτογραφία, που απαθανατίζει περαστικούς να βρίσκονται μπροστά από το δέντρο όπου αυτοπυροβολήθηκε ο συνταξιούχος και να κοιτούν αποσβολωμένοι. Η λεζάντα που συνοδεύει τη φωτογραφία αναφέρεται στη συγκίνηση που προκάλεσε το περιστατικό και στην απογευματινή συγκέντρωση που επακολούθησε. Επίσης παρατίθενται τα, κατά γενική ομολογία, τελευταία λόγια του αυτόχειρα: «Δεν πρέπει να αφήνουμε χρέη στα παιδιά μας».

Πρόκειται για το πιο α-διάφορο για το μάτι του αναγνώστη εξώφυλλο, από τα άλλα δύο που είδαμε προηγουμένως. Ο τίτλος πάνω από τη φωτογραφία, «Αυτοκτονία στην πλατεία Συντάγματος», παρατίθεται με μικρότερη γραμματοσειρά από άλλα παρατιθέμενα θέματα. Για παράδειγμα, ο τίτλος με τη μεγαλύτερη γραμματοσειρά αφορά το «όργιο ανομίας στα καύσιμα», ενώ έπονται σε μέγεθος γραμματοσειράς το μήνυμα του Ραχόι για «λιτότητα ή Μνημόνια», καθώς και η «εμπρηστική δράση στην Ιερισσό». Προφανώς, οι συντάκτες της εφημερίδας ήθελαν να προάγουν άλλα θέματα της επικαιρότητας προς ανάγνωση, αφήνοντας τη δημόσια αυτοκτονία της προηγούμενης ημέρας σε τέταρτη μοίρα.

Στο εξώφυλλο πάλι, παρατίθεται, χαμηλά, αλλά κεντρικά, ένα μικρό άρθρο-σχόλιο του Κώστα Ιορδανίδη με τίτλο «Ας ωριμάσουν, επιτέλους». Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο συνταξιούχος αυτοκτόνησε λόγω «της αίσχιστης διαχείρισης των αποθεματικών των ασφαλιστικών Ταμείων από διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις». Στη συνέχεια επιρρίπτει ευθύνες για την κακοδιαχείριση των ταμείων σε αρμόδιους υπουργούς, στους διοικητές των ταμείων, στους επίορκους υπαλλήλους, αλλά και στην «κομμουνιστική Αριστερά», επειδή η τελευταία «ουδέποτε έθεσε το ζήτημα της διαχείρισης των αποθεματικών στην κορυφή της ημερήσιας πολιτικής της διατάξεως».

²¹⁵ Η *Καθημερινή*, αρ. φύλλου 28.026, Πέμπτη 5 Απριλίου 2012

Τέλος, εκδηλώνει την αποστροφή του προς τους πολιτικούς που έσπευσαν να επιρρίψουν τις ευθύνες για το αυτοκτονικό συμβάν «στην τρόικα, στο Μνημόνιο, στη Γερμανίδα καγκελάρια κ. Άγκελα Μέρκελ», χαρακτηρίζοντάς τους στο τέλος ως «νήπια»²¹⁶, και προτείνει την απόδοση του ελέγχου των αποθεματικών των ταμείων στους ίδιους τους ασφαλισμένους.

Με το άρθρο αυτό η εφημερίδα της *Καθημερινής*, ήδη από το εξώφυλλο, ξεκαθαρίζει τις θέσεις της και νοηματοδοτεί την αυτοκτονία ως αποτέλεσμα κακής διαχείρισης των ασφαλιστικών ταμείων. Με επιθετικό τόνο, που θυμίζει την επιθετικότητα της *Αυγής*, σπεύδει να επιρρίψει ευθύνες σε όλο το πολιτικό φάσμα, σε κατέχοντες την εξουσία και μη, προστατεύοντας ταυτόχρονα τη μνημονιακή πολιτική από οποιαδήποτε συσχέτιση με το γεγονός.

Εντός της εφημερίδας γίνεται άλλη μία μικρή αναφορά στο περιστατικό σε ένα άρθρο με τίτλο «Συγκίνηση για τον συνταξιούχο». Εδώ, πέρα από τη στοιχειώδη περιγραφή του συμβάντος, θα πληροφορηθούμε ότι ο αυτόχειρας αντιμετώπιζε σοβαρό πρόβλημα υγείας και δεν μπορούσε να προμηθευτεί τα φάρμακά του, λόγω οικονομικής δυσχέρειας. Αφού παραταθούν συνοπτικά οι δηλώσεις μόνο του υπηρεσιακού πρωθυπουργού και των αρχηγών του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ, επισυνάπτεται ένα μικρό άρθρο με τίτλο «Γολγοθάς η προμήθεια φαρμάκων για τους καρκινοπαθείς», στο οποίο γίνεται νύξη για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι ασφαλισμένοι καρκινοπαθείς, στην προσπάθειά τους να προμηθευτούν ακριβά φάρμακα.

Είναι ολοφάνερο, ότι η εφημερίδα της *Καθημερινής* βιάζεται να κλείσει το θέμα. Ωστόσο, επειδή αναγκάζεται από την ίδια την επικαιρότητα να ασχοληθεί, προσπαθεί να προάγει μια άλλη ερμηνεία του συμβάντος. Το καινούριο που μαθαίνουμε εδώ είναι, ότι ο Χριστούλας ήταν καρκινοπαθής και ότι δεν μπορούσε να προμηθευτεί τα φάρμακά του λόγω οικονομικής ανέχειας, οπότε κι αυτοκτόνησε δημόσια. Επομένως, μέσα σε ένα μικρό αφιέρωμα, προσπαθεί να αποσπάσει τη συζήτηση από τα οικονομικά αίτια και τη μνημονιακή πολιτική ως παράγοντες που οδήγησαν στην αυτοκτονία και να τη μεταφέρει στην κακοδιαχείριση των ασφαλιστικών ταμείων, καθώς και να συνδέσει το περιστατικό με την ειδική ομάδα των καρκινοπαθών. Εν τέλει, ο αναγνώστης της *Καθημερινής* επουδενί δεν θα ενημερωθεί για τη γενικότερη

²¹⁶ Εξού και η προτροπή για ωρίμανση.

αύξηση των αυτοκτονιών στην Ελλάδα, όπως θα μάθαινε από τις παραπάνω εφημερίδες, ούτε θα υποψιαστεί κάποιο πολιτικό μήνυμα της αυτοκτονίας.

4.4 Σύνθεση κι αξιολόγηση δεδομένων

Θεωρούμε ότι έχει γίνει ολοφάνερος ο τρόπος αντιμετώπισης της συγκεκριμένης αυτοκτονίας από τις τρεις αναφερθείσες εφημερίδες. Η κάλυψη του γεγονότος διέπεται από εξαιρετική μεροληψία και αντανακλά ξεκάθαρα την ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση της εκάστοτε εφημερίδας.

Πιο συγκεκριμένα, η *Αυγή*, η οποία πρόσκειται στον ΣΥΡΙΖΑ, προάγει έναν έντονο συγκρουσιακό και συναισθηματικό τόνο στην παρουσίαση. Τα αίτια της αυτοκτονίας είναι αναντίρρητα η οικονομική κρίση και η μνημονιακή πολιτική. Η ίδια η αυτοκτονία του συνταξιούχου δίνει το έναυσμα για μια περισσότερο μαχητική αντιπολίτευση, δεδομένου ότι εκείνη την περίοδο προετοιμάζοντο εθνικές εκλογές κι ο ΣΥΡΙΖΑ είχε σοβαρές αξιώσεις να εκλεγεί πρώτο κόμμα. Κατ' επέκταση, και σε συνδυασμό με την δημοσίευση της επιστολής της επαπειλούμενης αυτοκτονίας, αλλά και με την σύνδεση όλων των αυτοκτονιών (στην Ελλάδα και την Ευρώπη) από το 2009 με την οικονομική κρίση, η αυτοκτονία μετατρέπεται σε όργανο άσκησης πολιτικής πίεσης. Σε αυτή την αντίληψη δεν χωράνε ούτε ψυχολογισμοί, ούτε στοχασμοί γύρω από το ηθικό ή όχι της πράξης καθ'αυτής.

Στο κέντρο του πολιτικού φάσματος, τα *Νέα* προσπαθούν να κρατήσουν μια μετριοπαθή στάση. Από τη μία αναγνωρίζουν το πολιτικό μήνυμα της πράξης και την αγανάκτηση που εξέφραζε ο αυτόχειρας για την κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα και καλούν σε αλληλεγγύη και ομαδική προσπάθεια. Από την άλλη, παίρνουν τις αποστάσεις τους από την προτροπή του αυτόχειρα σε ένοπλη σύγκρουση και προτείνουν μια λύση που θα συνάδει με τα χρηστά φιλελεύθερα ήθη. Γι' αυτό άλλωστε, αποσιωπούν την ακραία τοποθέτηση του Πάνου Καμένου και προβάλλουν την θέση του Μάριο Μόντι, σύμφωνα με τον οποίο, η μόνη σοβαρή απάντηση (στην αύξηση των αυτοκτονιών) είναι η ανάπτυξη.

Ακόμα πιο λιτά, αλλά με έντονη πολεμική διάθεση, η *Καθημερινή* δεν αφήνει περιθώρια πολιτικοποίησης της αυτοκτονίας. Για τους συντάκτες της ο συνταξιούχος

αυτοκτόνησε λόγω προβλημάτων υγείας, τα οποία εντάθηκαν λόγω της κακοδιαχείρισης των ασφαλιστικών ταμείων και μόνο. Υπεύθυνοι για αυτό είναι οι εκάστοτε διαχειριστές και αρμόδιοι υπουργοί, αλλά και η κομμουνιστική αριστερά, επειδή δεν μιλούσε τόσα χρόνια κι όποιος λέει το αντίθετο είναι πνευματικά ανώριμος (νήπιος).

Με λίγα λόγια, θα λέγαμε πως η αντίληψη του συμβάντος φιλτράρεται από την εκάστοτε ιδεολογική τοποθέτηση της εφημερίδας. Θα χαρακτηρίζαμε την αντίληψη της Αυγής ως *κοινωνιολογίστικη*. Δεν λέμε κοινωνιολογική, διότι η αντιμετώπιση του ζητήματος δεν έχει καμία σχέση με την επιστήμη της κοινωνιολογίας, ούτε με την επιστήμη γενικότερα. Την χαρακτηρίζουμε κοινωνιολογίστικη, διότι εκμεταλλεύεται ένα τέτοιο θέμα, εξάροντας τους οικονομικοπολιτικούς παράγοντες για ίδιους κομματικούς σκοπούς. Την αντίληψη που υιοθετούν τα Νέα την χαρακτηρίζουμε ως *μετριοπαθή*, λόγω του συμβιβασμού που προσπαθεί να επιτύχει μέσω της παρουσίας του καθημερινού προφίλ του αυτόχειρα, αλλά και μέσω της ηθικής αποδοκιμασίας της πράξης του, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί το έντονο κοινωνικοπολιτικό παρασκήνιο στις πράξεις. Τέλος, η αντίληψη της Καθημερινής είναι μάλλον *αντιδραστική*. Είναι η μόνη εφημερίδα από τις τρεις, που δεν παραθέτει αυτούσιο το ιδιόχειρο σημείωμα του αυτόχειρα, παρά αρκείται στην παράθεση μερικών αποσπασμάτων του, αποσιωπώντας βέβαια την προτροπή του σε ένοπλη σύρραξη. Επίσης, προσπαθεί να ιατρικοποιήσει τα αίτια της αυτοκτονίας και να αποσπάσει με μένος την συζήτηση από οποιαδήποτε κριτική στην μνημονιακή πολιτική, εστιάζοντάς την αποκλειστικά στην κακοδιαχείριση των ασφαλιστικών ταμείων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Συζητώντας περί αυτοκτονίας

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα αναλύσουμε τέσσερις συνεντεύξεις που διεξήχθησαν στα πλαίσια της εκπομπής κοινωνικού περιεχομένου «360°», για την τηλεόραση του Alpha, στις 26 Νοεμβρίου 2015. Πρόκειται για την πρώτη εκπομπή στην ελληνική τηλεόραση, που δίνει επώνυμα το λόγο σε δύο συγγενείς αυτόχειρων (μια εξ αυτών είναι η κόρη του Δημήτρη Χριστούλα) και σε δύο αποπειραθέντες. Ρητός σκοπός της εκπομπής είναι η εξέταση του ρόλου της οικονομικής κρίσης στις αυτοκτονίες στην Ελλάδα.

Θα θέλαμε και εμείς, στο πλαίσιο αυτής της εργασίας, να πάρουμε συνεντεύξεις από αποπειραθέντες, δυστυχώς όμως, κάτι τέτοιο κατέστη ανέφικτο. Θα αρκεστούμε σε αυτές τις συνεντεύξεις, οι οποίες διόλου δεν στερούνται πλούτου κοινωνικών νοημάτων, κάτι που είναι αδύνατον να αναδειχθεί με τη χρήση μόνο στατιστικών μεθόδων. Ευελπιστούμε, ότι ίσως έτσι διαφανεί καλύτερα η διαλεκτική μεταξύ κοινωνικής αναγνώρισης και ματαίωσης, η οποία διέπει κάθε αυτοκτονία και απόπειρά της, καθώς επίσης και η ανάγκη για περαιτέρω διερεύνηση των κοινωνικών νοημάτων ως αναγκαίο συμπλήρωμα στην κοινωνιολογική έρευνα των αυτοκτονιών. Τις συνεντεύξεις διενήργησε η δημοσιογράφος Σοφία Παπαιωάννου²¹⁷. Να σημειώσουμε, πως οι φράσεις και οι λέξεις με πλάγια γράμματα δηλώνουν την αυτούσια καταγραφή του λόγου των συνεντευξιζόμενων.

²¹⁷ Ολόκληρη την εκπομπή μπορεί κάποιος να την βρει στον ακόλουθο σύνδεσμο: <http://www.alphatv.gr/shows/informative/360moires/webtv/aytoktonies> (τελευταία πρόσβαση 15/12/2016)

5.1 Η συνέντευξη της Έμμυς Χριστούλα

Η Έμμου Χριστούλα θα παρουσιάσει τον πατέρα της ως έναν γλυκό, τρυφερό και διακριτικό άνθρωπο, με ενεργή συμμετοχή στις ζωές των ανθρώπων· τον χαρακτήριζε πάντα ένας εσωτερικός αναβρασμός, μια εσωτερική εξεγερτικότητα.

Ήταν ένας εξαιρετικά ελεύθερος άνθρωπος, πάντα ενεργός στα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Συγκεκριμένα, η Έμμου έχει μνήμες από την πρώτη διαδήλωση μετά τη Χούντα, στην οποία την είχε πάει ο πατέρας της, όπου και χτυπήθηκε (ο πατέρας).

Στην ερώτηση περί του πως είχε αλλάξει η ζωή του μέσα στην κρίση, θα απαντήσει: *...είχε αλλάξει καθοριστικά, αλλά όχι δραματικά. Και αυτό είναι ένα σημείο, που το τονίζω, για να αντιληφθούμε μετά και το περιεχόμενο της πράξης του. Δεν ήταν ο άνθρωπος που δεν είχε να φάει... που δεν είχε να πληρώσει το ηλεκτρικό· τότε τουλάχιστον· δεν ήταν ο άνθρωπος που δεν είχε να πληρώσει τα φάρμακά του.*

Αρχικά, βλέπουμε ότι η Έμμου προβαίνει στην σκιαγράφηση της προσωπικότητας του πατέρα της. Είναι ολοφάνερος ο θαυμασμός που του τρέφει και καταλαβαίνουμε την ιδιαίτερα αγαπημένη σχέση που είχαν. Μάλιστα, στη μητέρα γίνεται μόνο μια γρήγορη αναφορά, για το ότι ήταν και αυτή πολιτικά ενεργή κι αμέσως η συζήτηση επιστρέφει στον πατέρα. Ο θαυμασμός της Έμμυς στρέφεται κυρίως γύρω από την ενεργή κοινωνική και πολιτική εμπλοκή του πατέρα της στα δρώμενα, χαρακτηριστικό που κατέχει εξέχουσα θέση στη μνήμη της και προφανώς έχει συγκροτήσει και τη δική της ταυτότητα (αφού μνήμη και ταυτότητα συνδέονται διαλεκτικά· η μνήμη συγκροτεί ταυτότητα και η ταυτότητα με τη σειρά της, διαμορφώνει, επιλέγει και απωθεί μνήμες). Η καλλιέργεια αυτού του μαχητικού κοινωνικοπολιτικού προφίλ θα την οδηγήσει από πολύ νωρίς στη συζήτηση να καταστήσει σαφές, και δη με επιτονισμό του λόγου, ότι ο πατέρας της δεν ήταν άπορος, όταν αυτοκτόνησε, ίσως για να αποδιώξει την υπόνοια, ότι η αυτοκτονία ήταν αποτέλεσμα της ανέχειας.

Μια μέρα πριν την πράξη, οι δυο τους είχαν συναντηθεί στο σημείο που σύχναζαν. Η δημοσιογράφος θα ρωτήσει αν είχε αλλάξει κάτι στην προσωπικότητά του τον τελευταίο καιρό, η Έμμου θα απαντήσει με αποφασιστικό ύφος: *Όχι! Και το τονίζω... και το τονίζω και εκ των υστέρων... Δεν άφησε να φανεί οποιαδήποτε υποψία και πιστεύω ότι το έκανε για ένα λόγο: γιατί, αμέσως μετά την πράξη, αυτή η υποψία θα*

μετασχηματιζόταν για μένα σε μια προσωπική ενοχή· ότι κάτι είδα και δεν έκανα τα πάντα για να το αποτρέψω.

Στη συνέχεια, η δημοσιογράφος θα ρωτήσει αν υπήρχε κάποιο πολιτικό ή οικονομικό γεγονός που τον επηρέασε περισσότερο. Η Έμμου θα κάνει λόγο για τη *ματαίωση*, που ένιωσε μετά την τελευταία συμμετοχή του σε συλλογικό αγώνα και συγκεκριμένα του κινήματος των Αγανακτισμένων, στην πλατεία Συντάγματος. Θεωρεί ότι αυτό που επηρέασε τον πατέρα της περισσότερο είναι η *εσωστρέφεια* και η *ήττα*, που υπέστη ο κόσμος μετά από αυτό το κίνημα, επειδή: *είχε πιστέψει, ότι κάτι πρέπει (και το τονίζει) να βγει από εκεί!*

Ολοφάνερα το βάρος πέφτει εδώ στη λέξη «ματαίωση». Αν σε όλη τη ζωή του Δημήτρη Χριστούλα η πολιτική εμπλοκή του παρείχε το απαραίτητο οξυγόνο, η ματαίωση από αυτήν μοιάζει να επέφερε συμβολικό θάνατο, κάνοντάς τον να ασφυκτιά σε ένα πολιτικό τέλμα. Η ματαίωση από την πολιτική και το υποκειμενικό της βίωμα δεν μπορούν μετρηθούν και να εντοπιστούν στα χαμηλά επίπεδα σεροτονίνης, ωστόσο είναι μια εξαιρετικά σημαντική συνιστώσα για τον ψυχισμό κάποιου. Το γεγονός ότι η αποπολιτικοποίηση της ζωής αποτελεί χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει πολιτική και δεν εξακολουθεί να εμπνέει. Απ' ό,τι φαίνεται, ο Χριστούλας γαλουχήθηκε σε μια εποχή όπου η ενεργή πολιτική συμμετοχή και η πολιτική θέση έπαιζαν σημαντικό ρόλο ως μορφές αναγνώρισης για την ατομική ταυτότητα. Κατ' επέκταση, η πρόσληψη της εξέλιξης του κινήματος των Αγανακτισμένων ως «ήττα», προβάλλεται από την Έμμου ως ικανή να ματαιώσει τον πατέρα της.

Την ίδια μέρα της αυτοκτονίας, ο πατέρας της θα της στείλει ένα γραπτό μήνυμα στο κινητό, με μόνο τη λέξη: Τέλος. Αν και κινητοποιήθηκε αμέσως, δεν μπορούσε να φανταστεί πού αναφερόταν ο πατέρας της και πολύ αργότερα κατάλαβε τι συνέβη.

Προς το τέλος της συνέντευξης, η Έμμου θα προβεί σε μια τοποθέτηση επί του νοήματος της αυτοκτονίας του πατέρα της και θα πει: *Στήθηκε στο κέντρο της πόλης και διερράγη, για να ταράξει τον ήρεμο, νοικοκυρεμένο ύπνο μας, με ένα σημείωμα το οποίο πολύ απλά λέει: «Δεν έχω τη δύναμη να αναστηθώ, έχω όμως τη δύναμη να δώσω ακόμα και τη ζωή μου, προκειμένου να αναστήσω».*

Για την Έμμου, αυτό που κατάφερε η αυτοκτονία του πατέρα της, ήταν να *διεθνοποιήσει τις τραγικές συνέπειες της μνημονιακής αποικιοκρατίας στην Ελλάδα*. Θεωρεί, μάλιστα, *προπαγανδιστικές τις θεωρίες που προσπαθούν να εξατομικεύσουν*

και να ψυχολογιοποιήσουν τις αυτοκτονίες. Για την ίδια, οι αυτοκτονίες κατοπτρίζουν ένα *μείζον κοινωνικό και πολιτικό* πρόβλημα.

Εδώ η Έμμη νοσηματοδοτεί και παίρνει θέση για την πράξη του πατέρα της. Είναι ξεκάθαρο, ότι ταυτίζεται με την επιθυμία του πατέρα της για πολιτική αλλαγή και προάγει τους κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους για την πράξη του, κάνοντας αναφορά και στη δημοσιότητα που έλαβε το γεγονός σε διεθνές επίπεδο. Θα τη χαρακτηρίσει μάλιστα ως προσπάθεια από τον πατέρα της για ανάσταση του ελληνικού λαού.

Τέλος, αναφορικά με το πώς νιώθει για την πράξη του πατέρα της, προβαίνει στο διαχωρισμό δύο επιπέδων. Σε ατομικό επίπεδο νιώθει ένα *κενό* που προσπαθεί να το γεμίσει. Σε πολιτικό επίπεδο νιώθει *υπερήφανη* και κλείνει τη συνέντευξη με ένα ζεστό χαμόγελο.

Η Έμμη, εξάροντας τους κοινωνικοπολιτικούς λόγους της αυτοκτονίας του πατέρα της, μας έδωσε να καταλάβουμε τη σημασία που έχει η πολιτική αναγνώριση για τη διατήρηση κάποιου στη ζωή. Στη συνέχεια, ο αποπειραθείς Κυριάκος θα νοσηματοδοτήσει διαφορετικά την πράξη του και θα δούμε μια άλλη μορφή κοινωνικής αναγνώρισης.

5.2 Η συνέντευξη του Κυριάκου Παρουσιάδη

Ο Κυριάκος, περίπου 35 ετών σήμερα, είναι σχεδιαστής μόδας και προέβη σε δύο απόπειρες αυτοκτονίας. Από το 2010 είδε *ζαφνικά* την επιχείρησή του να κατακυλά, αφού οι συνεργάτες, με τους οποίους διατηρούσε *εμπορικές και φιλικές* σχέσεις, δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους. Παράλληλα, δηλώνει, πως από το 2009 του είχε προκύψει ένα *αυτοάνοσο νόσημα*, με αποτέλεσμα να *κλειστεί στον εαυτό του*. Συγκεκριμένα θα πει: *Το χειρότερο δεν ήταν, ότι είχα αρχίσει να χάνω πράγματα, που θεωρούσα μέχρι τότε αυτονόητα και δεδομένα ότι θα υπάρχουν στη ζωή μου. Όταν, όμως, ξεκίνησαν τα προβλήματα –και τα προσωπικά υγείας και στα επαγγελματικά- είδα ότι όλο αυτό ήταν ψεύτικο και ζαφνικά ένιωσα ένα τεράστιο κενό· ένιωσα ξένος. Αυτό λοιπόν είχε σαν συνέπεια, να αρχίσω να έχω σημάδια κατάθλιψης...*

Εδώ ο Κυριάκος σκιαγραφεί τα χαρακτηριστικά των προβλημάτων, τα οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει και ήταν κυρίως υγείας και οικονομικά. Η λέξη που δίνει τον τόνο στις περιγραφές του είναι το «ξαφνικά»: ξαφνικά άρχισε να κατρακυλά η επιχείρησή του και ξαφνικά ένιωσε κενό. Το ξαφνικό είναι το βασικό χαρακτηριστικό των καταστάσεων ανομίας, οι οποίες μαζί με το ασταθές του κοινωνικού πλαισίου, στιγματίζουν τις κοινωνικές σχέσεις (εδώ επαγγελματικές και φιλικές) στη σύγχρονη ρευστή πραγματικότητα. Εξίσου σημαντικό είναι και το ότι προβαίνει σε μια αναδρομική νοηματοδότηση όλης της ζωής που είχε πριν τη χρεωκοπία και τα προβλήματα υγείας, χαρακτηρίζοντάς την ψεύτικη. Με αυτό τον χαρακτηρισμό κατανοεί την επίπτωση της απώλειας της αναγνώρισης που έχαιρε τόσα χρόνια και την έκπτωση στη ματαίωση.

Κατ'επέκταση, ένιωσε «ξένος». Από ποιον όμως; Ενθυμούμενοι πάλι τον Μαρξ και τη θεωρία του περί αλλοτρίωσης, για την οποία κάναμε λόγο στο πρώτο κεφάλαιο, μπορούμε να πούμε ότι ένιωσε ξένος από τους άλλους και ταυτόχρονα από τον εαυτό του. Χάνοντας ξαφνικά το βλέμμα με το οποίο τον αναγνώριζαν και που μέσω αυτού αναγνώριζε ο ίδιος τον εαυτό του, μετετράπη σε ένα απορριφθέν υποκείμενο, γεγονός που τον έπληξε ψυχικά.

Για την αντιμετώπιση της κατάθλιψης, ο Κυριάκος άρχισε να παίρνει αγχολυτικά χάπια, τα οποία, μετά από κάποιο διάστημα, άρχισε να καταναλώνει ανεξέλεγκτα και να θέλει να κοιμάται συνέχεια. Η ανεξέλεγκτη κατανάλωση οδήγησε στην πρώτη απόπειρα αυτοκτονίας, η οποία συνέβη χωρίς να το καταλάβει. Ωστόσο, οι γονείς του πρόλαβαν να τον διακομίσουν στο νοσοκομείο και να τον γλιτώσουν. Παράλληλα, αναφέρει ότι κατά την νοσηλεία του, δεχόταν πολλά μηνύματα μέσω Facebook, από αποπειραθέντες ή υποψήφιους αυτόχειρες, οι οποίοι του ζητούσαν βοήθεια, ενώ ο ίδιος δηλώνει, ότι τότε ήταν ανίκανος για κάτι τέτοιο.

Ο Κυριάκος βγήκε από το νοσοκομείο, εντούτοις σύντομα θα προβεί στη δεύτερη απόπειρα, αυτή τη φορά συνειδητά. Αφού συνέβη κάτι εκείνη την ημέρα, που τον επηρέασε ψυχολογικά, χωρίς να διευκρινίζει τι ακριβώς, θα πει: *Μου ήταν πάρα πολύ εύκολο να πω ότι βάζω τέλος –δεν ξέρω, έτσι ένιωθα- το θεωρούσα πάρα πολύ εύκολο.. Βέβαια είναι ίσως και ο τρόπος που σκέφτεται κανείς να δώσει τέλος στη ζωή του. Εγώ, και τις δύο φορές που συνέβη, το έκανα με φάρμακα· μου ήταν πολύ πιο εύκολο, δεν είναι τόσο βίαιο, γιατί λες: οκ παίρνω τα φαρμακάκια μου, ξαπλώνω,*

κοιμάμαι και δεν ξαναζυπνάω· έτσι το είχα εγώ τουλάχιστον στο μυαλό μου. Και μ' αυτόν τον τρόπο το έκανα ξανά, δηλαδή πήρα όσα φάρμακα είχα.

Δυστυχώς, δεν έχουμε σαφή εικόνα του τι συνέβη μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης απόπειρας. Εντύπωση, όμως, προκαλεί η ευκολία με την οποία προέβη στην πράξη, καθώς και ο τρόπος που την περιγράφει, δείχνοντας εξαιρετικό πείσμα και αποφασιστικότητα.

Ωστόσο, πριν επιχειρήσει τη δεύτερη απόπειρα, *έγραψε κάτι*²¹⁸ στο Facebook, χωρίς να περιμένει την απήχηση που θα είχε στον κόσμο. Δικοί του άνθρωποι, που έτυχε να δουν την ανάρτηση, ειδοποίησαν τους γονείς του, ώσπου η μητέρα του, που είχε κλειδιά του σπιτιού του, κατάφερε να φτάσει εγκαίρως και να διακομιστεί πάλι στο νοσοκομείο.

Εδώ, πάλι φαίνεται ο κοινωνικός χαρακτήρας της αυτοκτονίας. Η επιθυμία να αναρτήσει ένα μήνυμα πριν το πέραςμα στην πράξη, δηλώνει μια επιθυμία επικοινωνίας με τον άλλον. Για το σκοπό αυτό επιλέγεται ένας ψηφιακός, αυτή τη φορά, δημόσιος χώρος, όπου ο υποψήφιος αυτόχειρας θα επιχειρήσει να κάνει τον άλλον κοινωνό του θανάτου του, αφού ίσως δεν μπόρεσε να τον κάνει κοινωνό της ζωής του.

Μετά τη δεύτερη απόπειρα δηλώνει, πως δεν πρόκειται να ξανακάνει κάτι τέτοιο. Συνειδητοποίησε πως ήταν λάθος, όταν κατάλαβε τον πόνο που είχε δώσει στους δικούς του με αυτές του τις ενέργειες. Θα λέγαμε, ότι η απόπειρα και ο πόνος που προκάλεσε, συνέβαλαν στην ανανέωση του κοινωνικού δεσμού.

Τέλος, στην ερώτηση της δημοσιογράφου, για το αν η οικονομική κρίση είναι κάτι που επηρεάζει τους ανθρώπους, θα πει: *Ασφαλώς, οι περισσότερες αυτοκτονίες που γίνονται στην Ελλάδα, γι' αυτόν το λόγο γίνονται. Νομίζω είναι πολύ λίγες αυτές που γίνονται για άλλους λόγους... Είναι ίσως συνέπεια των πραγμάτων· δηλαδή, πάνε κάποια πράγματα αλυσιδωτά. Και γω μπορεί να μην είχα αρρωστήσει, που στρεσαρίστηκα πάρα πολύ να πάθω αυτό το αυτοάνοσο, που ήταν συνέπεια μετά κι όλα αυτά τα υπόλοιπα. Θα ζούσα, βέβαια, σε ψεύτικο περιβάλλον· αν δε συνέβαινε αυτό, δεν θα καταλάβαινα, ότι οι άνθρωποι που είναι γύρω μου, δεν είναι αληθινοί. Έμαθα, λοιπόν, και κάτι μέσα από αυτό. Συνειδητοποίησα, ζύπνησα μάλλον, από το παραμύθι που ζούσα και ήρθα στην πραγματικότητα.*

²¹⁸ Η δημοσιογράφος, στο σπικάζ, θα πει, πως ο Κυριάκος προανήγγειλε το θάνατό του.

Συνειδητοποίηση και αφύπνιση είναι τα βασικά σημαίνοντα με τα οποία νοσηματοδοτεί την πράξη του ο Κυριάκος και κλείνει με τον ίδιο τρόπο που ξεκίνησε τη συνέντευξη, περνώντας δηλαδή από τις αφορμές στην αιτία. Οι επαγγελματικές δυσκολίες και τα προβλήματα υγείας ήταν οι αφορμές, που οδήγησαν στην απώλεια της κοινωνικής του αναγνώρισης και αυτή με τη σειρά της στην ματαίωση και την αποξένωση. Ο Κυριάκος βίωσε αιφνιδιαστικά την απωθημένη πραγματικότητα του σύγχρονου ρευστού κοινωνικού δεσμού· το γεγονός, δηλαδή, ότι η κοινωνική αναγνώριση είναι επισφαλής κι ενδεχομενική, και ότι όταν εκλείψουν οι συγκυρίες που τη συντηρούσαν, η έκπτωση στη ματαίωση μπορεί να αποβεί μοιραία.

5.3 Η συνέντευξη του Θεοδωρή Γιάνναρου

Ο Θεοδωρής Γιάνναρος είναι διοικητής του νοσοκομείου «Ελπίς» και έξι μήνες πριν τη συνέντευξη, ο 26χρονος γιος του αυτοκτόνησε, πέφτοντας στις γραμμές του τρένου.

Στο ξεκίνημα της συνέντευξης, θα προλογίσει λέγοντας, πως τα σημερινά παιδιά το περισσότερο που έχουν να περιμένουν είναι να γίνουν *σεκιούριτι* και *γκαρσόνια*. Θεωρεί αυτή την κατάσταση, προθάλαμο της *κατάθλιψης* και συμπληρώνει πως η κρίση έρχεται και *διογκώνει* αυτά τα προβλήματα.

Σύμφωνα με τη δημοσιογράφο, λίγο καιρό πριν πάρει την απόφαση να αυτοκτονήσει, ο γιος του είχε μείνει άνεργος και θα ρωτήσει, αν το να χάσει κανείς τη δουλειά του είναι αιτία να αυτοκτονήσει κάποιος. Ο Γιάνναρος, αφού τονίσει το βραχύβιο και επισφαλές των σημερινών θέσεων εργασίας, θα πει, πως η κρίση είναι η *αφορμή και όχι το αίτιο* και ότι *απλά βάζει το κερασάκι στην τούρτα* και ταυτόχρονα θα τη θεωρήσει *υπεύθυνη για εκατοντάδες και χιλιάδες αυτοκτονίες*. Συγκεκριμένα στην ερώτηση αν ο γιος του είχε επηρεαστεί από την απώλεια της δουλειάς του, θα απαντήσει: *Κοιτάχτε.. όταν μιλήσουμε γι' αυτό.. επειδή εγώ έκανα ένα λάθος πάνω στο θυμό μου... (παύση) Και βέβαια επηρεάζει, αλλά δεν είναι ο λόγος αυτός.. ο λόγος ήταν άλλος. Ο λόγος ήταν ότι... (μεγάλη παύση) είχε αλλάξει. Όταν, λοιπόν, αλλάζει η ψυχολογία σου, τότε οδηγεί σε πάρα πολλές φορές σε λανθασμένους δρόμους.*

Στη γενική σκιαγράφηση του προβλήματος ακούμε τον Γιάνναρο να κάνει μια τοποθέτηση, η οποία θίγει όχι μόνο την ανεργία, αλλά και τις ίδιες τις σύγχρονες εργασιακές συνθήκες των νέων. Τα «γκαρσόνια» και οι «σεκιούριτι» φορτίζονται με

αρνητική αξιολογική κρίση, πράγμα όχι σπάνιο στις καθημερινές συζητήσεις των Ελλήνων, υπονοώντας έτσι μια α-νοησία, η οποία περιβάλλει τις εργασιακές ευκαιρίες των σημερινών νέων. Θεωρεί αυτή την κατάσταση προ πολλού υπάρχουσα και ότι η οικονομική κρίση την κάνει ακόμα πιο έντονη.

Όταν η δημοσιογράφος εστιάζει στο γιο του, τότε η αυτοπεποίθηση, που χαρακτήριζε τον δυναμικό του λόγο, αρχίζει να φθίνει και αυτό φαίνεται από τις απανωτές παύσεις στη ροή του. Μέσα στην ασάφεια ακούμε για ένα «λάθος» πάνω στο θυμό του, για το οποίο μάλλον δε θέλει να κάνει λόγο και αποδίδει την πράξη του γιου του στην αλλαγή «ψυχολογικής» κι όχι στην ανεργία.

Στο σημείο αυτό μαθαίνουμε, ότι ο γιος του έκανε χρήση ναρκωτικών ουσιών. Στην ερώτηση αν έκανε χρήση χωρίς να το γνωρίζει ο πατέρας του, ο τελευταίος θα ξεκινήσει μιλώντας γενικότερα για τα νέα παιδιά και για το πόσο εύκολα μπορούν να πειραματιστούν με ουσίες σήμερα, χωρίς όμως να αντιλαμβάνονται ότι ορισμένες ουσίες δημιουργούν την αλλαγή, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε άλλες ατραπούς. Στη συνέχεια, θα μιλήσει για κάποια παιδιά που είναι πολύ πιο ευαίσθητα και πιο κοντά στην κοινωνία και που νοιάζονται για τον συνάνθρωπό τους, με αποτέλεσμα όλα αυτά να γιγαντώνονται. Εν τέλει θα καταλήξει: *δεν ενδιαφερόμαστε για τα παιδιά μας. Τα παιδιά μας δεν είναι απλά να τους δώσουμε ένα χαρτζιλίκι ή να τους αγοράσουμε ένα αυτοκίνητο· είναι να ζούμε μαζί τους, να τα νιώθουμε και να βλέπουμε τις αλλαγές τους. Πόσοι γονείς ασχολούνται με τα παιδιά τους; Και μιλάω και για μένα. Γιατί το να βάλω το παιδί μου να σπουδάσει μόνο, δεν έκανα τίποτα. Δεν έχω ακούσει τους φόβους του ίσως· δεν έχω ακούσει τις επιθυμίες του, τα όνειρά του, γιατί απλά ασχολούμαι με τα δικά μου όνειρα. Και σας μιλάω έτσι ειλικρινά, σαν ένας μαλάκας Έλληνας - γιατί όλοι ίδιοι είμαστε-, όλα είναι τα δικά μας, τα «εγώ» και τα «θέλω». Τα παιδιά μας είναι σε μια γωνία, που πρέπει να κάνουνε αυτό που θέλουμε- Μα έχουν επαναστατήσει πλέον! Δεν θέλουν. Και γι' αυτό, πολλά από τα παιδιά μας «φεύγουν». Αποφασίζουν ότι δεν έχει κανένα ουσιαστικό νόημα· δεν τα έχουμε βοηθήσει ούτε εμείς, ούτε η κοινωνία.*

Εδώ ο Γιάνναρος αποκαλύπτει περισσότερο την προσωπική του θέση για την αυτοκτονία του γιου του. Θεωρεί το γιο του, ότι ήταν ένα ευαίσθητο παιδί όπως πολλά άλλα, για τα οποία η κοινωνία, και κατ'επέκταση ο ίδιος, ποτέ δεν ενδιαφέρθηκαν πραγματικά. Με το τέχνασμα της απόκρυψης πίσω από τη μάζα («όλοι ίδιοι είμαστε»), πιθανόν προσπαθεί να εξημερώσει κάποιες ενοχές που νιώθει

για την αυτοκτονία του γιου, γενικεύοντας ατομικιστικές συμπεριφορές στο ευρύτερο σύνολο.

Τέλος, στην ερώτηση αν περίμενε αυτή την κατάληξη του γιου του, θα απαντήσει: *Να σας μιλήσω ευθέως; Ναι! Βεβαίως το είχα σκεφτεί και γι' αυτό έκανα ό,τι μπορούσα, αλλά πιστέψτε με ότι απέτυχα, γιατί κρίνεσαι μόνο από το αποτέλεσμα...* Για να καταλήξει στο *ότι οι γονείς κοιμούνται τον ύπνο του δικαίου.*

Η παραδοχή της αποτυχίας του πατέρα και γενικότερα ο «ύπνος των γονέων» σηματοδοτούν μια κρίση της αναγνώρισης της γονεϊκής εξουσίας από τα ίδια τα παιδιά, η οποία αποτελεί σύμπτωμα της ρευστής κοινωνικής πραγματικότητας. Η εξουσία αποτελεί εξουσία μόνο αν αναγνωρίζεται από τον άλλον ως τέτοια. Από τη στιγμή που η εξουσία χρειαστεί να επιβεβαιώσει τον εαυτό της, έχει ήδη αποτύχει. Προφανώς εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα οικογενειακό δράμα και μπορούμε να υποθέσουμε, ότι υπάρχουν πολλά ανάλογα, τα οποία καλύπτονται πίσω από τα στατιστικά.

Η ψυχίατρος και ειδική στις εξαρτήσεις Κατερίνα Μάτσα αναφέρει, ότι αυτή η γενικότερη απορρύθμιση της σύγχρονης οικογένειας μπορεί να ενισχύσει την καταφυγή στην τοξικομανία. Συγκεκριμένα θα πει: «Χωρίς να μπορούμε να μιλήσουμε για «τοξικομανιογόνο» οικογένεια, είναι γεγονός ότι η οικογένεια του τοξικομανούς έχει ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία στο σύνολό τους διαμορφώνουν τους όρους της δυσλειτουργίας της. Αυτό το οποίο την χαρακτηρίζει κυρίως είναι η έλλειψη συνοχής, η απουσία διαλόγου και επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη της, τα διπλά μηνύματα, η δυσκολία τους να εκφράσουν ελεύθερα τα συναισθήματά τους, η συναισθηματική απόσταση, η έλλειψη ορίων, ο υψηλός βαθμός ενδοοικογενειακών συγκρούσεων».²¹⁹ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ναρκωτική ουσία μοιάζει ως αναπλήρωση νοήματος, το οποίο αδυνατεί να παρέχει η οικογένεια. Κατ'επέκταση, η τοξικομανία, αντί για μορφή αυτοκαταστροφής, αποτελεί μορφή «παράδοξης αυτοσυντήρησης»²²⁰. Αν δεχτούμε αυτή την οπτική, τότε ίσως πρέπει να υποθέσουμε, ότι η τοξικομανία δεν οδηγεί στην αυτοκτονία, αλλά είναι μια προσπάθεια αποφυγής της. Αν εν τέλει κάποιοι τοξικομανείς οδηγούνται στην αυτοκτονία, ίσως θα πρέπει να αναρωτηθούμε: τι κατέστη τόσο έντονο και τραυματικό που ούτε η ναρκωτική ουσία δεν μπόρεσε να εξημερώσει;

²¹⁹ Μάτσα Κ., 2009, « Η οικογένεια στη δίνη της παγκοσμιοποίησης. Μορφές εμφάνισης της κρίσης της. Η οικογένεια του τοξικομανούς», στο *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας*, επιμ.

Παπαχριστόπουλος Ν., Σαμαρτζή Κ., *Opportuna*, Πάτρα, σελ. 188.

²²⁰ Ο.π. σελ. 186-187

5.4 Η συνέντευξη του Παύλου Παπαπαναγιωτάκη

Σύμφωνα με τη δημοσιογράφο, ο Παύλος Παπαπαναγιωτάκης, γύρω στα 50 σήμερα, εργαζόταν για χρόνια σε μια εταιρεία ξυλείας και στη συνέχεια ζούσε από εισοδήματα ενοικίων. Ωστόσο έμεινε άστεγος, όπως αναφέρει ο ίδιος: *εξαιτίας λαθών οικονομικής καταστροφής.. δημιουργίας χρεών από πριν και μην έχοντας να πληρώσω, κατέληξα στο δρόμο...*

Η ζωή στο δρόμο διήρκησε έξι μήνες και στο μεταξύ είχε αποτρέψει από την αυτοκτονία την γυναίκα, η οποία τον φιλοξενούσε στην αυλή της ταβέρνας της. Εν τούτοις, τον Δεκέμβρη του 2012 αποφασίζει ο ίδιος να δώσει τέλος στη ζωή του, με χάπια. Η απόπειρα έγινε πρωινή ώρα, σε ένα πάρκο. Πριν προβεί στην απόπειρα, θα γυρίσει και θα πει σε μια κοπέλα, που έτυχε να κάθεται δίπλα του: *Φύγε, γιατί μου χαλάς το σκηνικό*, ωστόσο εκείνη δεν πίστεψε, ότι θα μπορούσε να κάνει κάτι τέτοιο. Στην προσπάθειά του να καταπιεί τα χάπια, που είχε τοποθετήσει στο στόμα του, η κοπέλα, έντρομη, κατάφερε να του αποσπάσει το μπουκάλι με το νερό από τα χέρια του, ώστε να μην καταπιεί, με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να τα *μασήσει*. Όπως και πριν με τον Κυριάκο, έτσι και εδώ βλέπουμε μια εντυπωσιακή επιμονή που χαρακτηρίζει τον Παύλο, η οποία στρέφεται ενάντια σε θεωρίες περί ενστίκτων αυτοσυντήρησης και τα συναφή.

Ύστερα από κάποιες ώρες ζήτησε από έναν περαστικό να τον περάσει στον απέναντι δρόμο, ώστε να βρει τουαλέτα. Ο περαστικός, όμως, τον πήγε σε ένα κοντινό διαγνωστικό κέντρο και από εκεί διακομίστηκε σε νοσοκομείο, όπου κι έλαβε τις πρώτες βοήθειες. Όταν η δημοσιογράφος τον ρωτάει γιατί αποφάσισε να το κάνει μες τον κόσμο, ο Παύλος θα απαντήσει: *Γιατί θεώρησα ότι ο κόσμος δεν ενδιαφέρεται και δεν... δεν θα απασχολήσω κανέναν.. ε να όμως που ήταν διαφορετικά τα πράγματα..*

Ο Παύλος δεν επιλέγει να αυτοκτονήσει κάπου κρυφά, αφού επί έξι μήνες ζούσε σαν άορατος ανάμεσά μας, επομένως η διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου είχε καταστεί γι' αυτόν περιττή. Έχοντας πάθει ανοσία από την αδιαφορία του

κόσμου για την ύπαρξή του, θεώρησε ότι ούτε η ανυπαρξία του θα συγκινήσει κανέναν. Εδώ έχουμε να κάνουμε με μια αντίστροφη περίπτωση από εκείνη του Χριστούλα. Για τον Χριστούλα, ο δημόσιος χώρος ήταν τόπος αναγνώρισης του θανάτου και όλης της μέχρι τότε ζωής του· ο κοινωνικός άλλος αναγνωριζόταν ως παρών κι έπρεπε να γίνει μάρτυρας της πράξης του. Για τον Παύλο, όμως, ο δημόσιος χώρος ήταν ένας τόπος, όπου ζούσε ήδη κρυμμένος μέσα στην ανωνυμία του πλήθους και ματαιωμένος από τους άλλους. Εδώ ο κοινωνικός άλλος αναγνωρίζεται ως παρείσακτος, ενοχλητικός, ίσως επειδή κάποτε να ένωσε κι ο ίδιος έτσι μέσα στο πλήθος.

Μετά το συμβάν δέχτηκε ψυχολογική υποστήριξη και βρήκε καταφύγιο στον ξενώνα αστέγων της ΜΚΟ «Κλίμακα», στην οποία σήμερα εργάζεται. Στην ερώτηση για το αν έχει μετανιώσει για την πράξη του, θα δηλώσει: *εάν πω ότι το έχω μετανιώσει, θα είναι λάθος το ότι βρίσκομαι στην Κλίμακα· εάν δεν είχα κάνει την απόπειρα δεν θα ήμουν στην Κλίμακα. Και η Κλίμακα είναι ένας χώρος που μου έχει δώσει πάρα πολλά πράγματα· μου έχει δώσει τη δυνατότητα μιας δεύτερης ευκαιρίας.. και είναι πολύ σημαντικό...*

Ποια είναι αυτά τα «πάρα πολλά πράγματα», που έδωσε η Κλίμακα στον Παύλο και πού έγκειται αυτή η «δεύτερη ευκαιρία»; Το εύκολο είναι να πούμε, ότι επιτέλους ίσως λαβαίνει ένα αξιοπρεπές εισόδημα και μπορεί να συντηρείται. Ωστόσο, πόσους υπαλλήλους, που μπορεί να αμείβονται και με καλύτερους μισθούς, ακούμε καθημερινά να μιλούν έτσι για την υπηρεσία στην οποία εργάζονται; Είναι πολύ πιθανό ο μισθός, όσο υψηλός και να είναι, να μην αποτελεί αναγκαίο στήριγμα για την ύπαρξη, όταν ο θεσμός, για τον οποίο εργάζεται, τον ματαιώνει καθημερινά με ποικίλους τρόπους: είτε με εξοντωτικά ωράρια, είτε με συνθήκες ακραίου ανταγωνισμού, είτε με ταπεινώσεις κάθε είδους, κλπ· καθημερινά δηλαδή συμβάντα τα οποία δεν καταγράφονται στις στατιστικές. Η δεύτερη ευκαιρία που προσέφερε η Κλίμακα στον Παύλο έγκειται ακριβώς στην (επαν)αναγνώριση αφενός της αξιοπρέπειάς του και αφετέρου στην αναγνώριση της αξίας του ως συνεργάτη. Αυτή η αναγνώριση από τον θεσμό είναι που μετέδωσε τη θέληση για ζωή και όχι μόνο ο μισθός.

Τέλος, στην ερώτηση αν αξίζει να ζει έστω και με τις δυσκολίες, θα πει: *Φυσικά, φυσικά, αυτό είναι το θέμα. Αρκεί να έχεις μια υποστήριξη να σου αλλάξει τη διάθεση και να μη σκέφτεσαι τέτοια πράγματα.* Για τον Παύλο αυτό που μπορεί να του αλλάξει

τη διάθεση είναι ένας σκύλος. Με ένα ειλικρινές χαμόγελο, θα πει πως, πριν από ενάμιση μήνα αγόρασε έναν σκύλο και είναι *όλη του η ζωή πλέον*. Άλλοι παράγοντες που μπορούν να αλλάξουν τη διάθεση, θεωρεί ότι μπορεί να είναι ένας *καλός φίλος*, μια *καλή παρέα* και (χαριτολογώντας) *μια καλύτερη οικονομική πολιτική*.

Το σημαίνουν «υποστήριξη» καθιστά εδώ σαφή την ανάγκη για σταθερότητα του κοινωνικού πλαισίου, εντός του οποίου θα καλλιεργηθεί η αναγνώριση. Μέσω της συναισθηματικής επένδυσης σε έναν σκύλο, ο Παύλος βρήκε εκείνο το στήριγμα, ώστε να σταθεροποιηθεί εντός της περιρρέουσας ρευστότητας. Το γεγονός ότι μετά το σκύλο αναφέρεται στον φίλο και την παρέα ως παράγοντες αλλαγής διάθεσης, μας διαβεβαιώνει, ότι ο σκύλος αντιπροσωπεύει την ανάγκη του Παύλου για φιλία· για αυτήν την περιλάλητη και ταυτόχρονα ξεχασμένη σχέση σήμερα, την οποία καμία «καλύτερη οικονομική πολιτική» δεν μπορεί να αναπληρώσει. Το χαμόγελο του Παύλου πριν αναφέρει την «οικονομική πολιτική» θεωρούμε ότι είναι ειρωνικό, ακριβώς για να μας υπενθυμίσει, ότι η θέληση για ζωή δεν εδράζεται μόνο στους οικονομικούς παράγοντες.

5.5 Συμπεράσματα

Η εκπομπή εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της συζήτησης για τις αυτοκτονίες, που ξεκινάει μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης. Σε όλες τις συνεντεύξεις η δημοσιογράφος προσπαθεί να στρέψει τη συζήτηση γύρω από την οικονομική κρίση, ωστόσο από το λόγο των συνεντευξιζόμενων αναδύεται ένας πλούτος νοημάτων, ο οποίος δεν εξαντλείται σε αυτήν. Μάλιστα η Έμμη Χριστούλα κι ο Θοδωρής Γιάνναρος αποσπούν ανοιχτά τη συζήτηση από αυτό το στενό πεδίο.

Πρέπει να τονίσουμε, εδώ, τη σημασία της επιλογής του χώρου από τον υποψήφιο αυτόχειρα και τι σημαίνει ο χώρος για την κοινωνική αναγνώριση. Ο Δημήτρης Χριστούλας, όντας ανέκαθεν βαθύτατα πολιτικοποιημένος και θέλοντας να δώσει πολιτικό βάρος στην πράξη του, δεν θα μπορούσε να επιλέξει άλλο χώρο από το κέντρο της πόλης. Σε ώρα αιχμής και με φόντο τη Βουλή, ο Χριστούλας θέλησε όλη η ελληνική κοινωνία να γίνει μάρτυρας του θανάτου του. Ίσως, όλη του τη ζωή ήθελε να βρίσκεται στο κοινωνικό και πολιτικό προσκήνιο κι όταν είδε ότι πλέον δεν μπορούσε να το καταφέρει, αποφάσισε να την παραδώσει με τους δικούς του όρους.

Ο χώρος λειτουργεί ταυτόχρονα ως τόπος αναγνώρισης και ματαίωσης. Προφανώς, η πλατεία Συντάγματος ως τόπος κοινωνικής πάλης και αλλαγής, στιγμάτισε τη ζωή του Χριστούλα· λειτουργούσε ως σύμβολο πολιτικής αναγνώρισης για τον ίδιο, οπότε δεν θα μπορούσε να τον ματαιώσει άλλος χώρος. Ο Χριστούλας δεν μπόρεσε να αντέξει την παρακμή των μεγάλων πολιτικών κινημάτων· διαδικασία, η οποία στην Ευρώπη ξεκινάει από το 1970. Έτσι, με ένα βίαιο πέρασμα στην πράξη, επικυρώνει ταυτόχρονα την πολιτική σημασία του χώρου της πλατείας Συντάγματος, αλλά και το θάνατο του πολιτικού, με την έννοια του τέλους της πολιτικής αναγνώρισης ως απαραίτητο συστατικό της ταυτότητας.

Πρόκειται για μια αυτοκτονία με ονοματεπώνυμο, το οποίο προσπάθησε να φωνάζει ότι ήταν κάποτε εκεί, γι' αυτό και η πράξη του έπρεπε να έχει μάρτυρες. Από την άλλη, η απόπειρα του Παύλου Παπαπαναγιωτάκη αποτελούσε μια πράξη επικύρωσης της προ πολλού ματαιωμένης αξιοπρέπειας. Στην επιλογή του χώρου και του τρόπου της απόπειρας αντανakλάται η ζωή του στο δρόμο. Ζώντας ματαιωμένος επί έξι μήνες στο δρόμο, δηλαδή σε δημόσιο χώρο, ανάμεσα σε ένα ανώνυμο πλήθος, επιλέγει να πεθάνει ανάμεσά του, διατηρώντας αυτή την ανωνυμία. Λέγοντας στην κοπέλα, που έτυχε να βρίσκεται δίπλα του στο πάρκο τη στιγμή της απόπειρας «*Φύγε γιατί μου χαλάς το σκηνικό*», αντιλαμβανόμαστε ότι ο κοινωνικός άλλος είχε καταστεί για τον Παύλο παρείσακτος, ακριβώς όπως θα τον είχαν κάνει να νιώσει πολλοί άλλοι, όσο ήταν άστεγος.

Και πάλι εδώ ο δημόσιος χώρος είναι ταυτόχρονα πηγή αναγνώρισης και ματαίωσης. Η ζωή στο δρόμο σηματοδοτεί την έκπτωση και την παραμονή στη ματαίωση, είναι όμως ο δημόσιος χώρος που θα τον σώσει, με την έλευση του άλλου να τον αποτρέπει από το ύστατο διάβημα και να του αναγνωρίζει μια κάποια αξία στη ζωή.

Αυτό όμως δεν θα ήταν αρκετό να τον κρατήσει στη ζωή, αν δεν είχε βρεθεί ένας θεσμός να τον αναγνωρίσει ως άτομο με αξιοπρέπεια. Η θεσμική αναγνώριση έρχεται και του δίνει το στήριγμα στην ύπαρξη και μάλιστα αξιολογείται ως τόσο σημαντική από τον Παύλο, που τον κάνει να μη μετανιώνει για την πράξη του, αφού αν μετάνιωνε θα ήταν σαν να ακύρωνε την παρουσία του στους κόλπους του θεσμού.

Ο Κυριάκος Παρουτιάδης έχοντας βιώσει την πιο βίαιη ματαίωση από την αναγνώριση που έχαιρε, αποφασίζει κατά τη δεύτερη και συνειδητή του απόπειρα να συνδυάσει τον ιδιωτικό χώρο του δωματίου του με έναν ψηφιακό δημόσιο χώρο, η λειτουργία του οποίου έγκειται στην αναζήτηση και καλλιέργεια της κοινωνικής

αναγνώρισης, μέσω της δικτύωσης και της κοινοποίησης καθετί ιδιωτικού. Η ανακοίνωση του τέλους του τελικά θα αποβεί σωτήρια για τον Κυριάκο.

Όμως, αυτό που τον κράτησε στη ζωή ήταν, ίσως, η αναγνώριση του άλλου μέσω του πόνου και η επανασύσταση του κοινωνικού δεσμού, αυτή τη φορά σε νέα, πιο συνειδητή, βάση. Κάτι το οποίο δεν επετεύχθη ποτέ στην περίπτωση του γιου του Θεωδωρή Γιάνναρου. Αν και η μαρτυρία του πατέρα δεν μας παρέχει ειδικές πληροφορίες για τα συμβάντα πριν την αυτοκτονία, υποθέτουμε ότι ο γιος δεν μπόρεσε να αντέξει τη ματαίωση από ένα δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, με αποτέλεσμα να περάσει στην πράξη και να μεταδώσει έτσι τις ενοχές στον πατέρα. Εδώ, η επιλογή του χώρου και του τρόπου, η πτώση δηλαδή στις γραμμές του τρένου, ίσως καταμαρτυρούν μια απεγνωσμένη προσπάθεια απόδρασης από μια εξαιρετικά επώδυνη ζωή.

Εν τέλει, και οι τέσσερις ιστορίες περιγράφουν κάτι πολύ ευρύτερο από την οικονομική κρίση ως αιτία αυτοκτονίας. Η αυτοκτονία δεν είναι αυτόματη αντίδραση μετά από έναν καταστροφικό οικονομικό παράγοντα, όπως για παράδειγμα, μια χρεωκοπία. Ο αυτοκτονικός ιδεασμός υφίσταται για αρκετό διάστημα, ώσπου το άτομο φτάνει σε ένα μη παραπέρα. Στο μεταξύ, ο υποψήφιος αυτόχειρας ίσως δείχνει την επιθυμία να ανακάμψει, ωστόσο δεν είναι κανένας εκεί να του αναγνωρίσει την ελάχιστη αξιοπρέπεια.

Αποσπώντας τη συζήτηση από την οικονομική κρίση, αναδύονται άλλα αίτια αυτοκτονίας, τα οποία καλλιεργούνται ήδη από την περίοδο της οικονομικής «ευμάρειας». Η οικονομική κρίση δεν επέφερε την παρακμή των πολιτικών αγώνων, αλλά πρόκειται για μια μακρά διαδικασία, ίδιον των μεταμοντέρνων κοινωνιών. Γιατί μια τέτοια κρίση να μην πυροδοτήσει επανάσταση, αλλά να πυροδοτεί αυτοκτονίες; Ακριβώς επειδή η επανάσταση απαιτεί αντανακλαστικά συνεργασίας και αλληλεγγύης, τα οποία έχουν προ πολλού διαρραγεί.

Συνακόλουθα, η οικονομική κρίση δεν έφερε από μόνη της την εξατομίκευση του κοινωνικού και οικογενειακού δεσμού, ούτε την παρακμή των σχέσεων φιλίας. Ο «ψεύτικος κόσμος», τον οποίο συνειδητοποίησε ο Κυριάκος, ήταν πάντα εδώ. Ακόμη, οι άστεγοι, οι οποίοι έχουν γίνει θεσμός στις μεγαλουπόλεις (δεν υπάρχει απεικόνιση μεγαλούπολης από τον κινηματογράφο χωρίς άστεγο), δεν είναι παράγωγο της οικονομικής κρίσης. Η κρίση πριν απ'όλα έγκειται στην αυτονόητη αποδοχή των αστέγων, στο πώς δηλαδή αποδεχόμαστε να ζουν άνθρωποι στο δρόμο· κι αυτή η κατάσταση υφίσταται χρόνια τώρα.

Κι ας μην ξεχνάμε ότι η οικονομική κρίση, προτού γίνει αίτιο για επακόλουθες συνέπειες, είναι αποτέλεσμα και μέρος της «ομαλής» λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Κατ'επέκταση, η κρίση έγκειται κυρίως στην αδυναμία αντιμετώπισης της κρίσης, αφού απωλέσαμε, ήδη από τις εποχές της «ευμάρειας», εκείνα τα μέσα που θα την καθιστούσαν λιγότερο επώδυνη.

Είναι σαν να λέμε, ότι η οικονομική κρίση έρχεται και μας πιάνει στον ύπνο. Η επιλογή του σημαίνοντος «ύπνος» δεν είναι τυχαία, αφού θα μας οδηγήσει στα συμπεράσματα για τα κοινωνικά νοήματα της αυτοκτονίας, όπως προκύπτουν από τις παραπάνω συνεντεύξεις.

Η μεταφορά της ενύπνιας κατάστασης εμφανίζεται έντονα σε τρεις από τις τέσσερις συνεντεύξεις. Η Έμμη Χριστούλα αναφέρει, πως ο πατέρας της αυτοκτόνησε για να διαταράξει τον «ήσυχο και νοικοκυρεμένο ύπνο μας». Επίσης, θα χρησιμοποιήσει το σημαίνον «ανάσταση»²²¹, θέλοντας να τονίσει το αναστάσιμο μήνυμα που ήθελε να απευθύνει ο πατέρας της στον ελληνικό λαό. Η αναφορά στην ανάσταση σηματοδοτεί την παραδοχή ενός συντελεσμένου θανάτου, από τον οποίο θα αναστηθούμε, θα στηθούμε δηλαδή και πάλι στα πόδια μας. Το σκηνικό του συντελεσμένου θανάτου, ταιριάζει μεταφορικά με τον ύπνο και στο συλλογικό φαντασιακό δεν είναι σπάνιο αυτές οι δύο καταστάσεις να συγχέονται²²².

Ο Κυριάκος Παρουτιάδης θα χαρακτηρίσει την απόπειρά του ως αποτέλεσμα της ξαφνικής αφύπνισης από τον «ψεύτικο κόσμο», στον οποίο μέχρι τότε ζούσε. Ως εάν να μην μπορούσε να αντέξει το ξύπνημα στη σκληρή πραγματικότητα και γι' αυτό ίσως να επέλεξε την αυτοκτονία με τη μέθοδο των χαπιών, που θα τον έριχναν σε έναν αιώνιο ύπνο: «...Κοιμάμαι και δεν ξαναζυπνάω...», θα πει. Εδώ η αυτοκτονία μοιάζει να είναι ένα μέσο συνέχισης του γλυκού ύπνου, τον οποίο διατάραξε η πτώση στη ματαίωση.

Τέλος, ο Θεodorής Γιάνναρος, κάνοντας την αυτοκριτική του ως γονέας και ασκώντας ταυτόχρονα κριτική στους Έλληνες γονείς, θα πει ότι: «οι γονείς

²²¹ Εδώ έχουμε να κάνουμε με μια οικειοποίηση ενός όρου (της ανάστασης), ο οποίος παραπέμπει σε ένα σύστημα σκέψης εντελώς εχθρικό προς την αυτοκτονία. Υποθέτουμε, ότι η αντιμετώπιση της αυτοκτονίας ως προσπάθειας ανάστασης θα έκανε κάθε θεολόγο να ερυθριά.

Η οικειοποίηση αυτή σε συνδυασμό με την παντελή έλλειψη αναφοράς στην αυτοκτονία είτε ως αμαρτία, είτε γενικότερα ως κάτι κακό που να παραπέμπει σε θρησκευτικό πλαίσιο αναφοράς, τόσο από τους συνεντευξιαζόμενους, όσο κι από τα δείγματα λόγου τα οποία εξετάσαμε πλην των θεολόγων, θα πρέπει να μας κάνει να σκεφτούμε καλύτερα τα όρια της ιδεολογικής ηγεμονίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Ελλάδα.

²²² Στην αρχαία ελληνική μυθολογία ο Ύπνος και ο Θάνατος είναι αδέρφια.

κοιμούνται τον ύπνο του δικαίου». Ο ύπνος του δικαίου συνίσταται στην νάρκωση των γονέων από τον εγωισμό και τις επιθυμίες τους, για τις οποίες έκανε λόγο παραπάνω. Εδώ το μοτίβο του γενικευμένου κοινωνικού ύπνου μοιάζει με το αντίστοιχο της Έμμυς Χριστούλα, με τη διαφορά ότι ο Γιάνναρος εστιάζει κυρίως στους γονείς, ενώ η Έμμου στον ελληνικό λαό γενικότερα.

Το ρηματικό μοτίβο λοιπόν που επανέρχεται στο λόγο είναι εκείνο μιας *ζωής εν υπνώσει*. Εντός αυτής, η αυτοκτονία νοηματοδοτείται είτε ως *αφύπνιση* (από την οπτική των συγγενικών προσώπων), είτε ως *διαιώνιση του ύπνου* (από την οπτική του αποπειραθέντα). Σε κάθε περίπτωση, για να βγάλουμε γενικότερα συμπεράσματα για την κοινωνική νοηματοδότηση της αυτοκτονίας στην Ελλάδα θα χρειαστούν κι άλλες αναφορές. Ο Παύλος Παπαναγιωτάκης δεν αναφέρει κάτι που να παραπέμπει σε ύπνο, αλλά νοηματοδοτεί την πράξη του ως την απαραίτητη προϋπόθεση για το ξεκίνημα μιας νέας ζωής, υπό το πρίσμα της «δεύτερης ευκαιρίας». Ωστόσο, αν αποδεχτούμε τον ύπνο ως μια αναστολή της ζωής, μήπως θα πρέπει να αναρωτηθούμε βαθύτερα σε υπαρξιακό επίπεδο: *υπάρχει όντως ζωή πριν το θάνατο;*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχοντας φτάσει πλέον στο τέλος της εργασίας μας, ελπίζουμε να έχει διαφανεί, ότι η αυτοκτονία αποτελεί ένα εξαιρετικά πολύπλευρο κοινωνικό φαινόμενο. Είδαμε, ότι ο τρόπος με τον οποίο την αντιλαμβανόμαστε, αποκαλύπτει και τις γενικότερες αντιλήψεις μας για τη φύση, τον άνθρωπο και την κοινωνία. Επομένως, κατανοώντας τις αντιλήψεις περί αυτοκτονίας είναι σαν να προσπαθούμε να κατανοήσουμε τι θεωρούμε ζωή εν γένει.

Από την επισκόπηση των εργασιών των Ελλήνων επιστημόνων για τις αυτοκτονίες προκύπτει το συμπέρασμα ότι η αντίληψή τους εδράζεται σε δύο ξεχωριστούς πυλώνες: σε αυτόν της *κατάθλιψης* και σε εκείνον της *οικονομικής κρίσης* και της *ανεργίας* ειδικότερα.

Εξετάζοντας τι είδους ασθένεια είναι η κατάθλιψη και από ποιο κοινωνικό πλαίσιο αναδύεται, κατανοήσαμε ότι με το να τη θεωρούμε ως αιτία αυτοκτονίας, θεωρούμε καταρχήν ότι η αυτοκτονία είναι παράγωγο της δυσλειτουργίας των νευροδιαβιβαστών του εγκεφάλου. Επομένως, ο αυτόχειρας δεν είναι ένα υποκείμενο που συνδιαλέγεται ενεργά με την ιστορία και την κοινωνία του, παρά είναι θύμα των χαμηλών επιπέδων συγκέντρωσης σεροτονίνης και νοραδρεναλίνης. Κατ' αντιστοιχία, λοιπόν, αν η θέληση για θάνατο εδράζεται στη χημική ανισορροπία των νευροδιαβιβαστών, τότε νομιμοποιούμε να υποθέτουμε ότι και η ζωή θα εδράζεται στους ίδιους παράγοντες.

Η μόνη όψη του κοινωνικού που φαίνεται να απασχολεί τους Έλληνες επιστήμονες είναι αυτή της οικονομικής κρίσης και δη της ανεργίας. Μάλιστα, ο αριθμός των δημοσιεύσεων μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, μας κάνει να θεωρούμε ότι ήταν ο βασικός παράγοντας που οδήγησε στην ανάδυση του ενδιαφέροντος για την αυτοκτονία. Στην πλειοψηφία τους συμφωνούν ότι η ανεργία μπορεί να οδηγήσει σε αυτοκτονία, ωστόσο είδαμε ότι η ανεργία εμπλέκεται και με άλλους παράγοντες, όπως το φύλο και την ηλικία, γεγονός που προβληματοποιεί την αβίαστη συσχέτιση με την αυτοκτονία. Είναι πολύ πιθανό να βρισκόμαστε εμπρός σε ένα φαινόμενο με πολύπλευρη δυναμική, την εξέλιξη του οποίου ακόμα δεν μπορούμε να συλλάβουμε και να καταλήξουμε σε στέρεα συμπεράσματα εθνικής εμβέλειας.

Από την άλλη, η αντίληψη των Ελλήνων θεολόγων μοιάζει παγιωμένη: η αυτοκτονία αποτελεί το έσχατο των αμαρτημάτων. Από την ανάλυση των υπονοούμενων παραδοχών αυτής της αντίληψης, προκύπτει ότι η αυτοκτονία για τους θεολόγους αποτελεί πράξη μεταφυσική και ανταγωνιστική προς το Θεό. Ο αυτόχειρας εδώ γίνεται αντιληπτός ως απόλυτα εγωκεντρικό άτομο το οποίο υφαρπάζει το δικαίωμα του Θεού πάνω στη ζωή. Βλέπουμε λοιπόν, πώς διαφέρει άρδην αυτή η αντίληψη από την αντίστοιχη των επιστημόνων, στους οποίους ο αυτόχειρας μοιάζει περισσότερο έρμαιο των νευροδιαβιβαστών του.

Όσον αφορά την κάλυψη της αυτοκτονίας του συνταξιούχου φαρμακοποιού στην πλατεία Συντάγματος από τρεις εφημερίδες, επιβεβαιώθηκαν οι υποθέσεις μας ότι η αντίληψη της αυτοκτονίας φιλτράρεται από την εκάστοτε ιδεολογική τοποθέτηση. Από τις τρεις εφημερίδες είδαμε τρεις εντελώς διακριτές μεταξύ τους προσεγγίσεις του περιστατικού: 1) από τα αριστερά του πολιτικού φάσματος, η εφημερίδα της *Αυγής* εξάρει τους πολιτικο-οικονομικούς λόγους ως παράγοντες αυτοκτονιών και χρησιμοποιεί τη συγκεκριμένη αυτοκτονία ως όργανο άσκησης πολιτικής πίεσης. 2) Στο κέντρο του φάσματος, η εφημερίδα των *Νέων* κρατάει μια μετριοπαθή στάση, προβάλλοντας μεν τη συγκεκριμένη αυτοκτονία ως πολιτικό γεγονός, αλλά τηρώντας ταυτόχρονα αποστάσεις από το συγκρουσιακό μήνυμά της. 3) Τέλος, από τα δεξιά του πολιτικού φάσματος, η εφημερίδα της *Καθημερινής* αποσπά μαχητικά τη συζήτηση από τους ευρύτερους πολιτικο-οικονομικούς παράγοντες και εστιάζει το θέμα στα προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε ο αυτόχειρας και στην κακοδιαχείριση των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων.

Στο τελευταίο μέρος της εργασίας μας αναλύσαμε τις συνεντεύξεις 2 ατόμων σχετικά με την αυτοκτονία συγγενών τους και 2 ατόμων σχετικά με τη δική τους απόπειρα αυτοκτονίας, όπως αυτές δόθηκαν στο πλαίσιο της εκπομπής 360°. Εδώ θελήσαμε να θέσουμε σε πειραματική εφαρμογή, και εξ όσων γνωρίζουμε για πρώτη φορά στην ελληνική εργογραφία, τη θεωρία του Douglas περί κοινωνικών νοημάτων της αυτοκτονίας, και ανακαλύψαμε ότι δίνοντας το λόγο στους αποπειραθέντες, αλλά και στους άμεσα εμπλεκόμενους συγγενείς των αυτόχειρων αναδύεται ένας πλούτος νοημάτων που ξεπερνά τη στενή συσχέτιση της αυτοκτονίας με την οικονομική κρίση.

Το βασικό ρηματικό μοτίβο που ανακαλύψαμε ήταν αυτό της αυτοκτονίας ως *αφύπνισης από μια εν υπνώσει ζωή* (από την οπτική των συγγενών των αυτόχειρων), αλλά και ως *συνέχισης του ύπνου* (από την οπτική ενός αποπειραθέντα). Αν και οι

συνεντεύξεις είναι λίγες και πολύ περιορισμένης έκτασης, βλέπουμε ότι η αυτοκτονία νοσηματοδοτείται με έντονο και γλαφυρό τρόπο από τα υποκείμενα, σε σημείο που μας κάνει να αναρωτιόμαστε για όλες τις καθημερινές μας στάσεις και πράξεις, απέναντι στη ζωή και τον άλλον. Θεωρούμε ότι η αναζήτηση των κοινωνικών νοημάτων της αυτοκτονίας αναδεικνύει πτυχές του φαινομένου, οι οποίες είναι αδύνατον να εντοπιστούν με τη χρήση στατιστικών εργαλείων και ευελπιστούμε σε μια περαιτέρω ενασχόληση των κοινωνικών επιστημόνων με αυτόν τον τρόπο.

Καθ' όλη την πορεία της εργασίας, θελήσαμε να προάγουμε τη λειτουργία της κοινωνικής αναγνώρισης ως θεμέλιο της ύπαρξης και κατ'επέκταση την αυτοκτονία ως μια διαπάλη ανάμεσα στην αναγνώριση και τη ματαίωση από τον άλλον. Δανειζόμενοι στοιχεία από τη μαρξική θεωρία περί αλλοτρίωσης, τη θεωρία του Ντυρκάιμ για την κοινωνική συνοχή και ρύθμιση, αλλά και με στοιχεία από τη φροϋδική ψυχανάλυση, δείξαμε πώς η ύπαρξη του ανθρώπου είναι καταρχήν κοινωνική και πώς ο θάνατός του και δη ο ηθελημένος θάνατος βρίσκεται σε άμεση συνδιαλλαγή με τον άλλον και την κοινωνία.

Θέτοντας στο επίκεντρο της κοινωνιολογικής μελέτης της αυτοκτονίας τη λειτουργία της κοινωνικής αναγνώρισης, ανοίγονται νέοι δρόμοι κατανόησης, τους οποίους μόλις σε εμβρυακό στάδιο μπορούμε να συλλάβουμε. Με άξονα τις συνεντεύξεις που αναλύσαμε, είδαμε πώς ο αυτόχειρας, προτού προβεί στην πράξη του, έχει ματαιωθεί από τον άλλον, και πώς η αυτοκτονία μπορεί να είναι μια έκκληση για αναγνώριση ή/και επισφράγιση της ματαίωσης.

Η κοινωνική αναγνώριση μας φέρνει αντιμέτωπους με ερωτήματα, όπως: που στηρίζεται η δική μου ύπαρξη; Τι μπορεί να με ματαιώσει; Αλλά κυρίως, πώς ματαιώνω καθημερινά τον άλλον δίπλα μου; Και πώς η κοινωνία μας είναι ικανή να ματαιώσει άτομα και ομάδες, με αποτέλεσμα να μετατρέπει τον βίο τους σε αβίωτο. Αυτό σημαίνει, ούτε λίγο ούτε πολύ, ότι η ενασχόληση με την αυτοκτονία, τις αιτίες και τα νοήματά της, μας οδηγεί στον αναστοχασμό και την κριτική αναθεώρηση του εαυτού μας και της κοινωνίας μας, δηλαδή της ζωής εν γένει.

Η συζήτηση επουδενί δεν κλείνει. Μόλις τώρα αρχίζει. Το φαινόμενο βρίσκεται σε εξέλιξη και αναμένουμε κι άλλες εργασίες στο μέλλον που θα αξιοποιούν τα νέα δεδομένα, αλλά και θα δώσουν φωνή στους αποπειραθέντες, ώστε να βγουν ακριβέστερα συμπεράσματα για το υποκειμενικό βίωμα.

Κλείνοντας, θέλουμε να θέσουμε ένα προκλητικό ερώτημα, το οποίο ταλανίζει τον γράφοντα και ίσως αποτελέσει έναυσμα για μια μελλοντική και πιο ώριμη

επίσκεψη στο θέμα: *Γιατί οι αυτοκτονίες δεν είναι περισσότερες στην Ελλάδα;*
Πρόκειται για το αντίστροφο ερώτημα από αυτό που θέτουν όλες οι επιστημονικές και μη εργασίες που παραθέσαμε. Αντί να αναρωτιόμαστε τι ωθεί τους Έλληνες στην αυτοκτονία, διερωτόμαστε τί τους σώζει από την αυτοκτονία. Φυσικά, υπάρχει πάντα ένας σκοτεινός αριθμός όσον αφορά τις καταγραφές της αυτοκτονίας από τις επίσημες αρχές κι αυτό ισχύει για όλα τα κράτη, ωστόσο τα νούμερα είναι αντιπροσωπευτικά. Γιατί λοιπόν η Ελλάδα εξακολουθεί να έχει τους χαμηλότερους δείκτες αυτοκτονίας στην Ευρώπη;

Υποθέτουμε, ότι για τη διαλεύκανση του ερωτήματος θα πρέπει να στραφούμε στην αναζήτηση προνεωτερικών κατάλοιπων στην ελληνική κοινωνία, όπως η πιθανή επιβίωση της αναγνώρισης μέσω της τιμής ή/και του συνεκτικού ρόλου που ίσως παίζουν ακόμα τα διευρυμένα οικογενειακά δίκτυα. Επιφυλασσόμαστε για την εκ νέου διερεύνηση.

Μάριος Αριστοτέλης Κουλούρης
Πάντειο Πανεπιστήμιο, ΠΜΣ Κοινωνιολογίας
Αθήνα, Φεβρουάριος 2017.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexopoulos, Evangelos C., Kavalidou, Katerina και Messolora, Fani. 2015.** Suicide Mortality Across Broad Occupational Groups in Greece: A Descriptive Study. [Ηλεκτρονικό] 2015. dx.doi.org/10.1016/j.shaw.2015.09.004.
- American Psychiatric, Assosiation. 2013.** *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*. 5th ed. Washington DC, London, England : American Psychiatric Publishing, 2013.
- Antonakakis, Nikolaos. 2013.** Fiscal Austerity, Unemployment and Suicide Rates in Greece. [Ηλεκτρονικό] 2013. mpra.ub.uni-muenchen.de/45198/.
- Antonakakis, Nikolaos και Collins, Alan. 2015.** The impact of fiscal austerity on suicide mortality: Evidence across the 'Eurozone periphery'. *Social Science & Medicine*. 2015, Τόμ. 145, σσ. 63-78.
- . **2014.** The impact of fiscal austerity on suicide: On the empirics of a modern Greek tragedy. *Social Science & Medicine*. 2014, Τόμ. 112, σσ. 39-50.
- Assoun, Paul-Laurent. 2015.** Η απόλαυση της δυσφορίας. Το υπερμοντέρνο υπό την οπτική της ψυχανάλυσης. [επιμ.] Σαμαρτζή Κυριακή Παπαχριστόπουλος Νίκος. *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*. 2η, 2015, σσ. 29-48.
- Berger, Peter. 1983.** On the obsolescence of the concept of Honour. [επιμ.] Alasdair MacIntyre Stanley Hauerwas. *Revisions: Changing Perspectives in Moral Philosophy*. 1983, σσ. 172-181.
- Branas, Charles C, και συν. 2015.** The impact of economic austerity and prosperity events on suicide in Greece: a 30-year interrupted time-series analysis. *BMJ Open*. 2015, 5.
- Christodoulou, C., και συν. 2009.** Seasonality of Violent Suicides in the Athens Greater Area. *Suicide and Life-Threatening Behavior*. 2009, Τόμ. 39, 3, σσ. 321-331.
- Christodoulou, Christos, και συν. 2016.** A case-control study of hopelessness and suicidal behavior in the city of Athens, Greece. The role of the financial crisis. *Psychology, Health & Medicine*. 2016.
- Douglas, Jack D. 1967.** *The Social Meanings of Suicide*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1967.
- Drydakis, Nick. 2015.** The effect of unemployment on self-reported health and mental health in Greece from 2008 to 2013: A longitudinal study before and during the financial crisis. *Social Science & Medicine*. 2015, Τόμ. 128, σσ. 43-51.
- Durkheim, Emile. 198- [1897].** *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*. [μεταφρ.] Μανώλης Μαρκάκης. Αθήνα : Γερ. Αναγνωστίδη, 198- [1897].

- Fountoulakis, Konstantinos, και συν. 2016.** Climate change but not unemployment explains the changing suicidality in Thessaloniki Greece (2000–2012). *Journal of Affective Disorders*. 2016, σσ. 333-338.
- Freud, Sigmund. 2014.** *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*. [μεταφρ.] Βασίλης Πατσογιάννης. Αθήνα : Πλέθρον, 2014.
- Giddens, Anthony. 2002.** *Κοινωνιολογία*. Αθήνα : Gutenberg, 2002.
- Giotakos, Orestis, και συν. 2013.** Lithium in the Public Water Supply and Suicide Mortality in Greece. [Ηλεκτρονικό] 2013. 10.1007/s12011-013-9815-4.
- Gori, Roland και Del Volgo, Marie-Jose. 2015.** Από την κοινωνία της νόρμας στην διαχειριστική αντίληψη της φροντίδας. [επιμ.] Νίκος Παπαχριστόπουλος και Κυριακή Σαμαρτζή. *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*. 2η, 2015, σσ. 407-446.
- Hulot, M., και συν. 2016.** Αθήνα, πόλη του Χανναχ. *Lifo*. 2016.
http://www.lifo.gr/print/print_feature/90267.
- Innamorati, M., και συν. 2012.** Economic crises and suicide. *Economic crises*. 2012, σσ. 123-138. Doi: 10.2174/978160805049911201010030.
- Jaudel, Nathalie. 2015.** Τι νέα από την Αμερική;. [επιμ.] Νίκος Παπαχριστόπουλος και Κυριακή Σαμαρτζή . *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*. 2η, 2015, σσ. 55-72.
- Johansson- Rosen, Patricia. 2015.** Το DSM0-IV, το φάρμακο και η ψυχανάλυση. [επιμ.] Σαμαρτζή Κυριακή Παπαχριστόπουλος Νίκος. *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*. 2η, 2015, σσ. 169-180.
- Kavalidou, Katerina. 2013.** Suicidal thoughts and attitudes towards suicide among medical and psychology students in Greece. *Suicidology Online*. 2013, 4, σσ. 4-11.
- Kokkevi, Anna, και συν. 2012.** Changes in associations between psychosocial factors and suicide attempts by adolescents in Greece from 1984 to 2007. *European Journal of Public Health*. 2012, σσ. 1-5.
- Kondilis, Elias, και συν. 2013.** Suicide mortality and economic crisis in Greece: men's Achilles' heel. [Ηλεκτρονικό] 2013. doi:10.1136/jech-2013-202499.
- Kontaxakis, V, και συν. 2013.** Suicide in Greece: 2001–2011. *Psychiatriki*. 2013, Τόμ. 24, 3, σσ. 170-174.
- La Sagna, Philippe. 2015.** Η καλή και η κακή μέτρηση του συμπτώματος. [επιμ.] Σαμαρτζή Κυριακή Παπαχριστόπουλος Νίκος. *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*. 2η, 2015, σσ. 93-100.
- Lacasse, Jeffrey R. και Leo, Jonathan. 2005.** Serotonin and Depression: A Disconnect between the Advertisements and the Scientific Literature. *PLoS Medicine*. 2005, Τόμ. 2, 12, σ. e392. DOI: 10.1371/journal.pmed.0020392.
- Lester, David. 2011.** The cultural meaning of suicide: What does that mean? [επιμ.] Baywood Publishing Co. *Omega*. 2011, Τόμ. 64, σσ. 83-94.

Lundin, A., και συν. Unemployment and mortality—a longitudinal prospective study on selection and causation in 49321 Swedish middle-aged men. *J Epidemiol Community Health*. Τόμ. 64, σσ. 22-28. doi:10.1136/jech.2008.079269.

Minois, Georges. 2006. *Ιστορία της αυτοκτονίας: η δυτική κοινωνία αντιμέτωπη με τον εκούσιο θάνατο*. αθήνα : Πολύτροπον, 2006.

Neumayer, E. 2004. Recessions Lower (Some) Mortality Rates: Evidence from Germany. *Social Science and Medicine*. 2004, Τόμ. 58, 6, σσ. 1037-1047. DOI: 10.1016/j.socscimed.2004.02.018.

Papadopoulos, Fotios C., και συν. 2005. Exploring lag and duration effect of sunshine in triggering suicide. *Journal of Affective Disorders*. 2005, Τόμ. 88, σσ. 287-297.

Paraschakis , Antonios, και συν. 2013a. Characteristics of immigrant suicide completers in a sample of suicide victims from Greece. *International Journal of Social Psychiatry*. 2013a.

Paraschakis , Antonios, και συν. 2015b. Characteristics of suicide victims who had verbally communicated suicidal feelings to their family members. [επιμ.] Medicinska naklada. *Psychiatria Danubina*. 2015b, Τόμ. 27, 3, σσ. 230-235.

Paraschakis , Antonios, και συν. 2016. Psychiatric Medication Intake in Suicide: Gender Disparities and Implications for Suicide Prevention. *Journal of Forensic Sciences*. 2016.

Paraschakis, Antonios, και συν. 2015a. A 2-Year Psychological Autopsy Study of Completed Suicides in the Athens Greater Area, Greece. *Psychiatry Investig*. 2015a, Τόμ. 12, 2, σσ. 212-217.

Paraschakis, Antonios, και συν. 2012. Late onset suicide: Distinction between “young-old” vs. “old-old” suicide victims. *Archives of Gerontology and Geriatrics*. 136-139, 2012, Τόμ. 54.

Paraschakis, Antonios, και συν. 2013b. Switching Suicide Methods in Order to Achieve Lethality: A Study of Greek Suicide Victims. *Death Studies*. 2013b.

Petridou, Eleni, και συν. 2002. A Role of Sunshine in the Triggering of Suicide. *Epidemiology*. 2002, Τόμ. 13, 1, σσ. 106-109.

Pierra-Guillot, Valerie. 2015. Η ιατρική επιστήμη και το φάρμακο. [επιμ.] Σαμαρτζή Κυριακή Παπαχριστόπουλος Νίκος. *Υγεία, ασθένεια και κοινωνικός δεσμός*. 2η, 2015, σσ. 137-154.

Rachiotis, George, και συν. 2015. What has happened to suicides during the Greek economic crisis? Findings from an ecological study of suicides and their determinants (2003-2012). *BMJ Open*. 2015.

Stack, Steven. 2000. Suicide: A 15-Year Review of the Sociological Literature Part II: Modernization and Social Integration Perspectives. *Suicide and Life-threatening behavior*. February 2000, Τόμ. 30, 2, σσ. 163-176.

Stuckler, D., και συν. 2009. The public health effect of economic crises and alternative policy responses in Europe: an empirical analysis. *Lancet*. 2009, 374, σσ. 315-323. Doi:10.1016/S0140-

Taylor, Charles. 1997. *Πολυπολιτισμικότητα: εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*. Αθήνα : Πόλις, 1997.

Theleritis, Christos και Economou, Marina. 2014. Suicidality And Financial Crisis. *Pluralism in Psychiatry*. 2014, σσ. 221-227.

Tierney, Thomas. 2006. Suicidal Thoughts: Hobbes, Foucault and the right to die. *Philosophy and Social Criticism*. 2006, Τόμ. 32, 5, σσ. 601-638.

—. **2010.** The governmentality of suicide: Peuchet, Marx, Durkheim, and Foucault. *Journal of Classical Sociology*. 2010, Τόμ. 10, 4, σσ. 357–389.

Tsounis, Andreas. 2013. Η σχέση της ανεργίας με την κατάθλιψη και τις αυτοκτονίες: η "κλινική" αντανάκλαση της οικονομικής κρίσης. *Τετράδια Ψυχιατρικής*. 2013, Τόμ. 122, σσ. 24-32.

Vandoros, Sotiris και Kavetsos, Georgios. 2015. Now or later? Understanding the etiologic period of suicide. *Preventive Medicine Reports*. 2015, Τόμ. 2, σσ. 809-811.

Vougiouklakis, Theodore, Tsiligianni, Christina και Boumba, Vasiliki. 2009. Children, adolescents and young adults suicide data from Epirus, northwestern Greece. *FORENSIC SCIENCE MEDICINE AND PATHOLOGY*. 2009, σσ. 1-6.

Waters, Sarah. 2014. A Capitalism That Kills: Workplace Suicides at France Telecom. *French Politics, Culture & Society*. 2014, Τόμ. 32, 3, σσ. 121-141. DOI: 10.3167/fpcs.2014.320307.

Wray, Matt, Colen, Cyntia και Pescolido, Bernice. 2011. The sociology of Suicide. *Annual Review of Sociology*. 2011, 37, σσ. 505-528.

Zhang, J., και συν. 2002. An Overview of Suicide Research in China. *Arch Suicide Res*. 2002, Τόμ. 6, 2, σσ. 167-184. doi:10.1080/13811110208951174..

Αθανασιάδης, Θάνος, Μανιάτης, Γιώργος και Ντεμούσης, Φώτης. 2013. Η αγορά φαρμάκου στην Ελλάδα, Ετήσια έκθεση 2012. s.l. : IOBE, 2013.
http://iobe.gr/docs/research/res_05_a_03022013rep_gr.pdf.

Βάρβογλη, Λίζα. 2006. Ερευνώντας τους λαβυρίνθους του εγκεφάλου. Αθήνα : Καστανιώτης Α.Ε., 2006.

Βεργέτης, Δημήτρης. 2015. Λακάν, Φουκώ: τα νέα συμπτώματα. Από το υποκείμενο του ασυνειδήτου στο βιορρυθμιζόμενο υποκείμενο. [επιμ.] Παπαχριστόπουλος Νίκος. *Ψυχανάλυση και κοινωνικά συμπτώματα*. 2015, σσ. 195-240.

Βίτσου, Ε. 2009. Η αγορά φαρμάκου στην Ελλάδα, Ετήσια έκθεση 2009. Αθήνα : IOBE, 2009.
<http://www.eefam.gr/assets/files/library/The%20Greek%20Pharma%20Market%20IOBE%202009.pdf>.

Ζαχαράκης, Κ., και συν. 2003. Επιδημιολογία της αυτοκτονίας στην Ελλάδα 1980-1997. *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*. 2003, Τόμ. 20, 2, σσ. 191-199.

Ηλίας, Βουλγαράκης. 1992. Αυτοκτονία και Εκκλησιαστική ταφή. Αθήνα : Αρμός, 1992.

INE-ΓΣΕΕ. 2014. Εξελίξεις στις συλλογικές διαπραγματεύσεις και στις αμοιβές, κατά το 2013. Αθήνα : Τετράδια του INE, 2014. inegree.gr/wp-content/uploads/2015/05/Meleti-42_-Eidiki-ekdosi-Tetradia-INE2.pdf.

—. **2003.** Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2003. Αθήνα : s.n., 2003.
www.inegree.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/EKTHESH_5.pdf.

—. 2008. *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2008*. Αθήνα : s.n., 2008.
www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/02/files/EKTHESI_10.pdf.

Kirsch, Irving. 2014. Antidepressants and the Placebo Effect. *Zeitschrift fuer Psychologie*. 2014, Τόμ. 3, 222, σσ. 128-134.

Καρακιουλάφη, Χ. και Μοσχονάς, Α. 2006. Εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Μεταξύ “συγκεντρωτισμού” και “αποκέντρωσης”. *Κοινωνική συνοχή και ανάπτυξη*. 2006, Τόμ. 1, 1, σσ. 37-48.

Καρανίκας, Χ. 2008. Παίρνουμε περισσότερα Ζάναξ απ’ ό,τι ασπιρίνες. *Τα Νέα*. 2008.
<http://www.tanea.gr/news/greece/article/4489460/?iid=2>.

Καραπάνου, Φρόσω. 2002. Η πρώιμη μητρική αποστέρηση. *Εκ των υστέρων*. 2002, Τόμ. 7, σσ. 130-142.

Καρλ, Μαρξ. 2012. *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα 1844*. Αθήνα : Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, 2012.

Κατερίνα, Μάτσα. 2009. Η οικογένεια στη δίνη της παγκοσμιοποίησης. Μορφές εμφάνισης της κρίσης της. Η οικογένεια του τοξικομανούς. [επιμ.] Σαμαρτζή Κ. Παπαχριστόπουλος Ν. *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας*. 2009, σσ. 173-192.

Λιάβα, Αναστασία. 2013. *Η αυτοκτονία εξ'απόψεως της κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού (Διπλωματική εργασία)*. Θεσσαλονίκη : s.n., 2013.

Μαντζαρίδης, Γεώργιος Ι. 2006. *Χριστιανική Ηθική ΙΙ*. 2η έκδοση. Θεσσαλονίκη : Π. Πουρναρά, 2006.

Μαντζαρίδης, Γεώργιος Ι., 2008. *Χριστιανική Ηθική Ι*. 2η έκδοση. Θεσσαλονίκη : Π. Πουρναρά, 2008.

Μαρξ, Καρλ. 2003. *Περί αυτοκτονίας*. [μεταφρ.] Θόδωρος Παρασκευόπουλος . Αθήνα : νήσος, 2003.

Μουσούρου, Λ. 2005. *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*. Αθήνα : Gutenberg, 2005.

Μπακούρη, Αθηνά Βελ. 2010. *Ο θάνατος στην ορθόδοξη ζωή: Ηθική προσέγγιση (Διπλωματική εργασία)*. Θεσσαλονίκη : s.n., 2010.

Μπέγζος, Μάριος Π. και Παπαθανασίου, Αθανάσιος Ν. *Θέματα Χριστιανικής Ηθικής Γ' Γενικού Λυκείου*. s.l. : ΙΤΥΕ Διόφαντος.

Νικήτα, Βενετία. 2009. *Βιολογία και Ηθική: θεωρία και καθημερινότητα (Διπλωματική εργασία)*. Θεσσαλονίκη : s.n., 2009.

Παπαιωάννου, Σοφία. 2015. *Αυτοκτονίες*. Alpha tv, 2015.

Παπατόλιος, Αχιλλέας Β. 2011. *Η αυτοχειρία στις κανονικές διατάξεις της Ορθόδοξου Εκκλησίας (Διπλωματική εργασία)*. Θεσσαλονίκη : s.n., 2011.

Στύλου, Χ. 2002. Με το «χάπι της ευτυχίας» ζουν οι Έλληνες... *Καθημερινή*. 2002.
<http://www.kathimerini.gr/111638/article/epikairothta/ellada/me-to-xapi-ths-eytyxias-zoyn-oi-ellhnes>.

Τσιγκάνου, Ιωάννα. 2010. *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα: Πορίσματα έρευνας πεδίου 4ου κύματος, Ελλάδα-Ευρώπη 2009.* Αθήνα : Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2010.
http://ekke.gr/announcements/ESS4_results.pdf.

Φρόιντ, Σίγκμουντ. 2012. *Για τον Ναρκισσισμό: μια εισαγωγή.* [μεταφρ.] Νίκος Χρηστίδης.
s.l. : Principia, 2012.

— . **2009.** Το οικογενειακό μυθιστόρημα των νευρωτικών. [επιμ.] Σαμαρτζή Κ.
Παπαχριστόπουλος Ν. *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας.* 2009, σσ. 21-26.